Б. 6
170

ПОСЕБНА ИЗДАЊА ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА
EDITIONS SPÉCIALES DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE BELGRADE
СВЕСКА 2. — FASCICULE 2.
УРЕДНИК Д-р БОРИВОЈЕ Ж. МИЛОЈЕВИЋ
DIRECTEUR BORIVOJE Ž. MILOJEVIĆ

Д-р НИКОЛА РАДОЈЧИЋ
Професор Универзитета у Љубљани

ГЕОГРАФСКО ЗНАЊЕ О СРБИЈИ

ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА

(СА ДВЕ КАРТЕ У ПРИЛОГУ)

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
У БЕОГРАДУ — 1927.

ЦЕНА 30 ДИН.

ID = 133003527
Г.6.6
170
УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45183

ПОСЕБНА ИЗДАЊА ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА
EDITIONS SPÉCIALES DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE BELGRADE
СВЕСКА 2. — FASCICULE 2.
УРЕДНИК Д-р БОРИВОЈЕ Ж. МИЛОЈЕВИЋ
DIRECTEUR BORIVOJE Ž. MILOJEVIĆ

Д-р НИКОЛА РАДОЈЧИЋ
Професор Универзитета у Љубљани

ГЕОГРАФСКО ЗНАЊЕ О СРБИЈИ

ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА

(СА ДВЕ КАРТЕ У ПРИЛОГУ)

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
У БЕОГРАДУ — 1927.

САДРЖИНА

СТРАНА

Предговор . . . . . .

Географско знање о Србији почетком 19. века V

I Мало географско знање о средњевековној Србији. — Знање о српским и околним земљама шири се српским сеобама и ратовима Хришћана с Турцима. — Географска обавештења српских ратника, ухода, трговаца и калуђера скитача о Турској много се траже. — Путописна литература о Српским Земљама од XVI в. тиче се највише уског појаса земље уз главне копнене и водене путове. — Приморске карте. — Наглије упознавање Српских Земаља од ратова за ослобођење од Турака после друге опсаде Беча 1683. год. — Војнички разлози за географско упознавање Србије. — Одржавање старих заблуда о Српским Земљама. — Лепе карте нису и добре карте . . . . . VII 1

II Неприступачност аустријске географске грађе о Србији. — Тежња Русије да се информира о Српским Земљама. — Испитивања Срба путника у Русији. — Руски писмени квестионари о Српским Земљама и одговори на њих црногорског владике Василија Петровића и бившег српског патријарха Василија Бркића. — Научни интерес за географију Српских Земаља Јована Томке Саског. — Његов Illyricum vetus et novum и Атлас Угарске с географијом Српских Земаља. — Атлас Саскога главни основ географског знања Јована Рајића. — Рајићева Историја извор за географска обавештења о Српским Земљама 8

III Рајићева географија Српских Земаља ипак је неки напредак према ранијем незнању о њима. — Ко хоће да боље упозна Српске Земље мора се распитивати код оних који их бар делимично добро знају. — Напори митрополита Стратимировића око скупљања грађе за географију Српских Земаља имају мали успех. — Напори Наполеонових војничких мисија за проучавање и картирање Турске. — Србија је углавном ван домашаја тих проучавања. — Почеци руских настојања да опишу Србију. — Почетком XIX в. било је географско знање о Србији сасвим недовољно 14

СТРАНА

IV Полагано објављивање аустријске географске грађе о Србији. — Географске и картографске студије у вези с повлачењем границе после Карловачког Мира. — Знаменити картографски рад J. X. Милера. — Објављивање знаменитих Марсиљијевих радова о Дунаву и једном делу Српских Земаља. — Читав низ карата Србије изазваних ратовима с Турском. — Већина тих карата зависи од J. X. Милера. — Карте целе Србије још су слабе, од појединих делова Србије има приличних карата. 18

V Знаменити потицаји за географске и картографске студије почетком XIX в. — Интензиван рад око географије због ратних, политичких, економских и романтичарских разлога. — Због велике жеље за знањем о Србији мора Копитар да преводи Соларићево разлагање о Србији и уопште о југоисточној Европи. — Економски разлози проучавања токова Саве и Дунава. — Студије о овим рекама морају обухватати и Србију. — Угарска Дворска Канцеларија тражи 1814 проучавање Дунава. — Географско и катастрално картирање Јужне Угарске 1819. . . 28

VI Проучавање Јужне Угарске протегао је на Србију А. Вајнгартен. — Он се није ограничио само на израђивање карте Србије, него је на основу богатог материјала саставио уз карту и студију о Србији. — Научна вредност историјског и географског дела Вајнгартенове студије и његове карте Србије. — Потреба новог издања Вајнгартенова описа Србије 32

VII Како су примили Вајнгартена Вук и Копитар? — Они су сами били ради обавештавати свет о Србима. — Оштро су оцењивали све што се писало о Србији. — Вук и Копитар о Вајнгартену. — Вук прилично оштро оцењује Вајнгартена, а у својим географским списима држи га се. — Милошевићев превод Вајнгартена 38

VIII Непосредни утицај Вајнгартенова описа и карте Србије на географске студије о Србији. — Утицај на Вука. — Момировићева историја и географија Србије. — Да ли је била у Вајнгартеново време могућа боља географија Србије од његове? 44

Прилози:

I Über Serbien, v. A. v. Weingarten 48

II Вукова оцена Вајнгартенова описа Србије 80

III Копитарова прерада Вукове оцене Вајнгартенова описа Србије 1820. 87

Das geographische Wissen über Serbien am Anfang des 19. Jahrhunderts 96

Karte von Serbien (A. v. Weingarten)

Karte von Serbie (W. St. Karadschitsch)

ПРЕДГОВОР

Ја сам нашао у Копитаровој оставини, у Лицејској Библиотеци у Љубљани, један важан Вуков спис географске садржине. Брзо сам утврдио да је то састав, који је Копитар превео и прерадио у знаменитој оцени Вајнгартенове расправе о Србији. Сва три рада су толико занимљива, и с географског и с историјског гледишта, да сам се одлучио заједно их издати. Ради правилнијег и правичнијег разумевања ових темељних студија написао сам преглед о развоју географског упознавања Србије до 1820. године.

Покојни Ј. Цвијић се јако обрадовао овој грани историјских географских истраживања, с којима је требала започети серија засебних издања уз Географски Гласник. Није дочекао да их види објављена. Она су уступила своје место Данешовој студији о великом научењаку, коју је Географско Друштво издало у знак високе поште према свом првом председнику.

Био сам рад да осим приложене Вајнгартенове и Вукове карте Србије издам још неколике, које су вршиле знатан утицај на развој картографије Српских Земаља. Исто тако сам желео да у опширном индексу дам историјате географских имена, која се у овој књизи спомињу. Но средства Географског Друштва тако су ограничена, да сам морао одустати од својих намера. Нека издање карата остане за систематску збирку свих карата Српских Земаља, а историјати географских назива за историјски речник географских имена у Српским Земљама. Географско Друштво је и онако поднело тешке жртве за ову књигу. Хвала му.

Љубљана,
7. октобра 1927.

Никола Радојчић.

ГЕОГРАФСКО ЗНАЊЕ О СРБИЈИ

ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА

ГЕОГРАФСКО ЗНАЊЕ О СРБИЈИ ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА.

I

Мало географско знање о средњевековној Србији. — Знање о српским и околним земљама шири се српским сеобама и ратовима Хришћана с Турцима. — Географска обавештења српских ратника, уходa, трговаца и калуђера скитача о Турској много се траже. — Путописна литература о Српским Земљама од XVI в. тиче се највише уског појаса земље уз главне копнене и водене путове. — Приморске карте. — Наглије упознавање Српских Земаља од ратова за ослобођење од Турака после друге опсаде Беча 1683. год. — Војнички разлози за географско упознавање Србије. — Одржавање старих заблуда о Српским Земљама. — Лепе карте нису и добре карте.

Средњевековни Срби знали су о својим и туђим земљама исто онолико као што су људи Средњега Века уопште обично знали о својим и туђим крајевима. Круг њихова знања био је веома уско повучен око места где су се родили и век проводили. Све што је било изван њега изазивало је више страх него љубопитство због фантастичних, страшних прича о далеким земљама и о њиховим опасним чудима, које су ишле од уста до уста. Јован Кантакузин описује веома живо и пластично страх српских војника, које му је уступио краљ Душан да с њима ратује у Тракији. Били су утучени. Нису се надали, да ће икада видети своју земљу и своје миле. Бојали су се, као да их је Кантакузин кренуо у далеку Перзију или Индију, а не у Тракију. Очајавали су, јер су веровали да се никада више неће вратити. Покорили су се краљу и пошли, али као на сигурну смрт осуђени. Зато су и послали својима милима ратне коње, опрему и све од вредности.[1]) Није било овако мало знање о свету само код српских војника, него се свет уопште мало знао, и мало удаљенији крајеви уливали су људима непојмљив страх. Све што се о свету знало, почивало је још на античким вестима, Светом Писму и причама путника, особито калуђера скитача. Свет је био узак, представе о про-

[1]) *Joannis Cantacuzeni eximperatoris* Historiarum lib. III, cap. 55. (Ed. Bonn. II, 331.)

странству земље скроз погрешне, а о њеном лицу исто тако. То вреди и за тадашње најпросвећеније крајеве, Византију и Западну Европу, а у мање образованим земљама било је још горе. Један од најученијих српских историка Средњега Века, Константин Филозоф, црпао је, као и сви његови учени другови, знање о земљи највише из античких писаца, Светог Писма и византинских хроничара. На основу тих студија писао је о Дунаву, да је „Фисонь, ꙗкоже глаголють книгы землѥмѣрскыѥ, иже Истрь глаголѥть се и Газь, и Истрь и Доунавь оть Тракь. И сь оть раꙗ исходе и зашьдь подь гльбины семлѥ вь западѣ исходить кь Пеоньстѣи горѣ, соуштеѥ оть сикелиискааго морꙗ до Герьмань кь сѣверьномоу Океаноу и оть тоудѣ гредеть кь вьстокоу и проливаѥт се вь аѵ̆ѯиньскоую поучиноу петими оустии, ꙗвѣ ѥсть кь Чехомь оть сѣвера и запада гредоуштиꙗ кь востокоу, и раздѣлꙗеть Оугрию и напаꙗѥть изредьнѣишоую срьбькоую страноу, та же Бльгары и Влахы проходе идеть вь поучиноу чернаго морꙗ нарицаѥмааго“.[2])

После задњег кратког цвата српске науке и вештина у XV в., у који пада и рад Константина Филозофа, обављала је с турским ропством Српске Земље све гушћа тама незнања. Но знање Срба о њиховим земљама, по невољи, ширило се, јер су се Срби сами много сељакали, а и Турци су их много премештали. Најбоље су познавали српске и околне земље Срби ратници, уходе, калуђери и трговци. Зато су они и били цењени као ванредно разборите и смеле уходе Турске, и особито аустријски и папински архиви пуни су њихових непосредних или посредних извештаја о стању Турске и народа у њој. Те су српске вести биле потребне ради ковања планова о ратовима с Турцима, ради самих ратова, а и ради задовољења љубопитљивости о далеким, дивљим, турским земљама, која је бивала све већа, што се више дизала образованост код западних народа. Због тога су и биле све те информације једностране — тицале су се највише путова, мостова, тврђава, турског живота и начина ратовања, највише, дакле, онога што је ратнике занимало.

Осим Срба ретко је ко до XVI в. и прекрштао турске земље да се с њима упозна. Залутао би у њи који авантуриста, прошао би их који роб у бегству, а провукао би се кроз њих и по који жарки мисионар Римске Курије, да састави о њима обично нетачну релацију и увелича своје жртве и заслуге, не би ли добио место епископа in partibus infidelium. Сви су

---

[2]) *Јагић В.*, Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића деспота српскога. Гласник, XLII (1875), 252.

ти путници ишли највише кришом, ноћу, или дању, али с очима упртим у земљу, да не би радозналим завиривањем изазвали сумњу и срдбу Турака, који су врло нерадо гледали да се њихова земља испитује а још мање топографски снима, пошто су се бојали да ће тако ући у карте важни путови и олакшати продирање страних војски у турску царевину. То схватање, у осталом, није било само турско, него опште, а код њих се најдуже задржало. Иначе су се све државе дуго времена бојале, да би географским картама било непријатељима олакшано продирање у земљу. Зато су брижни владари одбијали мапирање својих земаља, или су бар већ готове карте сматрали за државну тајну, као н. пр. Фридрих II Пруски. Чак је и цар Јосиф II био у томе питању јако конзервативан, па није пуштао на јавност велика војничка снимања своје царевине. Турци су ушли с том заблудом најдубље у XIX в., те је и Голц-паша морао потајно да прави своје топографске студије; толика је била турска непредусретљивост и неверица према свима снимачким радовима.[3])

Па ипак се знање о турским земљама ширило већ од XVI в., када су стала Турску пресецати честа посланства страних држава. Страни посланици су са својим многобројним пратњама полагано ишли Турском, с пуном слободом, с отвореним очима и с много интереса. Турци их никако нису могли спречити да успут проучавају крајеве којима су пролазили. Тако су настајали многобројни путописи, које је, нарочито што се наших земаља тиче, с много пожртвовних напора обрадио Петар Матковић у својим „Путовањима по балканском полуотоку XVI виека", где је врло мало важнијих путописа превиђено.[4]) Пошто су главни путови, који су везивали Европу с Азијом, пресецали Србију, или ишли Савом и Дунавом, њеном северном ивицом, то се сви путописи кроз Турску редовно баве и са Србијом. Тако се ширило и утврђивало географско знање бар о уским појасевима Србије, највише уз долине Саве и Дунава, Мораве и Нишаве. Напредак је био

---

[3]) *Haardt von Hartenthurn V.*, Die Kartographie der Balkan-Halbinsel im XIX Jahrhunderte, Mitt. des k. u. k. militär-geographischen Institutes, XXI (1901), 138; исп. приказ ове студије од *Р. Дединца*, Преглед географске литературе о Балканском Полуострву, V. (1901—5), 6—20. *Paldus*, Johann Christoph Müller. Ein Beitrag zur Geschichte der vaterländischen Geographie, Mitt. des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge, V (1907), 7—8, 71.

[4]) *Matković P.*, Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka, Rad, XLIX, LVI, LXII, LXXI, LXXXIV, C, CV, CXII, CXVI, CXXIV, CXXIX, CXXX и CXXXVI (1879—1898); ова је радња замишљена као наставак студија *истог* писца „Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vieka", Rad, XLII (1878), 56—184. Исп. *Цвијић J.*, О старим путописима, Говори и чланци, III (1923), 101—118.

полаган, јер су се политичари, војници и радознали путници на свом пролазу кроз Србију више занимали за историју него за географију. Највише су се чудили траговима раније високе културе у онда подивљалим крајевима. Ти су их више занимали од лица бедне земље, којом су пролазили, и заплашеног и утученог становништва, које се од турске обести било разбегло с путова, завукло у неприступачније крајеве, па се ретко и виђало. Било је, истина, и пролазника с географским и етнографским занимањима, али ти су били ретки. Обичнији и чешћи бејаху религиозни зелоти, заинтересовани ратници, а особито љубитељи куриозитета и антиквари, за које је цела Турска представљала одличан објекат за посматрање и проучавање. А ти нису могли много унапредити географско знање о Српским Земљама. То се одлично види већ из Матковићевих студија о Путовањима, а исто тако и из Јиречекових расправа, особито оне о војничком друму од Београда на Солун и Цариград.[5]) Није ни знање античких писаца о Српским Земљама било богато, али је било научније и складније него многе и многе оскудне и фантастичне вести каснијих итинерара и путописа, који представљаху цело географско знање о језгри Србије у Средњем Веку и великом делу Новог. Вести о приморју биле су обилније и тачније.

Српске Земље имају две јасне чеоне стране, западну и северну. То се јако лепо види и по ширењу географског знања о њима. Прво су упознате западне покрајине Српских Земаља, с Јадранског Мора. Ни Византинци нису стекли прва опширнија знања о Србији с Истока, како би се очекивало, него са Запада, из Приморја, и после су и сви остали морепловски народи с те стране упознавали Србе. Копнене силе долазиле су опет са Србима највише у дотицај са Севера, и њихови путови, пријатељски и непријатељски, водили су их највише међу Србе моравско-вардарском долином. Византинску власт на источном јадранском приморју заменили су, после тешких криза, Млечани, који су у издржљивим напорима освојили и хрватско и српско приморје. На њих су пала и ранија византинска испитивања јадранског приморја и загорја. Ради својих поморских интереса, особито ради сигурности пловљења расутом источном обалом Јадранског Мора, уносили су Млечани све што су утврдили и дознали о јадранском приморју и загорју у своје знамените обалне и остале карте.

---

[5]) *Jireček C.*, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, 1877; *Исти*, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Abhandlungen der Kön böhm. Ges. der Wiss. VI Folge, 10 Band. Classe f. Philos., Gesch. und Phil. № 2. 1879; прештампано 1916.

Тако је на овој страни започето интензивно проучавање Српских Земаља ради војничких и трговачких разлога; исто тако је било и на Северу. На Западу је рађено с много више научне спреме и истрајности, и зато с већим успехом. Прве тачније географске представе о Српским Земљама уопште унесене су у талијанске обалне карте; Матковић је међу знаменитијим картографима XVI в.нашао и једног Дубровчанина, Вићентија Димитрија Волчића.[6]) Приморске карте су ограничене на обалу, али Талијани су израђивали и карте с великим делом загорја, јер су се због својих трговачких интереса (а и због верских и војничких) особито занимали за трансверзалне путове преко Балканског Полуострва. Тако су српске приморске земље са својим залеђем биле са сасвим друкчијом тачношћу географски приказане него унутрашње области. Тамо су у карте уношени оскудни подаци о Српским Земљама, расути по античким писцима, крсташким путним извештајима и каснијим путописима. На основу тога није могао ни славни Лазије приказати с неком већом тачношћу онај део Српских Земаља који је захватио на својим чувеним картама. Други су то могли још мање. Карте Српских Земаља, особито у атласима, споро су се одмицале од Птолемеја. Веома мало је на њима потпуно поузданих дата. Извештаја је било мало, а мерења су била немогућа. Тригонометријска мерења нису се ни иначе спровађала, а камо ли у Србији, мада их је још 1550. препоручивао с много разборитости Јоахим Ретски (Rhäticus).[7]) Србија је спадала међу најмање познате земље у Европи. Картографија већег дела Српских Земаља у XVI и XVII веку више је историја географских заблуда о готово сасвим непознатим земљама него низ поузданих географских обавештења. Географима је било нешто познато српско приморје и загорје, јер су географске карте за обале целог Средоземног Мора биле прилично исправљене већ у XVII в.[8]) Мање су знали о појасевима земаља уз Саву и Дунав, Мораву и Нишаву, а готово ништа о осталим пределима. Тамо је само врло смела машта могла на основу недовољних информација некако пунити злогласне беле пеге на картама, и пунила их је.

Знање о Српским Земљама кренуло је нагло унапред тек за време великог хришћанског рата против Турака после друге опсаде Беча 1683. год. Тада су људи од струке први пут пресецали српске крајеве и осим уобичајених путова и тако добивали јаснију географску представу о њима; ранија је била

---

[6]) *Matković P.*, Vicko Dimitrija Volčić, Dubrovčanin, kartograf XVI. vieka, Rad, CXXX (1897), 182—8.

[7]) *Paldus*, a. c., 5.

[8]) *Paldus*, a. c., 4.

сасвим непотпуна и нетачна, како се лепо види из кореспонденције што ју је тада водио цар Леополд I с маркграфом Лудвиком Баденским, главним царским војводом.[9]) Али, бављење царских чета у Србији било је тада тако кратко, и Србија је била тако на врат на нос напуштена, да географија није видела праве, велике користи од краткотрајне царске власти над Српским Земљама. Ипак је нешто остало — видело се сасвим јасно, да су дотадашње карте о језгри Српских Земаља скроз нетачне. Пробуђена је научна географска сумња и распаљен је интерес за упознавање Србије. И то је значило веома много.

Цело даље проучавање Српских Земаља везано је за ратне догађаје. Србија је највише занимала велике државе као ратиште, јер су сасвим тачно слутиле да је у њој кључ за решавање Источног Питања, које се почело брже одмотавати од великог рата за ослобођење од Турака, који се привремено свршио Карловачким Миром 1699. године.

Од свих великих европских сила имала је најбољу прилику за географско проучавање Србије Аустрија, која је после талијанских напора око упознавања Балканског Полуострва, особито од доба Хуманизма и Ренесансе, учинила веома много за географско испитивање Српских Земаља. Она је била најближа Србији и Босни. Делиле су је од њих, истина, велике реке, Сава и Дунав, али ју је с њима скопчавало исто становништво на обадве речне обале. Због њега је она, добрим делом, осећала борбу с Турском као свој raison d'être, стално се спремала за њу, и у здравим моментима своје политике гледала је у источним пословима свој главни задатак. Пут на Исток водио ју је преко Србије. Београд је био глава моста који ју је требао пребацити преко силних планина, које су се замишљале као да пресецају Балканско Полуострво у једном грдном ланцу, и скопчати са Солуном.[10]) Аустрија није имала смелости да дуго и живо сања о освојењу Цариграда, али Солун је држала међу својим чвршћим плановима, ради тога се много и напрезала да се упозна с моравско-вардарском долином, с путем до Солуна; отуда и нарочити интерес за путове у Србији уопште, који је код аустријских картографа много јачи него код других.[11]) Иначе немила особина аустријских чинов-

---

[9]) *Röder von Diersburg Ph.*, Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, grösstentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften, II (1842), Urkunden, 229—385.

[10]) *Цвијић J.*, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, I (1906), 15—58; *Исти*, La Péninsule Balkanique (1918) 1—7.

[11]) *Paldus*, a. c., 7.

ника, да пишу несносно дугачке извештаје о поверљивим мисијама, овде је добро долазила, да се географско знање о Србији шири. Сви аустријски чиновници, којима је било поверено да с границе Србије или у њој проучавају земљу и народ, састављали су извештаје, скице или карте, који су с вестима српских ухода полако гомилали код аустријских војних власти добар научни материјал за географско упознавање и картирање Србије. Пошто су Срби полагали своје наде на ослобођење од Турака и на суседну велику хришћанску силу, то су увек својски излазили на сусрет аустријским извештачима, који су све чешће обилазили Србију или с границе скупљали вести о њој. Тако се може лако разумети да су аустријске власти временом сабрале огромну хрпу географске грађе о Србији, међу којом је, разуме се, било највише итинерара с брижљивим нотама о квалитету путова, о удаљености места, о мостовима и т.д., све о стварима које су војнике нарочито занимале. У јавност та грађа није продирала. Особито тајно држане су карте, којих је била велика множина; неке су међу њима биле за оно доба ремек дела, али, добро закључане, нису шириле ни знања о Србији, нити су вршиле утицај на развој картографије.[12])

Та је грађа непрестано расла, у ратним временима много брже. Ратови с Турском на српском земљишту изазивали су, управо, две врсте литературе о Србији — једну стручну, научну и војничку, и другу, новинарску, која је, обично на листићима, улазила у најшире кругове читалаца да задовољи њихово љубопитство о далеким „турским" земљама и непрестаним ратовима у њима. Све чешћи ратови Аустрије и Русије с Турском од почетка XVIII в. и привремена, нешто дужа, аустријска окупација једног дела Србије од Пожаревачког до Београдског мира (1718—1739) изазвали су силан интерес за Српске Земље. Као печурке ницали су листићи о Србији, а јављали су се и озбиљнији састави, особито описи и путописи, највише о важним путовима кроз Србију, па о Београду и Пожаревцу. Информације о Србији пратиле су географске карте; сасвим као у модерној журналистици. Тако је испало, да је старија картографија Србије претежно ратна. Велики део карата Србије замишљен је као карте бојишта. Оне се од сличних модерних карата по томе разликују што су их често резали чувени мајстори, а не којекакве крпе.

---

[12]) Врло занимљив списак таквих карата саставио је Томашек приликом изложбе на IX састанку немачких географа у Бечу: *Tomaschek W.*, Kartographie der südosteuropäischen Länder. Verhandlungen des neunten deutschen Geographentages zu Wien, 1891. 284—7. Исп. *Цвијић J.*, Девети скуп немачких географа, Говори и чланци, III (1923). 119—34. Јако је важан и Палдусов списак карата, сличан Томашекову: *Paldus*, a. c., 51—53.

Али то не значи, да су те карте добре. Добри људи су давали шта су могли. Они су већ типизиране географске карте Србије и околиних земаља, с множином окамењених заблуда, могли обогатити само с по којим исправком детаља, што се једва примећивало. Неке су од њих ванредно вешто цртане (и саме карте и фигуре око њих), представљају тадашња цртачка и резачка ремек дела, али су тиме опасније, јер је њихов леп спољашњи изглед могао лако збунити неупућене да под савршеном израдом замишљају и поуздане географске информације. А то би била илузија. Јер, и оне карте Србије, и уопште целе југоисточне Европе, које су имале лепу уметничку вредност, нису настале на основу савесних мерења и испитивања, него на основу површних и фрагментарних информација и снимања на брзу руку, те зато представљаху веома скроман напредак у ширењу географског знања о Србији. Ко год је од тадашњих стручњака и образованих путника имао прилике да контролира коју било карту југоисточних европских земаља у терену, одмах се уверавао да су те карте нетачне. И доиста, оне су биле пуне старинског баласта (особито што се планина тиче), који се тврдоглаво потезао кроз географију ових слабо познатих земаља још од Старог Века.

II

Неприступачност аустријске географске грађе о Србији — Тежња Русије да се информира о Српским Земљама — Испитивања Срба путника у Русији — Руски писмени квестионари о Српским Земљама и одговори на њих црногорског владике Василија Петровића и бившег српског патријарха Василија Бркића — Научни интерес за географију Српских Земаља Јована Томке Саског — Његов Illyricum vetus et novum и Атлас Угарске с географијом Српских Земаља — Атлас Саскога главни основ географског знања Јована Рајића — Рајићева Историја извор за географска обавештења о Српским Земљама.

Највише и најбољег материјала о географији Србије имале су аустријске војничке власти, али тај није био лако приступачан. До њега није могао нико стран доћи, а нарочито не Русија, која је дуго била Аустрији и савезник и супарник у ратовима с Турском и у решавању Источног Питања. Русија је била на муци за своје информације о Српским Земљама. Њени извори за географско обавештење о крајевима, који су добивали за њу све већу политичку вредност, били су много мутнији него аустријски. Она је из велике даљине и заходним путем дознавала оно што је Аустрија могла добити из прве руке. И њу су Срби обавештавали о својим несрећним и поробљеним земљама. Од пропасти српских држава бејаше

Русија главни циљ српских калуђера и родољуба, који су у њој тражили помоћи за српске задужбине, утехе у тешком робовању и наде на ослобођење од Турака. Због неповерљивости према странцима подвргавани су на граници Русије исцрпном испитивању сви путници, па и Срби. Њихови одговори били су за Русе прве информације и о географији Српских Земаља.[13]) Тачности у њима не би се смело тражити, пошто су биле политички тенденциозне. Русију су посећивали сви православни турски робови, али су једини Срби долазили с јасним политичким плановима и очајним молбама да Русија васкрсне српску државну самосталност. Према тој главној, великој српској сврси угађани су и извештаји о Српским Земљама, који су испадали веома различити. Једни су мислили, да је ради руске милостиње и брзине руске помоћи добро описивати српске крајеве што црњим бојама, док су други у небо дизали лепоту и плодност Српских Земаља да би намамили Русе да их што пре ослободе; преовлађивали су, рекао бих, извештаји у којима су српске области и одвише светлим бојама приказиване; тако се постизавао и јак контраст између природног богаства и лепоте Српских Земаља и беде у коју су их Турци увалили.

Сами Руси су започели своје географско упознавање Српских Земаља преко Црне Горе, с којом су ступили у политичке интимне везе 1711. год. Но и то је знање било непотпуно и површно. Због тога су руске власти саставиле низ разборитих питања за владику црногорског Василија Петровића о његовој земљи и људима у њој, на која је он требао дати тачне одговоре.[14]) Он их је и давао, али у дрским мистификацијама, од којих је једна штампана као његова Историја о Црној Гори (1754), где је добар део географске садржине.[15]) Но тај је баш најгори, како је већ калуђер Теодосије Марковић, бивши сатрудник Василијев, и открио руским властима и прогласио сва обавештења владике Василија као смишљену превару.[16])

---

[13]) *Муравьевъ А. Н.*, Снош нія Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ. I (1858) и II (1860); *Димитријевић С.*, Прилози расправи „Одношаји Пећских патријараха с Русијом у XVII веку“ у Гласу LVIII и LX, Споменик, XXXVIII (1900), 59—84; Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку, Споменик, XXXIX (1903), 16—42; Грађа за српску историју из руских архива и библиотека, Споменик LIII (1922).

[14]) *Томић Ј. Н.*, О историји Црне Горе црногорског митрополита Василија Петровића, Годишњица, XXIII (1904), 60—61.

[15]) *Петровичь В.*, Исторія о Црной Гори, друго издање: Летопис Матице Српске, 68 (1843), 1—27.

[16]) *Томић Ј. Н.*, Митрополит Василије Петровић и мисија пуковника Пучкова у Црној Гори 1759 год., Глас, XCIV (1914), 7—11.

Знање Руса о Српским Земљама било је и после извештаја владике Василија Петровића као и раније — они су о њима знали веома мало. Зато су једва дочекали згодну прилику да за време рата с Турском 1768—1774 год., који се водио и на мору, у близини Српских Земаља, скупе што више грађе о српским областима, пошто су у то доба учинили сјајне напретке у географском упознавању свих земаља на Црном Мору и нарочито Влашке и Молдавске. Руси се обратише, сасвим добро, на бившег српског патријарха Василија Баркића, који се био с кнезом Долгоруким упутио 1770 год. из Трста у Ливорно адмиралу Орлову. Ту му је предложен дуг низ питања, на која је требао да одговори у овим главама, где је предвиђено по неколико одељака у свакој: О српским и уопште православним покрајинама у европској Турској, о начину владања у њима, о броју народа, о занимању, о полицији, о вери, о уређењу земље, о војним силама, о дисциплини, о исхрани, о морепловству, о особинама земље и о богаству, коју је требало завршити описом раскоша и увесељавања.[17]) Баркић је имао прилично општег образовања да је могао схватити важност и домашај постављених питања, а знао је — као калуђер, који је уздуж и унакрст прошао Српске Земље — и њихову географију таман толико да је могао из свог знања и калуђерског причања дати бар приличне одговоре. И он их је дао о свима покрајинама, осим оних о којима је и сам био необавештен („несвѣдомъ"). Писао је, како каже „Ѡвѣтъ мой" о овим земљама: Македонија, Тесалија или Јанина, Епир, Албанија, Дарданија, Скендерија, Кнежевство Призренско, Кнежевство Скопско, Кнежевство Ђустендилско (ово четворо последње као четири кнежевства дарданска), Далмација или Херцеговина, Рама, Кнежевство херцеговачко, Кнежевство рашко, Босна, Србија или Београд некад названа Трибалија, Срем, Горња и доња Мизија; то је највећа Србија, Душаново царство; Баркић је свестан те историјске величине, па је завршио овај одељак: „До здѣ ѡписанїе ѡ странахъ нашихъ бывшей Державѣ королевства Сербскагѡ".[18]) Додао је још одељке о Грчкој, о људском војничком материјалу на Балканском Полуострву, о муницији, о путовима и рекама, о морнарима, о броју и извежбаности војника и о њиховим управитељима. Патријарх је свршио свој знаменити елаборат у Ливорну 29 марта 1771 године. У њему је прва

---

[17]) *Руварац И.*, Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен год. 1771 српским патријархом Василијем Баркићем, Споменик, X (1891), 43—66.

[18]) *Ibid*, 60.

опширна географија Српских Земаља; географија Србије је прилично сумарна, али није без занимљивости. Већ по натписима глава лепо се види, како је патријарх био зависан од античке географије. Већи део натписа је из ње, али садржина је написана највише на основу аутопсије или аутентичних обавештења. У извештају има одличних опажања и врло добро приказаних партија, које нису заслужиле заборав, што је по њима пао. Али има и лоших вести, великих неистина, које, међутим, нису намерне, као код владике Василија Петровића. Онда, извештај патријархов пун је схематских понављања, како то обично бива код оваквих одговора на постављена питања о појединим покрајинама. Није патријарху било лако ни одговарати на питања војничке природе, али морао је, јер је знао да та страна његова извештаја највише занима оне који су му ставили питања, а и њему је било стало до тога да са својим одговорима изазове руску ратну акцију, која би довела до ослобођења Српских Земаља. С тога гледишта је он желео, да се с његовим одговорима упозна што шира руска јавност, али су се њима користиле само руске војничке власти и Српска Карловачка Митрополија, која је доспела до једног примерка патријархова одговора; објава штампом дошла је после пуних сто двадесет година.

Војничке власти нерадо су објављивале географску грађу, до које су тешко долазиле, а људи од науке, који би је радо публиковали, тешко су до ње долазили. Уосталом, географијом ради географије ретко се онда ко озбиљно бавио. Географија је била само помоћна дисциплина историје, па су се зато, ради научних разлога, њоме највише (али ипак само узгред) бавили историци. Зато није никакво чудо што је и за географију Српских Земаља показао чист научни интерес прво један историк. То је био Јован Томка Саски. Он се био одлучио да напише историју српскога народа и писао је о својој намери 4 јулија 1728 год. врло занимљиво писмо митрополиту Мојсију Петровићу. Нема сумње да се он већ тада био одлучио да узме српску историју у Диканжу као основу за своје историјско разлагање. Тако је, за невољу, имао историјску подлогу на којој је на основу страних извора могао изграђивати српску историју, ако би добио бар нешто и српских историјских извора. С историјским изворима је, дакле, бар некако био снабдевен, али за географију Српских Земаља није имао ништа. Стога није чудо што је међу својим жељама на прво место ставио ову: „Зато молим Сѿлейшагѡ господина да би заповѣдіѡ исписати ꙗкоже зѣмле, градове, источнике, горе, ствари старее. Азъ сіа бѹдем изъбрати и саставити, и на

ред латинскій поставити".[19]) Географији је наменио одлично место у својој историји, јер његов план, у почетку, овако изгледа: „Исторіа царствіа Сер'бске зѣмле. Страна â. Описаніе сер'бске зѣмле ѡб'држитъ, глав. 1. Описаніе старое сер'бске зѣмле, глав. 2. Описаніе сер'бске зѣмле врѣмена среднагѡ, глав. 3. Описаніе сер'бске зѣмле нинѣшнее"; географија је, дакле, добила прво место као природни увод историјском разлагању, које је Саски веома разборито распоредио. Но све је остало на плану. Жеља Саскога није се у овом облику остварила, него је он, много касније, доспео да објави место српске историје једну историју Јужних Словена, у којој је средњи трактат задржао из Диканжа а први и трећи је сам написао.[20]) Географски план задржао је, само што је три намераване географске главе раскинуо па их ставио као уводне пред три трактата своје књиге: »I, Caput I. De Ilyrico eiusque Diuisione, sub Regibus Illyriis et Imperatoribus Romanis. II, Caput I. De Dalmatiae in varias Prouincias diusione, sub Imperatoribus Constantinopolitanis. III, Caput I. De Illyrico, eiusque Diuisione, sub Regibus Hungariae.«[21]) Србија је укратко описана међу далматинским покрајинама. Прегледи географије јужнословенских земаља испали су јако мршави, јер Саски, без сумње, није ниоткуд добио географска обавештења каква је молио о Србији. Ту му није користило његово иначе веома лепо географско знање, које је показао у својим географским делима, која су била у Угарској много цењена и јако утицајна.[22])

Срби су знали за њих, како се види по многобројним примерцима Саскијевих дела у старим српским библиотекама, али највише је имао утицаја на развој српске географије Атлас Угарске, што га је Саски израдио 1750—1751 год.[23]) Он

---

[19]) *Radojčić N*, Rajićeva Hrvatska istorija, Rad, 222 (1920), 78—81. *Руварац Д.*, Кореспонденција Јована Саског, ректора протестантске школе у Ђуру, с Мојсијем Петровићем, митрополитом Београдским, Годишњица, XXXV (1923), 102—103.

[20]) *Szászky J. T.*, Caroli du Fresne Domini du Cange Illyricum vetus et novum, sive Historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae, atque Bulgariae,... Posonii, 1746.; дело је издао гроф Јосиф Кеглевић.

[21]) *Ibid.*, 1—3; 31—33 и 141—148. Србија: 32 и 147—148.

[22]) *Szászky J. T.*, Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam (1740); Conspectus introductionis in notitiam regni Hungariae geographicam, historicam et c. (1759); Introductio in Geographiam Hungariae (1751) et c.

[23]) Атлас *Саског* је мала књига. На натписном листу је врло леп бакрорез, који показује Марију Терезију на престолу, опкољену фигурама, ваљда представницима њених народа. Од доле стоји: *Regn. Hun-*

је, свакојако, био познат још патријарху Василију Бркићу, али је у српску науку ушао тек преко Јована Рајића. Он је Саскога много ценио. На концепцији и композицији Рајићеве Историје разних словенских народа, особито Бугара, Хрвата и Срба I—IV, (1794—1795), види се сасвим разговетно утицај Саскога, од кога је Рајић примио и географске прегледе на почетку појединих књига своје Историје. Била му је жива мука састављати их. Није имао за њих ни довољно писмене грађе, ни личног знања. Да се имала откуд научити географија Србије, Рајић би је научио, јер није било научног напора пред којим би он презао. Али није. Србија је била непозната земља. Њене карте су биле или исфантазиране или пуне озлоглашених белих пега. Зато се Рајић држао Атласа Саскога, и ниједну књигу није тако неуморно и искрено обасипао хвалама као тај мали атлас, с помоћу кога се надао дубље продрети у схватање прошлости; Рајић је, као најмодернији историци, при читању историје непрестано држао пред собом и географску карту. Од срца се радовао, када би видео, како се историјски извори потпуно слажу с картама у Атласу Саскога. Тако је прво прочитао Порфирогенитову Географију Српских Земаља и онда је упоредио с картом код Саскога, па му је срце гракнуло од радости, када је видео да карта сасвим одговара тексту извора: „До здѣ описанія Топархіи, Принципати и Кралевства со всѣми прочими частми очень изрядно на картинѣ представляетъ Господинъ Саскій подъ титуломъ, раздѣленнаго Іллѵрика на Далмацію, Кробацію, Славонію и Серблію, коя картина съ прочими изданна въ Пожонѣ 1751 года. И когда съ описаніемъ симъ въ мѣстѣ посмотрится карта сія, и великъ свѣъ въ Исторіи Далмаціи и Славянъ появится, и чтущему несравненное увеселеніе подаетъ“;[24])

---

gariae, а унаоколо су грбови т. з. угарских земаља. Карте су ове унутра: Scythia Europaea et Asiatica (1750), Cumania Magna, olim Hunnia Orientalis (1750), Hunnia Occidentalis (1751), Hunnia Occidentalis Abarica (1751), M. Moraviae Pars per Hunniam Occidentalem extensa (1751), Hungaria seu Turcia in octo Capit. diuisa (1750), Dacia atque Moesia (1750), Illyricum in Dalmatiam, Chrobatiam, Slavoniam et Serbliam divisum (1751); Славонија је подељена на „Slavonia Chrobatica et Serblica“; то је завело Рајића на познату његову поделу Славоније. II, 85—94; Pannonia Illyricum et Quadorum Jazygumque regiones (1751), Hungaria Magna... (1750), Hungaria Aevi Medii... (1751), Hungaria in Partes duo et Comitatus LII div. (1750), Circulus I Cisdanubianus II Transdanubianus III Cistibiscanus IV Transtibiscanus... (1751). Рајићев примерак у Патријарашкој Библиотеци у Карловцима има пар занимљивих његових бележака. Најзанимљивија је уз карту Дакије и Мезије: „Сіа границы Дакіи согласни сѹтъ съ Описаніемъ Птолемеа географа в' книги 3. глав. 8.“

[24]) *Раичъ I.*, Исторія разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, II (1794), 27.

оваквих похвала Атласа Саскога Рајић је препун, особито у другом тому Историје.[25]). У своју Историју није могао преузети више од две карте из Саскога. Одабрао је карту Скитије, ради прадомовине Словена, и карту Паноније и Илирика, ради Срба и осталих Јужних Словена.[26]) Карте је резао Захарија Орфелин, који се на првој није потписао, него само на другој. Није се држао потпуно Саскога као Рајић. Израдио је карте боље него оне у Атласу Саскога, које нису по уметничкој вредности ни близу картама Орфелиновим. Рајић није био толико самосталан. Он се држао Саскога и тамо где га је сам могао контролирати и исправити; толико је било његово поштовање према писменим изворима. Срби су у Рајићевој Историји имали први пут прилику да у својој књизи виде карте земаља где су Срби некада живели и где су се стално населили. Карте су настале сарадњом Саскога, З. Орфелина и Рајића. С њих су се урезивали већини Срба у памет прве представе о словенским и јужнословенским земљама.

III

Рајићева географија Српских Земаља ипак је неки напредак према ранијем незнању о њима — Ко хоће да боље упозна Српске Земље мора се распитивати код оних који их бар делимично добро знају — Напори митрополита Стратимировића око скупљања грађе за географију Српских Земаља имају мали успех — Напори Наполеонових војничких мисија за проучавање и картирање Турске — Србија је углавном ван домашаја тих проучавања — Почеци руских настојања да опишу Србију — Почетком XIX в. било је географско знање о Србији сасвим недовољно.

Географијом Српских Земаља бавили су се, испочетка, највише историци. Гроф Бранковић је у својим Хроникама показао потпуно непознавање Српских Земаља, које је исправљао и допуњавао у маргиналним нотама уз Хронике патријарх Арсеније IV Шакабента.[27]) Но његовим белешкама се није могао сваки користити, јер су Хронике остале тешко приступачан рукопис. Исто тако се није могло ширити знање о Српским Земљама ни из Троношца, који их је веома добро познавао, јер ни он није био штампан.[28]) Од штампаних књига било је највише географских обавештења о Српским Земљама у Ра-

---

[25]) *Ibid.*, 3, 5, 38, 86 и т. д.

[26]) Прва карта је у првом тому Историје између стр. 81 и 82, друга у другом између стр. 24 и 25.

[27] *Радојчић Н.*, Однос између географије и српске историографије, Зборних радова посвећен Јовану Цвијићу, 1924, 478.

[28]) *Гласник Срп. Учен. Друштва*, V (1853), 17—112.

јићевој Историји. Тако је она, већ због тога, постала не само историјски, него и географски, магазин, мада је Рајић веома мало знао о географији Српских Земаља.[29]) Једно је само било добро код њега — имао је најпотпуније вести о Српским Земљама. Успоређене с нашим географским знањем, оне су бедне, али за оно доба оне су, већ због множине информација, значиле ипак неки напредак у географском знању о Србији. Савременици су их јако прецењивали, пошто су ученом Рајићу све веровали и нису могли ни помислити да би у његовој импозантној Историји могла бити множина нетачних географских тврдњи; странци су опет веровали Рајићу, јер су једва дочекали какве такве вести из географије Српских Земаља.

Ученик и пријатељ Рајићев, митрополит Стратимировић, брзо се уверио да је Рајићево географско знање о Српским Земљама сасвим мало и слабо, па је тражио и нашао други извор за обавештења о драгим крајевима. Сабрао је у својој знаменитој библиотеци готово све дотадашње географске карте, где су биле и Српске Земље, и покушао да то мртво и несигурно знање оживи и утврди усменим вестима. Карловци нису били никад без српских калуђера скитача, који су у њима гледали намесника Пећске Патријаршије. Ти су калуђери биле живе књиге о Српским Земљама, особито разборитији међу њима, који су умели своје знање живо приказати; неки су од њих и описивали своја „пѹтна шаствіа“ као што је чинио патријарх Арсеније III Чарнојевић и Јеротије Рачанин.[30]) Митрополит Стратимировић имао је уопште жив интерес за географију, па је с много напора проучавао нарочито Страбона и географију Константина Порфирогенита. За Српске Земље није се могао обраћати толико на књиге колико на усмене изворе. Тако су настале његове знамените белешке из географије Српских Земаља, које сведоче о разборитости и свестраности његових географских и патриотских интереса: 1) „Грековосточнагѡ Православнагѡ Благочестия Архімандрить Монастыря Пиви (въ Ерцеговины) и Проигуменъ Монастиря Хилендаря (въ Горѣ Аѳонстѣй), обоихъ обновитель, и ревнителнѣйшій спомошникъ, два кратъ Гроба Господня Посвѣтитель Преподобнѣйшій кѵръ Арсеній, родомъ изъ Предѣла Пиви, изъ села Крушева ѿ Племене Рудьитья и Гаговитья, слѣдующее Географическое ѡписаніе Провинціи

---

[29]) Исп. *Радојчић Н.*, а. с., Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу, 480—481.

[30]) Дневник патр. *Ар. Чрнојевића* о путовању у Јерусалим 1683. године. Изд. Ст. Новаковић, Гласник Срп. Учен. Друштва, XXXIII (1872), 184—190; *Јеротија Рачанина* пут у Јерусалим 1704. год. Изд. Ст. Новаковић, Гласник Срп. Учен. Друштва, XXXI (1871), 292—310.

зовомыя Ерцеговина, и тамощньихъ рѣкъ, въ перо намъ сказа 1803. и 1804. года два кратъ сюду въ Россію и обратно проходя". 2) Примедбе на овај спис: „Примѣчания ѿ Архімандрита Григорія Благѡвѣщенскагѡ близь Рудника вь Сербіи". 3) „Ѡ рѣкахъ и предѣлахъ ѿ Сербын къ востоку поредъ Дунава во Булгаріи проходяще, малое начертаніе, сказа ми Г. Анастасій Дрохна, родивыйся въ Болгаріи въ мѣстѣ Враца, Болгаринъ и Хрістінинъ, 18. Апріллія 1804. года". 4) Турціа европейска раздѣлена є на различне губерніе или пашалѹке; ѿ коихъ знатнейши су слѣдѹющіи:..." 5) Опис неких река, места и планина у Србији.[31]) Сва су ова обавештења важна и највећим делом потпуно тачна, али су сасвим фрагментарна и нису могла задовољити велико интересовање за Србију, које је врло нагло расло од Кочине Крајине и Карађорђева устанка.

Најбоље се види, како је географско знање о Србији било бедно по Соларићеву Земљопису, око кога су се својски трудили он и Доситеј. Из предговора Земљопису види се сасвим лепо, како су обојица имали тачно схватање о важности географије, али им оно није помогло да напишу потпуну и поуздану географију најмилије им земље.[32]) У огромном Земљопису одељак о Србији савим је мршав, а у Атласу је карта Србије потпуно несамостална, прегледана с тада најуобичајенијих карата.[33]) Да је било географске грађе о Србији, која би била приступачна, Соларић и Доситеј би сигурно саставили добру географију и карту Србије. Али приступачне географске грађе није било, и њима нису користила ни многа путовања, ни јаке пријатељске везе, да би с помоћу њих израдили добру географију Србије. Она се тада није дала написати.

Исто тако није се могла израдити ни поуздана географска карта Србије. Али ипак је било могуће саставити бар поузданију карту Србије од Текелијине (1805)[34]), ма да је он

---

[31]) Географске белешке о Турској митрополита *Сѿ. Сѿратимировића* из године 1803. и 1804. Приопштио Дим. Руварац, Споменик, XXXIX (1903), 107–116. За додатак прилогу бр. 4 (растојање између места у сатима) испоредити: *Jireček C.*, Die Heerstrase von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, 1877, Beilagen, 163—169 (итинерари).

[32]) *Соларичъ П.*, Ново гражданско землеописаніе, Млеци, 1804.

[33]) *Ibid.*, I, 467—468.

[34]) Текелијина карта Србије репродуцирана је као прилог књизи: *Gravier G.*, Les frontières historiques de la Serbie, 1919. Текелија је своју карту сасвим прегледао с карте: *Schütz C.*, Neueste Karte der Koenigreiche Bosnien, Servien, Croatien und Slavonien Samt den angraenzenden Provinzen... Nach den besten Originalzeichnungen Charten, und Beschreibungen.. (1788). То је пример карте која је настала компилирањем с различитих, обично слабих, карата. Зато и има на њој три Крагујевца.

искрено желео да даде најбољу карту земље, којом се надао владати.

Географског знања о Српским Земљама било је уопште веома мало и то још добрим делом толико непоузданог, да га није вредило бележити. Сигурно је било само оно што су разборити људи знали из аутопсије. Када се митрополит Стратимировић код архимандрита Гаговића распитивао и о оним крајевима који су били даље од његове отаџбине и његових уобичајених путова, особито о Скопљу, добио је овај веома карактеристичан и поштен одговор: „Болшая ѡ сихъ повѣдати не знаю — рече Архімандрит — развѣ бы по гласу токмо и смѣтенному понятию глаголати хотелъ, єже никаквыя вѣрояности и цѣни не имѣло бы“.[35]) Митрополит Стратимировић био је моћна личност, с многобројним и јаким везама, па је ипак могао сабрати сасвим незнатну географску грађу о Србији, мада се око ње својски трудио. За тај посао је требала друкчија спрема и опширнији научни и извиднички апарат него што га је он могао употребити. Цело Балканско Полуострво било је још на почетку XIX в. тако непознато, да су на њему били могући проналасци као у непознатим деловима света.

Ни велико интересовање великих сила за Турску од почетка XVIII в., када се стало брже одмотавати решење Источног Питања, није изазвало неких нарочито добрих карата Турске, и ако су велике силе ради евентуалне поделе Турске имале нарочиту жељу да дознају стратегијску важност појединих турских области. Без добрих географских карата то се није могло дознати, а тадашње карте Турске нису биле добре, мада међу њима има неколико које представљају знамените картографске напоре. На неколико листи је била израђена карта: Le Rouge, L'Empire Ottoman (1770), с планинама насликаним као кртичњаци; део Српских Земаља је на десетом листу: Dalmatie, Montenegrins et Partie du Golfe de Venise; тај је нарочито знаменит.[36]) Прилично су погођене реке на карти: Rizzi—Lannoni, Carte de la partie septentrionale de l'Empire Ottoman (1774).[37]) Остале карте целе турске царевине или њених делова (особито Влашке и Молдавске, које су због ратова изазвале јак интерес) нису много боље од ових него су још горе. Поуздану географску грађу о лицу Турске сабрали се тек француски официри изаслани 1807—1812 год. од Наполеона у Турску да је мапирају (Vaudoncourt, Palma, Per-

---

[35]) *Споменик*, XXXIX (1903), 113.

[36]) *Haardt von Hartenthurn V.*, a. c., 139—140.

[37]) *Ibid.*, 140—141.

tusier, Sorbier, F. C. Pouqueville и др.). Њихов рад, на жалост, није захватио и Србију, јер они, као турски пријатељи, нису смели у земљу, која се била побунила против султана. Њиховим напорима је карта европске Турске иначе много поправљена, како се види по карти Турске која је настала на основу њихова материјала: Lapie, Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuilles;[38]) ово велико дело изишло је тек 1822. год.; пре њега је изишла карта: Guillaume de Vaudoncourt, Carte générale de la Turque d'Europe, која је због тога знаменита, што је уз њу изишао и текст с разјашњењима, 1818. год.[39])

Основа француског испитивачког географског рада на Балканском Полуострву било је јадранско приморје, одакле су они војно и научно продирали у унутрашњост. Са сасвим противне стране, са северо-истока, са своје операционе базе, Влашке и Молдавске, улазили су с руским трупама на Балканско Полуострво и руски путописци и картографи, испочетка само путописци, и то не особити; још су најважнији међу њима путописи Бантиша-Каменског и барона Дебића.

Сви ти путописни и картографски напори унапређивали су веома мало и врло полагано знање о Српским Земљама. П. Ј. Шафарик се саблажњавао Рајићевим и Енгеловим незнањем географије Србије; Енгел, знаменити историк Угарске и Србије, тражио је Мачву чак по Крањској.[40]) А није имао право честити Шафарик. Јер, и он се још много намучио око историјске географије Српских Земаља, поред одличних географских састава који су се почели јављати о Србији од двадесетих година XIX в. Па није, поред свих напора, увек ни успеха имао, него је често чинио крупне погрешке и постављао немогуће хипотезе. За географију Српских Земаља било је мало приступачне поуздане географске грађе и поред те препреке није било могуће ни израдити добру географију ни саставити добру карту Србије.

IV

Полагано објављивање аустријске географске грађе о Србији — Географске и картографске студије у вези с повлачењем границе после Карловачког Мира — Знаменити картографски рад Ј. Х. Милера — Објављивање знаменитих Марсиљијевих радова о Дунаву и једном делу

---

[38]) *Ibid.*, 156—9.

[39]) *Ibid.*, 158 и 162.

[40]) „Raić und Engel waren der Geographie von Serbien beispiellos unkundig". Шафарик Вуку 7. новембра 1825.: Вукова Преписка, IV (1909), 621.

Српских Земаља — Читав низ карата Србије изазваних ратовима с Турском — Већина тих карата зависи од J. X. Милера — Карте целе Србије још су слабе, од појединих делова Србије има приличних карата.

Аустријске војничке власти су веома тешко пуштале на јавност свој богати географски материјал о Србији. Сматрале су га тајном, и то за Аустрију веома важном и корисном, која јој је могла осигурати нарочити положај при решавању Источног Питања на Балканском Полуострву, за чим је Аустрија много чезнула. Она се сматрала због свог положаја и угарско-хрватског државног права неком правном наследницом Турске у свима земљама на које је Угарска полагала право као на некадашње своје области. А то је био добар део Балканског Полуострва. За време великог рата за ослобођење после друге опсаде Беча 1683 год. изгледало је једно време као да ће Хабсбурговци сјединити у својим рукама бар велике делове некадашњег западног и источног римског царства. Но баш у Србији ударила је царска сила пред турским очајним налетом унатраг и Карловачки мир 1699 год. не само да Аустрији није донео делове Балканског Полуострва, него је још оставио Турској поседа на левој савској и дунавској обали. Наравно, да је цели хришћански свет веровао, да је то само за кратко време.

Тада је Аустрија објавила први пут нешто више од своје географске грађе о Српским Земљама, јер их је сматрала неко време као својим. Много одличних информација о Српским Земљама продрло је у јавност приликом уређивања граница између Турске и њених противника после Карловачког Мира. Цели научни посао око географског утврђивања границе био је од стране Аустрије поверен грофу А. Ф. Марсиљију, који је тада важио као најбољи познавалац Турске, као савестан научењак и добар војник; о својој последњој способности Марсиљи је своје пријатеље брзо разочарао; није био ни онакав познавалац Турске, како се веровало; али научењак је био заиста веома широке и разборите радозналости и веома лепе савесности.

Марсиљи је био веома срећне руке, када је изабрао за свога главног научног помагача Јована Христифора Милера (1673—1721), који се временом развио у одличног картографа. Милер је ступио у службу под Марсиљијем 1696 год. и показао је своје високе способности у снимачком раду приликом савесног проучавања ударања границе између Аустрије и Турске после Карловачког Мира 1699 год.; Марсиљи га је за његов савесни и одлични рад обасуо високом и искреном хвалом. Милер је тај одлични научни материјал обрадио као карту границе по Карловачком Миру на четрдесет листи и предао је

принцу Евгену Савојском, који је имао највише заслуга за победе после којих је склопљен Карловачки Мир.[41]) Врло вредан и амбициозан, сматрао је Милер свој велики рад само као почетак великог дела које је намеравао израдити као огроман Атлас свих аустријских и угарских земаља. Пошто је Угарска била картографски слабије обрађена и пошто је знање о њој почивало још на знаменитим Лазиусовим картама, које су рађене између 1545 и 1563 год., то је Милер снимио прво Угарску с њеним најближим околним земљама. Карта је била прилично брзо готова: „Augustissimo Romanor. Imperatori Josepho I. Hungariae Regi invictissimo mappam hanc Regni Hungariae propitiis elementis fertilissimi cum adjacentibus regnis et provinciis nova et accuratiori forma ex optimis schedis collectam D. D. D. ejusdem S. Majestatis Camera Regia Hungarica A. C. 1709. opera J. C. Mülleri. S. C. M. Ingen. J. A. Pfeffel et C. Engelbrecht sculp." Израђена је на четири листа (1 : 550.000) и има, што се мерења тиче, минималне погрешке. После Лазиуса чини ова карта епоху у картографији Угарске. За нас је она веома важна, јер обухвата и Србију, која, међутим, није тако добро испала као Угарска, и аустријске војне власти нису могле поставити војску у Србији 1718 год. према Милеровој карти.[42]) Он није крив што му је Србија тако слабо испала.[43]) Тамо није могао доспети са својим веома усавршеним апаратима за мерење, па је премерити и снимити, него је био упућен само на туђе изворе и мали део својих опажања на граници. Своје картографске способности је Милер најбоље доказао сво-

---

[41]) Тачан опис ове Милерове карте написао је Палдус: Grenzkarte des Karlowitzer Friedens 1699: *Paldus*, a. c., 29—46.

[42]) *Paldus*, a. c., 59 и 69.

[43]) Милерова карта Угарске, и с њом и Србије, продрла је у најширу јавност преко Хоманова Атласа: „Atlas Novus Terrarum Orbis Imperia Regna et Status exactis Tabulis Geographice demonstrans, Opera *Joannis Baptistae Homanni*..." На натпису карте Угарске стоји: „Regni Hungariae Tabula Generalis ex Archetypo *Mülleriano* S. C. M. Capit. et Ing. desumpta et in hanc formam contracta Viis Veredariis aucta, Novissimaeque Pacis Passarovicensis Confiniis illustrata a Jo. Bapt. Homanno Sac. Caes. Maj. Geographo Norimbergae". Карта је на југу тако подсечена да је једва обухватила Србију у границама Пожаревачког мира. У једном новијем издању Хоманова Атласа (1774) има цела Србија на карти: „Carte d' Hongrie en general contenant selon la Division ancienne & methodique la Hongrie en particulier la Croatie, la Dalmatie, la Bosnie, la Servie, la Boulgarie, la Principaute de Transylvanie, les Despotats de Walachie & de Moldav, le tout dressé sur le pied de l' ancienne et de la nouvelle Geographie par Mons. *J. M. Hasius*, Profess. des Mathemat". И Милерова карта Угарске и ове, које су по њој рађене, цртане су модерније него раније, али још нису чисте географске карте, него има у њима елемената и слика крајева; у исто време су карте и пејсажи.

јим одличним картама Чешке и Моравске. У припремним радовима око снимања Шлеске стигла га је смрт.

Много дуже од Милера чекао је на издање резултата својих многоврсних научних истраживања на средњем и доњем Дунаву његов патрон, гроф А. Ф. Марсиљи. Милерови радови су имали велику практичну вредност. Зато је за њих било лако наћи трошка око издавања. Марсиљијеви, међутим, радови имали су само делом практичне важности, а иначе су били плодови његових господских и чисто научењачких пасија. Онда, Марсиљи их је хтео издати у што отменијој форми. Тако се закаснило објављивање његових научних резултата, али је то било надокнађено раскошношћу и истанчаном укусношћу којом је Марсиљијево главно дело издано као једна од најлепших књижевних публикација: „Marsigli Al. Ferd. Comes, Dannubius Pannonico — Mysicus, Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis phisicis perlustratus Et in sex Tomos digestus, I—VI, Hagae Comitum & Amstelodami, 1726." Ово сјајно дело пуно је одличног научног материјала, добрих опажања и оштроумних закључака. С њим почиње, у мало већој мери, објављивање и научне географске грађе о балканским земљама, која се била накупила у архивима аустријских војничких власти; научни карактер Марсиљијева рада олакшао је објављивање љубоморно чуване грађе.

За географске и историјксе информације, о којима се овде ради, најзнаменитији су први и други том Марсиљијева дела; први се том бави географијом, астрономијом и хидрографијом, а други описује старине на дунавским обалама, особито војничке. У првом тому на првој табли ток Дунава је тако приказан, да не изазива баш најлепше наде о тачности географског приказивања; Марсиљи је нарочито наглашавао да се занима за део дунавског тока од Беча до ушћа Јантре. На другој табли, која већ оставља много бољи утисак, приказан је тај део дунавског тока; размер је петнаест миља на један град. Нацртан је само речни ток с уским рубом обале, на којој је брдовит терен представљен перспективичним брежуљцима. На даљим картама, у секцијама, приказани су делови дунавског тока веома детаљно. За нас је од интереса већ четврта секција,шеста карта, где су онда напи Вац и Сентанреја, а оне за њом су све занимљивије. На секцији једанаестој, карти тринаестој, унесени су Петроварадин, Карловци и Сланкамен, с делом границе ударене Карловачким Миром између Аустрије и Турске. Београд, с Гроцком, Смедеревом и Костолцем, унесен је у дванаесту секцију, карту четрнаесту, која је врло лепо израђена. Још лепша је идућа секција, тринаеста, карта пет-

наеста, с Рамом и Голупцем, која спада међу најлепше бакрорезе у целом делу. Релативно највише терена ухваћено је на четрнаестој секцији, карти шеснаестој, са брзицама на Дунаву. Српски Дунав свршава се на секцији четрнаестој, карти седамнаестој. Марсиљи је обраћао највећу пажњу на сам речни ток, па су због тога детаљи особито испали.[44]) Номенклатура није сасвим поуздана. Текст уз карте је слаб.[45]) Од важнијих места у Србији спомиње Марсиљи само Београд и Смедерево са сасвим кратким нотама.[46]) У списку свих србијанских места уз Дунав наводи ова: „Belgrad, Mirova, Kroczka, Semendria, Kollitz, Kastolatz, Breninkolatz, Rama, Rama vetus, Gradiska, Columbatz, Gradiska, Jeszava, Greben vetus, Poretza, Stari vare, Gradanitza, Gradiska, Lukadnitza, Orsova vetus, Colovitz, (на карти Cosovitz, Banul, Clodova, Fetislan, Corvin grad, Palankutza, Deez."[47]) Врло је занимљиво Марсиљијево разлагање о Србима у Угарској.[48]) Цела Србија је приказана на тридесетчетвртој карти Марсиљијевој: »Mappa Potamographica qua

---

[44]) *Marsigli A. F.*, Danubius Pannonico — Mysicus.... О српским адама: I, 28.

[45]) Срба се тиче ово место: „Slava vero Natio, quae Regna Galliciae, Ludomeriae. totam Bulgariam, Serviam, Bosnam, Dalmatiam, Sclavoniam, & magnam partem verae Hungariae incolit, & quidquid Gentium, aut Terrarum est in parte Cis-Danubiali, generaliori appellatione vocatur Illyrica, particulari vero juxta denominationem Regnorum, ubi habitant". *Ibid.*, 4. О Србији написао је Марсиљи ово: „Trajecto igitur Savo, ubi idem Danubio miscetur, immediate occurit *Servia*,*) Regnum, quod ad flumen usque Timok, terminum quippe ejusdem Regni Orientalem, Danubius noster, ad sinistram praeterlabitur, adeoque Limitem Regno Borealem praestat; Bulgariae parte & Albania, ad Meridiem; Bosna vero, mediante Flumine Drin, ab Occasu, ipsi conterminis. Distinguebatur olim *Servia*, iis scilicet temporibus, quibus, proprios Reges agnovit, in duodecim Despotatus, sive Dominia, subdivisa singula in *Sud*, seu, ut probabilis est explicatio, in Provinciolas. Hodie vero, communi divisione, in Seperiorem & Inferiorem, a Morava flumine distinguitur".

*) „Ptolomaeo, Mysia superior hic incipit, aliis etiam *Rascia*, dicta. Unde Bonfin. rer. Hungar. dec. 3. lib. 4. „Rascia, quam superiorem *Mysiam* Veteres appellabant". Et paulo post. „Amurathes, audito Regis Alberti obitu elatus, Superiorem *Mysiam* populatus est: idque circa annum Christi 1440 contigit". *Ibid.*, 9.

[46]) *Ibid.*, 14.

[47]) *Ibid.*, 21—23. Марсиљи је, како се види, нека места с леве дунавске обале пренео на десну.

[48]) „Rasciani Nationis Slavae pars sunt, illius videlicet, quae totum Illyricum, Dalmatiam, Croatiam, Slavoniam, Bosnam, Serviam, Bulgariamque occupat, Linguae tantum exigua quadam diversitate, seu potius Dialectorum varietate interspersa. Hi quoque Lingnam Illyricam habent. Idem in Hungariam confluxerunt, postquam Hungari majorem Hungariae partem deseruerunt, occupantibus Turcis Temisvar, & Budam: Turcae siquidem cupientes loca ab Hungaris deserta novis Gentibus replere, Serviae Incolas convocarunt & collegerunt, quae Regio montibus aspera, & natura inops est, & magni,

fluvii ac fluvioli nominatiores fere omnes qui in Monarchia Hungariae ad Danubium sive immediate sive mediate confluunt; lacus itemque ac paludes idea generali repraesentantur.« За оно доба је ова хидрографска карта преко очекивања добра; многе касније су лошије; опис тока српских река ванредно је занимљив.[49]) Још занимљивији су Марсиљијеви профили дунавског корита, особито између Голуша и Гребена, на карти тридесет и шестој. Брзице на Дунаву имају засебну, четрдесету, карту, која је врло брижљиво израђена. Вртлози су разјашњени на четрдесет и четвртој карти. Марсиљи им је знао и турски назив, чеврнтија (Czurentia).

У другом тому Марсиљијева Дунава описане су и нацртане старине дуж дунавске обале на оном делу тока који је он изабрао за предмет свога расправљања. Српских насеља тиче се мал' те не цели том, јер је њима била оивичена дунавска обала до изнад Будима. Као стара римска насеља у Србији описани су: »Castolatz & Brenincolatz, Rama vetus (Bosisiena)«, која је пренесена с леве на десну дунавску обалу, онда »Ipek Gradisca, Gradisca, Jeshava, Cteben(!) vetus«, на карти је »Greben«; ту је и тумачење »Таталија«. За њима долазе »Stari vados(!)«, на карти »Starevare«, онда »Gradaniza & Gradisca, Fossa Gradiscam inter et Palankuzam, Orsova vetus Serviae, Colovitz«, на карти »Cosovitz«.[50]) Засебна глава посвећена је Жељезним Вратима: »Descriptio cataractae majoris Danubii.«[51]) За њом долазе, с десне стране Дунава, још

---

ac pene incredibilis beneficii loco istae Gentes habuerunt, patrii Soli sterilitatem in ubertatem vastorum Hungariae Arvorum permutare sedemque figere circum Danubiales, Tibiscanas, aliasque Paludes, ubi piscationibus uberrimis fruerentur. Ipsorum nomen origînem trahit a Rasca, Serviae fluviolo, per vallem *Stariulach* in Moravam flumen decurrente, ad quem antiquissimas suas sedes sortiti sunt. Ampliora sibi Terrae spatia quaerentes qui eo se vertentes, ubi temporibus belli victoria favet, in diversas regiones disperguntur. Plerumque sedes locant ad paludes, & aquas, Piscium capturam commodius, atque facilius exercendi gratia; tam levi autem materia & artificio habitationem extruunt, ut, quando ipsis libet & Praefecto eorum, illam diruere, alique migrare parati sunt. Inde sit ut locus idem hodie refertus aedibus, cras solitarius conspicatur. Immo plerisque effossa Terra, Domus est, & latebrae cavernarum. Graeci ritus est ipsorum propria Religio; illius nempe qui in Moscovia viget". *Ibid.*, 25. Разлагање Марсиљијево о привремености српских насеља почетком XVIII в. у Угарској потпуно се слаже с осталим савременим извештајима, нарочито вестима комисија̂, које су имале да испитају стање пресељених Срба и да ставе предлоге о њиховом сталном насељењу.

[49]) *Marsigli A. F.*, Danubius Pannonico — Mysicus... I, 59.

[50]) *Marsigli A. F.*, Danubius Pannonico — Mysicus... II, 9—16, карта 5—6, фигуре XII—XVIII.

[51]) *Ibid.*, 17—20, карта 7.

»Corvingrad, Palankuza, Deez.«[52]) С особитом љубављу описан је Трајанов мост.[53]) Други део овога тома тиче се војничких старина. За српска насеља важан је овај цео одељак због разлога које сам мало час споменуо. Сама Србија није добро прошла. Описани су само »Jagnudina, Nisa, Palanka.«[54]) Занимљиви су и Марсиљијеви описи (како он мисли) слоновских костију. Врло важан је и његов прилог о познатом зиду између Реке и Трсата.[55]) Но много је занимљивији наставак Марсиљијевих разлагања о римским путовима у Подунављу.[56]) За њима су »Miscellanea«, с описима и сликама различитих старина, расутих по Подунављу; међу њима има врло занимљивих описа и слика старина и из Србије.[57])

По целом Марсиљијевом разлагању види се сасвим јасно, како је његово знање о Србији нагло опадало, чим би се спустио са својим разлагањима крајевима јужније од савске и дунавске обале; изузетак чини само прилично приказани речни систем Србије. Тај исти утисак остављају и карте Србије, које су изазиване знаменитим ратовима, почетком и под средину и крај XVIII в., који су се били у Србији и око Србије. Знаменити мирови Пожаревачки, Београдски и Свиштовски изазвали су читаве хрпе географских карата, на којима је Србија стајала у средини интереса. Научна вредност тих карата је веома различита. Сме се рећи, да су карте биле тим боље што је на њима употребљено више научне географске грађе којом су располагале аустријске војничке власти, које су је, међутим, врло полагано и опрезно препуштале јавности. Ја све те карте не могу претрести, него ћу одабрати оне које су нарочито занимљиве и које су имале утицаја на картографију Србије.

Војничким сврхама била је намењена карта: »Geographische General-Karte Der Gränzen zwischen denen dreyn Kaiserthümern (Аустрија, Русија и Турска) und ihren nach und nach geschehenen Veränderungen vom Jahr 1718 bis heütigen Tags. Dieser general Karte sind noch verschiedene andere Particulär Karten der angränzend sehr interessanten Ländern, auf einen grösseren Masstab beigefügt von F. J. Maire 2 te Auflage vermehrt mit 150 der merkvürdigsten Oerter«; на карти има исти такав натпис француски. Планине су на карти при-

---

52) *Ibid.*, 23, карта 8, фигуре XXXIV—XXXV.
53) *Ibid.*, 25—34, карта 9—15.
54) *Ibid.*, 49—50, карта 21, фигура XII—XIII.
55) *Ibid.*, 75—77, карта 32.
56) *Ibid.*, 81—88, карта 33.
57) *Ibid.*, 119—127, карта 48—53.

казане чудним начином, који је на средини између перспективичних брежуљака и цртица. Планине изгледају пластично, али су у Србији скроз нетачне. Нису ни воде много боље. Номенклатура је лоша. Унесене су границе од 1718 и 1739 године.

Само један део Србије, до испод Западне Мораве и Нишаве, унесен је на карту: »Mappa Geographica novissima Regni Hungariae divisi In suos Comitatus cum Districtibus Jazygum et Cumanorum Banatus Temesiensis ejusque Districtuum nec non Regnorum Croatiae, Sclavoniae, Dalmatiae, Magni Principatus Transilvaniae, partis Bosniae, Serviae, Bulgariae et Walachiae dedicata Augustissimis Regnantibus Mariae Theresiae Imperatrici Reginae et Josepho II Romanorum Imperatori et Corregenti Promotore Excellentissimo Domino Generali Campi Mareschallo et Consilii Aulae Bellici Praeside Comite Mauratio à Lacy. Ex accuratoribus Tabulis congresta et correcta Anno 1769 ab Jng. Müller S. C. M. Sup: Vigil: Magistro.« Планине су рађене цртицама, с врхунцима као белим, повеликим пегама. Само су високе планине северно и југоисточно од Ниша сликане перспективичним брежуљцима, док им је већ околина у цртицама; планина у Србији има уопште мало, северозападно од Ваљева, нешто испод Крагујевца и у источној Србији. О тачности планиниских ланаца и њихових висина не може бити говора; имена су унесена. Хидрографски део карте јако је слаб. Номенклатура не ваља. Путови су унесени с означењем удаљења. Претуривања места има врло много. Бакрорези око карте дивни су.[58])

Рат цара Јосифа II и Катарине II против Турске (1787—1792) изазвао је веома занимљиву карту, која је израђена на основу раније скупљене географске грађе: »Carte militaire et itineraire du Royaume de Servie tirée de la Carte originelle de feu Monsieur le Marechal George Oliver Comte de Wallis Dediée à Monsieur Etienne Oliver Comte de Wallis Chambellan actuél de Sa: Maj. Jmp. Roy. et Ap. par son trés humble et trés obeissant serviteur J. H. Löschenkohl, A Vienne 1788.« Карта је рађена с пажњом. На први поглед изгледа чудна, јер је удешена да се гледа и чита са севера, из Аустрије. Планине су рађене

---

[58]) Старија је од ове карте картица: „Dalmatia et regiones adjacentes Croatia, Bosnia, Slavonia, Servia, Albania accurate descriptae, Norimbergae *P. C. Monath*". Њу на истоку допуњава: „Transylvaniae, Moldaviae, Walachiae, Bulgariae, nova et accurata Delineatio magnam partem hodierni Theatri Bellici ob oculos ponens opera et Sumptibus *M. Seutteri*... Aug. Vind". Од истога је карта: „Nova et Accurata Hungariae cum adiacentibus Regnis et Principatibus Tabula". Све су то врло слабе карте на којима има (због компилирања) не само дублета места него и читавих области по двапут трипут на истој карти приказаних.

као кртичњаци. Реке нису тако рђаво испале. Али, лепо се види, главна је пажња обраћена путовима; карта је замишљена, пре свега, као итинерар. Унесене су у њу некако и границе Пожаревачког Мира, које је баш гроф Ђ. Валис, својом улогом и припремама у војним и дипломатским пословима, на Београдском Миру помогао избрисати.[59]) Иначе је он имао срца за Србе, који су страдали, што су се били повели за Аустријом.

Ради истог рата је рађена, по много слабијим изворима, карта »Neueste Katre der Koenigreiche Bosnien Servien Croatien und Slavonien Samt den angraenzenden Provinzen Temeswar, Dalmatien, Hercegowina, Ragusa, Steyermark, Kaernthen, Krain, Friaul, Gradiska, und Istrien, einen grosen Theil von Ungarn, Siebenbürgen, Walachei, Bulgarien, Albanien, Macedonien und einem Stück des Kirchenstaats und Koenigreichs Neapel. Nach den besten Originalzeichnungen Charten, und Beschreibungen entworfen von Herrn Carl Schütz. 1788; gestochen von C. Shütz und F. Müller.» Већ се по натпису види да су и картограф, Шиц, и издавач Артариа, желели на карти дати што више. Зато је и испала уредна, прилично прегледна, али слаба. Планине су кртичњаци који се тешко виде, јер је карта бојадисана. Реке су слабо погођене. Номенклатура не ваља. Премештања места су и за ово доба претерана; Призрен је готово у истој географској дужини где је и Сарајево; Косово Поље је мало на исток од Дрине и т. д. Наравно да су на карти облигатни планински ланци: Marinari, Scardo, Argentaro и т.д. Ову је карту Сава Текелија на својој карти Србије сасвим прегледао. Његов посао је био у томе што је Србија изрезана из целе карте и што су имена преписана ћирилицом; при томе је нешто поправљено а нешто и искварено, н.пр. Стари брод, место Цариброд (код Шица: Saribrod).

Није без разлога на овој карти Босна на првом месту. Аустрија се већ тада много за њу занимала и, по свом начину, гледала да навикне свет на мисао, како она има на Босну права. Тако је Аустрија дуго времена водила једну тврдоглаву научно-политичку полемику о правима над земљама источног јадранског приморја с Млецима. Што се Босне тиче, то Аустрија није желела Турској доказивати да Хабсбурговци имају, као угарско-хрватски краљеви, права на ту земљу, него је хтела велике силе спремити на свој план о заузимању Босне. У прву годину рата Јосифа II и Катарине II против Турске пада знаменита књига: Schimek M., Politische Geschichte des Königreichs

---

[59]) Маршал Ђорђе Оливије Валис (1673—1744) добио је свога сина Стевана (1744—1832), коме је карта посвећена, у другом браку с грофицом Терезијом, Јосифом, Максимилијаном Кинском.

Bosnien und Rama, vom Jahre 867 bis 1741. То је била научна припрема за војничке и политичке акције. Књигу је пратила карта: »Das Koenigreich Bosnien und die Herzegovina (Rama) samt den angraenzenden Provinzen von Croatien, Sclavonien, Temesvar, Servien, Albanien, Ragusa und dem venetianischen Dalmatien. Nach den militaerischen Handkarten des Prinzen Eugen, der Grafen Khevenhüller, Marsigli und Pallavicini geoographisch aufgetragen, und nach den zuverlässigsten Nachrichten und Reisebeschreibungen berichtiget im Jahre 1788 von Herrn Maximilian Schimek, herausgegeben von F. A. Schraembl;« има примерака и с оваким крајем натписа: »herausgegeben in Wien bei Artaria & Comp.« Планине су рађене као кртичњаци, али не напамет. Реке су прилично погођене. Топографија има погрешака, али се види да је карта рађена по одличним изворима. На путове је обраћена нарочита пажња. Премештања места и читавих крајева има, наравно, доста и на овој карти. Шимеку је било стало највише до Босне. Србија није цела ни захваћена, нема источног дела. Мерило карте је отприлике 1:430.000. Војничке власти су овом приликом отворено уступиле (ради политичке сврхе публикације) знаменит део своје географске грађе. Но по Шимековој карти се види да поред свега обиља материјала аустријских војних власти још није било ни изблиза довољно сигурне научне основе за једну добру географску карту Србије. Одлична нова географска грађа за Србију ушла је баш тих година, за Кочине Крајине, у архиве аустријске. Срби су много учинили да та грађа буде што обилнија, свестранија и поузданија. Шимек је није могао на својој карти употребити, а каква је била, то се врло лепо види, када се његова карта успореди с аустријским картама после Кочине Крајине, када је за картографске студије у Србији и поред краткотрајног бављења Аустријанаца у Србији врло много учињено.[60])

---

[60]) Нема велике научне вредности карта: „Mappa Novissima Regnorum Hungariae, Croatiae, Sclavoniae nec non Magni Principatus Transylvaniae, juxta adcuratissimas observationes, adhibitisque certissimis veritatis fontibus descripta. — Serenissimo Hungariae, et Bohemiae, Regio Haereditario Principi, et Archiduci Austriae Alexandro Leopoldo Regni Hungariae Palatino D. D. D. per Ejusdem humillimos fideles Societatis Artarianae". Карту је резао 1792 Ф. Милер. Планине су рађене као кртичњаци, ванредно слабо; имена немају, осим што планине на Лиму носе име „Karadaly Gebirg", а планине југоисточно од Крагујевца („Kragojeva") зову се „Karadaghi Gebirg". Реке су сасвим слабо цртане. Номенклатура не ваља. Путови су, рекао бих, накнадно уне ени. Забележена је и граница Пожаревачког мира с чудном ознаком: „Passarovitzer Friedens Gränze 1739"; баш кад је престала важити! Милерови бакрорези око карте ванредно су лепи. Он је резао још једну, засебну, карту Србије, за Артарију, у

V

Знаменити потицаји за географске и картографске студије почетком XIX в. — Интензиван рад око географије због ратних, политичких, економских и романтичарских разлога — Због велике жеље за знањем о Србији мора Копитар да преводи Соларићево разлагање о Србији и уопште о југоисточној Европи — Економски разлози проучавања токова Саве и Дунава — Студије о овим рекама морају обухватати и Србију — Угарска Дворска Канцеларија тражи 1814 проучавање Дунава — Географско и катастрално картирање Јужне Угарске 1819.

Нови потицаји за географске, нарочито картографске, студије јавише се почетком XIX в. с неколико страна. Пре свега ради ратних разлога. Противници Наполеонови копирали су великог војсковођу и у томе што су се учили од њега ценити важност добрих карата за ратовање. И Аустрија је своје прве научне географске карте израђивала тамо где јој се чинио Наполеон најопаснији — у северној Италији. У Бечу је, од 1806 год., постојао само »Topographisch-lithographische Anstalt des Generalquartiermeister-Staabes« док је географски рад од војничких власти у Италији организован у »I. R.Instituto geografico militare«, 1818 год. Овај је завод премештен тек 1839 год. у Беч да се с тамошњим топографско-литографским заводом сједини у »K. K. militärgeografisches Institut«, који је био дуго времена главни завод за картографију свих земаља Балканског Полуострва.[61]) Нагло мењање лица Европе због Француске Револуције и наполеоновских ратова изазивало је због политичких разлога жив картографски рад. И ради економских разлога, због опште измореност и банкрота неких земаља, проучаване су земље, да би се изнашле могућности нових извора рада и стицања. Напослетку, млада романтика, са својом наклоношћу свему непознатоме, много је учинила за географско испитивање, нарочито примитивних земаља. Од те склоности имало је и географско истраживање Србије довољно користи. Но главни посао око истраживања Србије још је био на Аустрији, која није лако губила наде да ће се како било дочепати Србије. Она се тешила том надом, док је Србија била турска и није је напуштала ни када се Србија почела ослобађати од Турака. Аустријски напори, да се без жртава и без

мерилу, отприлике, 1 : 640.000, која има натпис: „Karte von dem Koenigreich Servien". На њој се, очевидно држао највише Шица, с којим је резао његову карту. Непознат је састављач једне друге карте Србије из тога доба, где је код већих места наведен број кућа *(Haardt von Hartenthurn,* а. с., 144).

[61]) Усп.: *Haradauer*, Entwickelung der Kartographie von Österreich-Ungarn mit besonderer Berücksichtigung oificieller Kartenwerke. Verhandlungen des neunten deutschen Geographentages zu Wien, 1891, 259—283.

великих заплета дочепа власти над Србијом, били су једно пусто самообмањивање, али та је обмана ласкала високим аустријским круговима и они су веровали, да ће петроварадински генерали умети наговорити Карађорђа да преда Србију, или бар њене главне тврђаве, на Сави и Дунаву, Аустрији. За нову власт над Србијом старала се Аустрија, између осталог, и издавањем географских карата. Тако је она обично радила. Пред намераваном окупацијом предњачило је увек неко научно и, ако је икако било могуће, правно освајање. Но често су такви радови долазили, иронијом судбине, узалуд. Тако је било и сада.

Када је Аустрија била већ доживела горко разочарење у својим плановима о Србији и морала се уверити, да барон Симбшен није могао наговорити Карађорђа да Србију преда Аустрији, онда се тек јавила географска карта Србије: »Karte von Servien, Bosnien und dem grössten Theil von Illyrien. Nach bisher noch unbenutzten Aufnahmen bearbeitet als Fortsetzung der Karte des Herrn Lipski von Szedliani in 4 Sectionen gezeichnet von Riedl. Wien 1810.«[62]) Издана је с јасном политичком тенденцијом, да би оправдала проширење власти угарских краљева на Србију, као неки историјски и географски додатак Угарској, која је међутим своја права на Србију мање наглашавала него Хабсбурговци. Њима је било стало до Србије. Они су радо гледали научне радове која су наговештавали њихова права на северне балканске земље, али нису имали храбрости да своју политику отворено и истичу а камо ли безобзирно воде. Све су се бојали неких светских заплета и упадали у политику, која је баш због тадашњих аустријских односа према Србији, добро названа »unfruchtbare Politik der Neutralität und des Allerweltfreundseinwollens, begehrlicher Zurückhaltung und halber Entschliessungen.«[63]) Научне и правне претензије није сматрала опасним. Те су науци каткад и делом могле добро доћи. Тако је и Ридлова карта неки напредак у снимању Србије. И њој је главна сврха војничка. Највише се пазило на путове и њихове врсте. Новог материјала је у њој веома мало обрађено. Главни извор су старе карте и итинерари.

Научни географски рад није била, јер је географија тада тек улазила у један леп период свога полета. Као увек после јако усталасаних времена у развоју човечанства и после великих кретања људских маса, географија је и сада високо цењена и свест о важности географије улазила је у широке

---

[62]) *Haardt von Hartenthurn*, a. c., 149—150.

[63]) *Krones F.*, Joseph Freiherr von Simbschen und die Stellung Österreichs zur serbischen Frage (1807—1810), Archiv für öster. Geschichte, LXXXVI (1890) 201.

кругове образованих. Она је постајала знаменита наука не само у високообразованим европским земљама него и у Аустрији, која је заостајала за тадашњим брзим током европског прогреса. Знаменити бечки Хормајеров Архив није умео ни с чим бољим и нужнијим отворити своје поруке читаоцима него расправом: »Über geographische Literatur, ihren gegenwärtigen Umfang, und ihre noch auszufüllenden Lücken.«[64]) За њом је дошла студија о потреби реорганизације географских проучавања: »Über die Umschaffung der Geographie.«[65]) Жеђ за географским знањем била је огромна. Романтичарско друштво се особито распитивало о земљама мало познатим, где је живело становништво још сасвим свеже, неначето од „труле културе". Најближи такав народ за Беч, који је био средиште науке о југоисточној Европи, били су Срби, који су привлачили пажњу на себе својом херојском борбом против Турака, својим народним песмама и својим здравим, патријархалним животом. О њиховој земљи, Србији, знало се и у Бечу, где је живело много Срба, јако мало, готово ништа.

Када је В. Копитар, у својој улози посредника између Срба и великога света, хтео да напише нешто о Србији, њему није ништа друго остало, него да преведе онај мршави одељак из Соларићева Земљописа о југоисточним европским земљама: »K., Geographie von Bessarabien, der Moldau, Walachey, Bulgarey, Serbien, Bossnien, dem Berg Athos und Montenegro; aus dem Serbischen.«[66]) Онај је веома мало знао о Србији, за кога је и Соларићево разлагање значило неку информацију о Србији! Спрам њега је много вредио и познати путопис Бантиша-Каменског кроз Србију, о коме је, иначе, Вук имао право онако лоше мислити.[67]) За страни, љубопитљиви свет он је био знаменит и нов извор за обавештавање о Србији; зато је у Хормајерову архиву и изведен; тадашњи Срби су жалили, што ту књигу „кодъ насъ видити неможешъ".[68]) Знање о Србији испада тек онда незнатно, када се узме на ум, шта се у то доба о осталим земљама знало. Чак и о Аустрији. Надвојвода Јован је тада

---

[64]) *Hormayrs Archiv*, I (1810), 1—2 и 5—7.

[65]) *Ibid.*, 445—446.

[66]) *Ibid.*, II (1811), 228—232.

[67]) *Бантиша-Каменског* је „Путешествіе въ Молдавію, Валахію и Сербію (1810)" превела на српски Јелена М. Вукићевића (1901). Усп. *Вукићевић М.*, Карађорђе, II (1912), 661; *Стојановић Љ.*, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, 1924, 210—211.

[68]) Извод из *Бантиша-Каменског* у Хормајерову Архиву има натпис: Über Servien und Czerni Georg, Hormayrs Archiv, V (1814), 147—152; у име Срба се жалио Георгије Магарашевић: *Летопис Матице Српске*, 13, (1828), 122.

расписивао награде већ за историјску географију аустријских земаља.[69]) Одговори што су стизали на тај распис били су често врло добри; најбољи се тичу баш словеначких земаља. О сличним радовима за Српске Земље сањао је П. Ј. Шафарик, али и поред истрајних напора није могао израдити историјску географију Србије.[70]) Још је било прерано за такве планове. Било је још много нужнијих и примитивнијих послова за географско проучавање Српских Земаља, који су се морали претходно обавити, па да се тек онда приступи тежим проблемима.

Србија још није могла тај посао узети на себе, јер се земља тешко ослобађала од Турака и трошила сву снагу око најпречих државних послова. Снимачки рад у те не спада, а и да спада, не би га тада имао ко у Србији обављати. Тако су послови око проучавања и картирања Србије пали на друге државе, особито на суседну Аустрију, која се спремала баш тада на крупне снимачке радове. Због ратова с Наполеоном пале су Аустрија и Угарска у тешку беду, која се свршила државним банкротом. Држава се могла само тако економски подићи, ако искористи све могућности привређивања, које су биле у њој самој. Прва мисао на коју се у обнови државне економије морало пасти била је, да се спасу од поплава најплоднији крајеви у Угарској и Хрватској уз Дунав и Саву, који су били изложени сталним поплавама. Мисао је била природна, здрава. Већ при изради првих скица о проучавању Дунава и Саве није се могло проћи а да се Србија не повуче у предмет проучавања. Дунав и Сава су били и српске реке. Па не само да оне везују суседне земље, него су и читави појасеви земаља уз њих идентични на обе речне обале и не може се једна страна проучавати а да се на другу глава не окрене. То је Марсиљи са својим Дунавом одлично доказао. У опште, није било могуће научно проучавати леву дунавску и савску обалу уз српску границу, а да се не проучи и Србија. Аустрија би се ради научног испитивања својих јужних области морала бавити и Србијом, и кад не би имала других мотива. Чини се да су већ код Ридлове карте Србије говорили за њено скопчавање уз Славонију и Угарску и научни мотиви поред политичких.[71]) Јер, научни географски снимачки рад није се заиста

---

[69]) *Homayrs Archiv*, III (1812), № 44—45.

[70]) *Вукова Преписка*, IV (1909), 634—5.

[71]) Знаменитост Ридлове карте осетио је још Ф. Каниц: *Kanitz F.*, Donau — Bulgarien und der Balkan, I (1875), 323 у занимљивој глави: Zur Kartographie des westlichen Theiles der bulgarischen Donauterrasse, 320—327. Ова је глава у другом издању изостављена (1882). Због оскудице сличних радова, добро би и она дошла, мада је сасвим непотпуна. У њој има нешто обавештења и о Србији која мало допуњује: *Алексић А.*,

могао зауставити на Дунаву и Сави, нарочито онда не, ако се научним испитивањем хтела израдити и поуздана основа за регулационе радове на овим рекама. А до ње је у посленаполеоновском добу Аустрији било највише стало.

Угарска Дворска Канцеларија захтевала је од војничких власти још 1814 год. да се Дунав сними и тако изради сигурна база за послове око мелиоризације земљишта уз његове обале. Није се одмах приступило раду. Војничке власти дуго су се скањивале, јер је тај посао био скопчан с много напора и трошкова, и није га било вредно извршити, а да се том приликом не прегледа и катастар целе Јужне Угарске. Зато је опет требало много припремних радова, и тако је посао одгађан, док се није организовао један огроман апарат од стручних лица, коме су уз географско снимање били поверени и земљемерски радови. Послу се приступило тек 1819 год. с детаљним снимањем и премеравањем целе Јужне Угарске.[72])

VI

Проучавање Јужне Угарске протегао је на Србију А. Вајнгартен — Он се није ограничио само на израђивање карте Србије, него је на основу богатог материјала саставио уз карту и студију о Србији — Научна вредност историјског и географског дела Вајнгартенове студије и његове карте Србије — Потреба новог издања Вајнгартенова описа Србије.

Ништа није било природније него да се снимачки рад из Јужне Угарске 1819 год. прошири, у границама могућности, и на Србију, чији се северни крајеви, с научног гледишта, никако нису дали цепати од северних суседних области. С њима их везују исте реке, исте низине, исте планине и исто становништво. О мерењу у Србији, разуме се, није ни сада могло бити говора. Научни посао снимања није се дао у Србији онако савесно вршити као у Јужној Угарској, али могло се научно искористити огромни географски материјал, који се чувао у архивима војничких власти аустријских.

Тај посао узео је на себе Адам Вајнгартен.[73]) Приступио му је с много ширим планом и свршио га с много већом

Грађа за картографију и географију Србије, Годишњица, V (1883), 259—271, Ј. Цвијић је на више места истакао вредност Ридлове карте. Усп. нарочито: *Цвијић Ј.*, Снимачки рад и главне карте, Говори и чланци, IV (1923), 11—24.

[72]) *Hartl H.*, Materialien zur Geschichte der astronomisch-trigonometrischen Vermessung der öster.-ung. Monarchie, Mitt. des k. u. k. militärgeographischen Institutes, VIII (1888), 180—184.

[73]) Ја сам дуго и узалуд трагао за вестима о овом првом писцу научне географије Србије. Нисам ништа нашао о њему штампано. Мој ђак, г. Фран Цвитер, био је тако љубазан па је у Архиву Ратног Мини-

савешношћу него што је учинио сличан посао пре њега Ридл, који је са својом картом Србије допуњавао карту Липскога. Вајнгартен се није хтео ограничити на прегледање старих карата и на мале исправке, него је повукао и проучио огроман географски материјал војничких власти у Бечу па је на основу њега и свих ранијих карата Србије саставио своју, нову карту Србије. Али карта не говори разговетно свакоме, ко је гледа. За неупућене је она готово мртво слово. Зато се Вајнгартен угледао на Водонкура и саставио уз своју карту опширан историјско-географски спис о Србији, да се они између себе разјашњују и допуњују.[74]) Мисао је била одлична и Вајнгартен ју је особито испунио.

старства у Бечу ово исписао из личног листа, из библиографија и каталога о Вајнгартену: *„Adam von Weingarten,* in Wien in Unterösterreich 1788 gebohren, katholisch, ledig, den 21-ten Oktober 1805 aus der k. k. Theresianischen Ritteraccademie als Fähnrich bei Auersperg Infanterie № 24 eingetretten, den 16-ten März 1809 zum Unterlieutenant beim Pionier Corps ernant, den 23-ten Mai 1809 zum Oberlieutenant bei dem 5-tem Wiener Frey B-on vorgerückt, den lezten Dbr 1809 qua talis zu E. H. Carl Infanterie № 3 übersezt, den 1-ten April 1811 qua talis zum G Q Mst übersezt, den 22-ten März 1814 zum Hptm, im G Q Mst ernannt, im Jahre 1819 zur geschichtlichen Bearbeitung verwendet. 1831 gestorben". Свој спис о Србији писао је, дакле, у званичном својству историографа. Осим њега написао је у „Östreichische militärische Zeitschrift" још ово: Marsch eines französischen Armee Korps nach Lissabon im Spätjahre 1807 (1818); Lebensgeschichte des F M Grafen Josef Colloredo (1819); Geschichte des Armeekorps unter den Befehlen des Generallieutenants Grafen von Wallmoden-Gilborn an der Niederelbe und in den Niederlanden vom April 1813 bis zum Mai 1814 (1827); Aus den Feldzügen der Venezianer auf Morea am Ende des 17. Jahrhunderts, 1686—87 (1829); Aus den Feldzügen der Venezianer gegen die Pforte am Ende des 17. Jahrhunderts (1829).

[74]) *Weingarten A. von,* Hauptman im kaiserl. östreichischen Generalquartiermeisterstabe, Über Serbien. Mit einer Karte. Östreichische militärische Zeitschrift, I (1820), 62—92 и 153—181. Вајнгартенова студија о Србији приписивана је дуго барону Роткирху, као што му се и данас приписује Историја првог српског устанка од барона Г. Маретића. *О. Д. Пирх* већ није знао, ко је писац састава „Über Serbien", па је ставио поред њега: „од Роткирха?" (Путовање по Србији 1829. године. Превео д-р Драгиша Т. Мијушковић, 1899, 209); он је дошао на ту мисао свакојако због тога, што су му информације биле нетачне, и што је Роткирх био уредник листа, где је изашла Вајнгартенова студија. *П. Ј. Шафарик* је већ сасвим сигурно тврдио, када је говорио о Милошевићеву преводу Вајнгартена, да је Роткирх написао студију о Србији: „Diese Beschreibung Serbiens ist aus der österreichischen militärischen Zeitschrift, Jahrgang 1821 (!) Heft 1—6 und 8, von G. M. Baron Rothkirch, wörtlich übersetzt, welche Quelle indess der Uebersetzer verschwiegen hat". (Geschichte der südslavischen Literatur, III, Das serbische Schriftthum², 1865, 431). Ј. Цвијић се држао П. Ј. Шафарика, и узео да је Роткирх састављач описа и карте Србије (Говори и чланци, IV (1923), 12. Код Љ. Стојановића помешан је овај опис Србије с Маретићевом историјом првог српског устанка (Живот и рад Вука Стеф. Караџића, 1924, 210). О карти Србије од Вајнгартена: *Haardt von Hartenthurn,* а. с. 167—8.

Његова расправа о Србији има једну претходницу, која је тада била још у рукопису, али ју је Вајнгартен сасвим сигурно познавао. Чак је својој студији дао и исти натпис: Über Serbien. То је био опширни спис, с таквим натписом, што га је 1811 год. написао по жељи мађарског палатина Јосифа барон Г. Маретић, да га савесно и детаљно обавести о знаменитим догађајима у Србији. Честити Маретић је био врло несрећан с овим својим поштеним трудом о Србији, јер се овде први пут он утврђује као писац знаменитога дела. Он га је израдио веома савесно, с једном дивном љубављу према Србима и свима поборницима народне слободе. Главни извори били су му званични документи и обавештења добро информираних лица. Када је предао свој знаменити спис властима, није више с њиме он располагао. Дело је постало за званичне особе најзгоднији извор за информације о Србији, наравно највише о њеној модерној историји. Вајнгартен га је употребио за свој спис само мало, у уводном делу, а барон Роткирх га је извео и штампао у свом листу с натписом: „Geschichte der Ereignisse in Serbien in den Jahren 1804—1812."[75]) Маретић се нигде не спомиње као писац. Прећутао га је и Вајнгартен, но он, у осталом, није ни имао згодне прилике да га спомене. Али Роткирх га је требао споменути. А он је пуштао да га сматрају автором знаменитог дела и хвале. И на хвали спори Копитар и Вук хвалили су, бар јавно, Роткирха, и Вук је чак смишљао да му, из признања, што лепо из Србије поклони. А овамо Роткирх није ништа друго учинио, него је испустио из Маретићева рукописа неке делове као мање важне; често су то најзнаменитији делови Маретићева састава; Роткирх није имао смисла за оно што је имало највише вредности код Маретића.

Вајнгартен је у своме спису о Србији употребио цели приступачни му архивски материјал и дао што се могло потпунију и поузданију географску слику Србије. Историјски део његова списа замишљен је само као увод. Није испао за углед. Особито је слабо приказано старије доба српске прошлости, где се Вајнгартен није могао користити Маретићем, него је морао сам да изналази изворе за свој приказ. Држао се нај-

---

75) *Östreichische militärische Zeitschrift*, $II_{,2}$, (1821), 138—167; II_3, 315—343, $II_{,5}$, 3—30; $III_{,8}$, (1822), 174—194. Несвршено. Овај је састав превео на српски И. Јовановић „Исторія приключенія у Сербіи отъ год. 1804—1812." *Летопис Матице Српске*, 4 (1826), 28—40; 5 (1826), 20—52; 6 (1826), 10—30; 7 (1826), 1—38; 8 (1827), 14—43; 11 (1827), 29—50 и 12 (1828), 13—32.

више Ј. Х. Енгела.[76]) По њему је написао и своју периодизацију српске прошлости.

Географски део Вајнгартенова списа о Србији врло је добар за своје доба. Он је у наглом скоку у напред кренуо знање о Србији. Ништа није ласкавије за њ него успоређење с ранијим описима и картама Србије. Вајнгартенов спис о Србији чини знаменит преокрет у географском откривању Србије. Постао је основа за научну географију Србије. И Вајнгартен је, истина, написао своју студију о Србији ради аустријских војнополитичких аспирација на њу. Ради чистих научних интереса није је писао; он ју је, у осталом, састављао у званичном својству, свакојако по наређењу. Но војнички и политички аустријски мотиви нису много бунили савесност Вајнгартенових проучавања. Он се држао предмета. Онда, Аустрија је тада љубазно обигравала око Србије да јој се покаже као најбољи пријатељ и да је — за чим је увек тежила — на тај начин одвуче од Русије. Поступала је спрам Србије почетком XIX в. исто онако као спрам Албаније почетком XX в. Хтела је да научним занимањима за Србију показује своју наклоност према њој, али и да осигурава своја права на њу. Она ју је хтела заступати пред светском науком. Зато је Вајнгартену и поверено да се бави историјским студијама, зато су му и отворени архиви, да би на тај начин настао научно што бољи састав о Србији, који се не би на први поглед препознао као политички тенденциозан спис. Према томе није само Вајнгартенова заслуга што му је студија богата материјалом, него и војничких аустријских власти, које су му отвориле дотле брижљиво и љубоморно чувану географску грађу о Србији.

Вајнгартенов распоред грађе у његовој студији о Србији смишљен је веома разборито: Увод, кратак историјски преглед о прошлости српског народа, положај Србије, горе, воде, насеља, путови, тврђаве, паланке и градови, управа, народ, обрађивање земље, стока, руде, занати и трговина и просвета. Одмах упада у очи неједноликост дужине одељака, чим се студија проучи; најдужи су одељци историјски преглед и путови; овај последњи је најдужи. Вајнгартен је очевидно био вешт у композицији, и, како је он поређао одељке у свом опису Србије, тако је Србија по тој схеми дуго времена описивана; и Вук је прегледао Вајнгартенов распоред. Зато несразмерности у дуљини појединих одељака није он крив, него војничке и политичке аустријске сврхе, које су овај спис и изазвале. Ради

[76]) *Engel J. Ch.*, Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer, III, Geschichte von Serwien und Bossnien, 1801. Најсигурније се види, да је Вајнгартен употребио Енгела, по ономе месту, где говори о односима између деспотице Јелене и папа; то је несумњиво из Енгела (414).

њих је испао одсек о путовима најдужи. То су биле већ утврђене традиције у аустријским занимањима за Србију. Аустријанци су у свима својим извештајима највише говорили о путовима кроз Србију и на својим картама су највише пазили на путове и њихов квалитет. То, уосталом, није лоша страна аустријских географских проучавања у Србији. Најслабији су они били у орографији, па се то осећа и на Вајнгартеновој карти Србије. Уопште је била орографија најосетљивија страна тадашње географије. На Балканском Полуострву нарочито, где су се по картама још потезале исфабулиране планине и планински чворови чак из Старог Века. Дуго времена су у Средњем и Новом Веку планински системи на Балканском Полуострву замишљани и цртани погрешније него што их је Хекатеј замишљао.[77]) Ни цела слика Балканског Полуострва није на многим картама Средњег и Новог Века боља од Птоломејеве.[78]) Свака земља имала је своје исфантазиране планине и разлазишта планинских венаца и река. Од Балканског Полуострва нису се могле вековима откинути скроз погрешне представе његових планина »Scardus«, »Orbelus«, »Argentaro«, сасвим погрешно замишљен »Hamus« или »Hämus« и т. д., чак су се повлачили с њима, који су замишљани као огромни географски објекти, и незнатни, н. пр. Брђанска Клисура, између Милановца и Чачка, којој су имена, наравно, свакојако унакажена. Цела Србија је погрешно замишљана, као да је са свих страна опасана једним непретргнутим високим планинским ланцем. Све погрешке из орографије Србије није могао Вајнгартен избрисати, има и код њега, и у тексту и на карти, већ легендаризираних планинских ланаца, који су постојали само на картама. Али он се поштено трудио да сва приступачна дата о планинама у Србији провери, па се треба добро чувати да се поједине планине код њега прогласе измишљеним. Има примера, да је име планине лоше (можда и нама непознато), али је њен правац добар, чак и главни врхунац тачан, н. пр. код планине „Мосна". Најбоље су приказане, разуме се, и код Вајнгартена планине уз Саву и Дунав, а што се иде више на југ, то је тачности све мање. Његовој орографији морају се, дакле,

---

[77]) *Forbirger A.*, Handbuch der alten Geographie, I², 1877, „Erdkarte des Hekataeos" између 50 и 51 стране.

[78]) *Ibid.* „Erdtafel des Ptolemaeos" између 418 и 419 стране. Још боље су Птолемејеве карте у *Кипертову* Атласу, XXXV и XXXVI. Текст Птолемејева Илирика „Cap. XVI Ἰλλυρίδος θέσις" сада је најбоље издан: *Cuntz O.*, Die Geographie des Ptolemaeus Galliae, Germania, Raetia, Noricum, Pannoniae, Illyricum, Italia, Handschriften, Text und Untersuchung, 1923, 76—81. У коментару и на картама није, на жалост, Илирик обрађен, него само европскије земље.

чинити крупне замерке. Ни начин приказивања није најбољи; планине су сликане цртицама; изгледају као гусенице. Но напредак спрам ранијих представа о планинама Србије ипак је веома леп.

Најбоље се види знаменитост Вајнгартенове орографије, оваква каква је, по томе, што је баш тај одељак из његова описа Србије, мада је најслабији, највише прегледан и најдуже повлачен кроз географске приказе Српских Земаља. Воде Србије Вајнгартен је много боље приказао, и у тексту и на карти. Још непосредно пред њим мешан је Ибар с Голијском Моравом, ток Тимока је цртан сасвим у противном правцу (запад—исток) него што он тече и т. д. Вајнгартен је све то исправио. Погрешака је, наравно, остало и код њега, и не малих; помешао је Моравицу с Ђетином, Темштицу је погрешно и назвао и нацртао (његова Темштица (Tempeska) је Власина) и т. д. Остали одељци описа Србије испали су, и поред краткоће, углавном добри као што су и други елементи карте прилично прецизни. Разуме се осим номенклатуре. Она је слаба. Али то није нека нарочита Вајнгартенова кривица, него заједничка погрешка свих карата Србије, све до најновијих. Особито су аустријске карте Србије имале искривљену номенклатуру, јер снимачи нису били вешти увек српском језику. Највише због номенклатуре писао је још 1863 год. Ф. Каниц о картама Србије: „Руске и аустријске карте, које се налазе у трговини, поуздане су само у ширини од неколико миља дуж дунавске и савске обале, дочим у унутрашњости остављају путника на цедилу и још га својом непотпуношћу доводе у забуну.”[79]) Леп број сигурних елемената карте Србије ушао је у науку тек преко Вајнгартена. Његов опис Србије, у свему узевши, јесте добро испао просек стања у Србији и знања о њој почетком двадесетих година XIX в. То није само у научном испитивању Србије знаменит географски рад, него је и важан историјски извор за доба о коме иначе немамо историјских извора на претек.

Зато је било преко потребно ново издање Вајнгартенова списа о Србији. Он је изишао у једном данас сасвим неприступачном, стручном војничком листу; у Бечу га има само Национална Библиотека, бивша Дворска. Српски превод Вајнгартена веома је ретка књижица и због ропског превађања и неспоразума сасвим је немогуће, да би он могао заменити оригинал.

---

[79]) *Kanitz F.*, Beiträge zur Kartographie des Fürstenthums Serbien, gesammelt auf seinen Reisen in den Jahren 1859, 1860, 1861, Sitzungsberichte Wiener Akad. der Wiss.. mathem. naturwiss. Classe, XLVII (1863), 80; расправици је додана карта Србије с Каничевим итинераром.

VII

Како су примили Вајнгартена Вук и Копитар? — Они су сами били ради обавештавати свет о Србима — Оштро су оцењивали све што се писало о Србији — Вук и Копитар о Вајнгартену — Вук прилично оштро оцењује Вајнгартена, а у својим географским списима држи га се — Милошевићев превод Вајнгартена.

Знаменитост Вајнгартенових проучавања Србије одмах је примећена. Тада у Бечу није било лако објавити спис о Србији, који би брзо упао у очи и који би био примљен с лепим признањем. Јер, Беч је био средиште за знање о целој југоисточној Европи, па ни један рад из те области није могао проћи без озбиљне критике. Као најбољи познаваоци северног дела Балканског Полуострва важили су Вук и Копитар. Обојица су били оштри у оцењивању свега што се јављало о југоисточној Европи. Желели су, истина, да се учени свет бави што више Балканским Полуострвом, али су опет сматрали све такве радове, о Србима нарочито, као неко истрчавање пред њихова намеравана дела. Особито је Вук био такав, кад је стао, поред Копитара, смишљати планове већих радова о Србима, којима би их свестрано приказао пред великим ученим светом Па ипак су обојица осетили Вајнгартенов рад као веома важан и то и признали, што је за њ одлично сведочанство да заиста и вреди.

Копитару и Вуку били су ранији описи и карте Србије познати. Они су, без сумње, Вајнгартена са свима њима поређивали — и то без много благонаклоности — и дошли до уверења, да он, за невољу, може задовољити тадашњу радозналост за тачним информацијама о Србији. У оцењивању су били савесни и самостални. То се најбоље види по томе, што су обојица сматрали по спољашности неугледну Вајнгартенову карту Србије бољом од карте Србије на дивним листовима: „Carte générale orographique et hydrographique de L'Europe par le général Baron Sorriot d L'host, Vienne 1816.[80]) Карта је уметничко дело и као цртеж и као рез. Уметничка израда Србије на њој је беспрекорна. Али тачности нема на карти. Орографија је немогућа. Огромни ланац „Alpes Dinarae" иде у једном импозантно нацртном венцу од Оточца до под Софију. Облигатни на картама Балканског Полуострва „Monte Argentaro" иде као гранични ланац Албаније од великог завоја Дрима до Костура. Хидрографија је нешто боља, али ипак ток Тимоков иде тачно од запада истоку. Чак ни путеви нису брижљиво обрађени. Унесени су само друмови Београд—Софија и Сарајево—Солун, с једним огранком на Скадар. Номенклатура

---

[80]) О овој карти: *Hormayrs Archiv*, VI (1815), 79—80.

је, наравно, рђава. Бачевица је испала „Raczevica", Чачак „Graczak" а Карановац „Kasnovitz". Друге је лепота карте могла збунити, Копитара и Вука не. Вук, истина, није знао унакрст целу Србију, него само северо-западни део, али је ипак толико видео и толико о њој слушао, да се са Сориотовом картом није могао задовољити. Није је могао узети ни као основу и помоћ за своју намеравану књигу о географији Србије и њеној модерној историји.

За тај посао је изгледао и Копитару и њему Вајнгартен као поручен. Мислили су да га треба само добро исправити, очистити од погрешака и онда употребити за намеравано дело Вуково, с чијим се он планом деценијама носио, да географски део обради само у фрагменту, а за историјски послужи својим материјалом Л. Ранке-а.

Чим је изишао Вајнгартен, Копитар и Вук су се занимали за њ; примерак Националне Библиотеке у Бечу као да има неколико Копитарових бележака са стране; Лицејска Библиотека у Љубљани има Вајнгартенову карту Србије која је била Копитарова; на њој има његових и Вукових исправака; та је карта репродуцирана уз ову књигу. Вук је живео тада, по повратку из Русије, веома оскудно у Бечу и издржавао се од тога што је продавао књиге које је добио у Русији.[81]) У таквом расположењу написао је, свакојако на потицај Копитаров, оцену Вајнгартенова описа и карте Србије, која се овде први пут штампа по Вукову оригиналном концепту из Копитарове оставине у Лицејској Библиотеци у Љубљани. Копитар му је обећао да ће његову оцену превести, прерадити и изнети пред учени свет као мишљење човека, који је Србе и Србију најбоље познавао. Тако је и учинио, и то још пре поласка Вукова у Србију, али оцена је изишла наштампана тек када је Вук већ био у Србији: „B. C. (то је „Вук Стефановић"), Bemerkungen zu dem Aufsatze: über Serbien (österr. milit. Zeitschrift, Jahrgang 1820, Heft 1 und 2) übersetzt aus dem Briefe eines Serbiers an K. (то је „Копитар") in Wien.[82]) Вук се тада много бавио мишљу да одмах састави географију и модерну историју Србије. Зато му је нужно требао Вајнгартен, мада је о његову опису Србије у својој оцени пооштро писао. Молио је 2. новембра (п. н.) 1820 Копитара, из Крагујевца, да му пошаље „оно (о Србији) што је с мапом штампано.[83]) Нестрпљив, поновио је своју молбу 28. октобра (п. ст.) 1820 и „покорно" је

---

[81]) *Стојановић Љ.*, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, 1924, 186.

[82]) Оцена је изишла у листу: *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat,* 4. October 1820, 317—320 и 7. October 1820, 322—324. Копитар је ставио испод ње дан: „den 2. May 1820".

[83]) *Вукова Преписка,* I (1907), 181.

преклињао Копитара, да му, поред осталог, пошаље „оно што је штампано у Militärische Zeitschrift о Србији (с мапом заједно."[84]) Тада би могао с Вајнгартеном добити и своју оцену која је изишла 4 и 7 октобра 1820, у којој је Копитар све оставио како је Вук написао, само је то угладио и додао неколико својих типичних антикварских, филолошких објашњења. Копитаров превод Вукове оцене потребно је штампати поред оригинала, што ипак нису идентични. Копитар је ударио свој печат и на овај занимљиви спис. Онда, оцена је изашла у листу, који је код нас немогуће добити, и штампана је с много штампарских погрешака, које онемогућују употребу овог занимљивог састава у науци.[85]) Те су овде исправљене.

Када се има на уму да је Вук увек наглашавао, како има веома мало добрих ствари написаних о Србији и Србима, онда је његова оцена Вајнгартена још веома повољна. Види се само да му није било лако похвалити тућ спис о Србији.[86]) Он је наглашавао, да нико осим њега такав рад не може добро написати, а и његови пријатељи били су о томе чврсто уверени.[87]) Вук је својим поступањем с Вајнгартеновим списом боље показао шта је интимно мислио о њему него својим отвореним признањем. Он је употребљавао Вајнгартена као основу и помоћ у својим радовима. То је главно, а у својој рецензији Вајнгартена он га је више допуњавао него оцењивао. Нарочито је, с те стране, знаменит први део Вукове оцене, где је писао о Карађорђу. Ја слутим, да овде има много Вукових мисли из његова списа о Карађорђу, којим је упао у очи Копитару; зато је овај део Вукове рецензије најбоља замена изгубљенога састава.[88]) Овакво је причање Вуку, одличном приповедачу,

---

[84]) *Ibid.*, 182.

[85]) Лист, где је Вукова и Копитарова оцена Вајнгартена изишла, ипак су нека врста новина. Зато је и она штампана брзо и аљкаво — новинарски. Тако стоји, н. пр., Numilien м. Rumelien, Loschnitza м. Leschnitza, Kara Novatz м. Karanovatz, Badowaschnitza м. Radowaschniza, Lekerich м. Tekerich, Lerschics м. Terschics, Leobosilje м. Trobosilje, Esiplak-ada м. Csiplak-ada итд. Има због штампарских погрешака и неразумљивих места без Вукова оригинала. Несрећан је случај особито тамо кварио смисао, где је м. „lies" штампано „bis".

[86]) Петровски се још питао, да ли је Вук написао и Копитар само превео оцену на састав „Über Serbien?" Он је мислио да је рецензија историјске садржине. *Петровскій Н.*, Первые годы дѣятельности В. Копитаря, Казань 1906, 563—4. Географски карактер Вукове оцене Вајнгартена није наглашен ни код Стојановића. Тамо стоји: „Ово је први Вуков рад на историји". *Стојановић Љ.*, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, 1924, 210.

[87]) *Вукова Преписка*, IV (1909), 589, 621—2, 634—49.

[88]) Вук је написао свој састав о Карађорђу, када је стигао у Беч „око половине јесени 1813". *Петровскій*, о. с., 562—4. *Стојановић*, о. с.,

ишло од руке. Са географским примедбама уз Вајнгартенов опис Србије није било тако лако. Вук је, истина, нанизао приличан број исправака, допуна и замерака, али када се све погрешке Вајнгартенове успореде с онима које је он исправио, онда се лепо види, како је и Вук тада мало знао географију Србије. И његово је знање Србије сасвим истог типа као сва тадашња знања о њој — и он је још најбоље знао узан појас северне Србије. Остало није знао, или је знао магловито, а Вук је био у томе дивна поштења, што магловито знање није сматрао никаковим знањем. Оно што није сигурно знао, није ни Вајнгартену замерао. Његова оштрина је само у толико неоправдана, што Вук није наглашавао, како је Вајнгартен ипак много учинио за географију Србије, када се о њој било тако тешко информирати, да ни Вук, поред својих одличних веза у Србији и поред свог бављења у земљи није могао дознати много шта од онога што је желео. То је требао Вук у обзир узети и повући паралелу између Вајнгартена и онога што се до њега знало о Србији. Онда би био спрам њега још правичнији. Најнеоправданија је Вукова замерка Вајнгартену што му пребацује, да без разлога тврди за Србе, да су сујеверни. Ту Вук није имао право. Срби су били још сујевернији него што стоји код Вајнгартена. И Вук је то добро знао, али му се чинило незгодно износити то пред страни свет; после Вајнгартена је писао о сујеверју Срба много опширније Јоаким Вујић; чак је његов разговор о вампирима у манастиру Клисури с калуђерима и сликом овековечен.[89])

Вук је осећао да Вајнгартенов опис Србије још није сасвим потпун и поуздан, али није могао рећи, да је тада било немогуће такав опис уопште написати. Тиме би смањио углед свом дуго смишљаном делу о географији и модерној историји Србије, које је остало ненаписано. Кад је Вук сам писао о Србији, држао се много Вајнгартена, особито у распореду и орографији; Ранкеу није могао дати тачан географски преглед Србије, када му је саопштавао грађу за његову Српску Револуцију, него се Ранке морао бочити чак с талијанским релацијама да би добио јаснију представу Српских Земаља.[90]) Ни карту Србије није знао Вук дати бољу од Вајнгартенове. Када је требало Ранкеовој Српској Револуцији приложити карту Србије, онда је Вук мало исправио Вајнгартенову карту,

---

15. Милаковић спомиње 1841 Вуку рукопис о Карађорђу, *Вукова Преписка*, V (1910), 52.

[89]) Слика се налази у првом издању *Вујићева Путешествија* између 180 и 181 стр.

[90]) *Radojčić N.*, Rankeova nova koncepcija srpske istorije, Razprave Znanst. društva za humanistične vede, II (1925), 23 и 37—8.

што се номенклатуре тиче, а иначе ју је још искварио. Та је приложена чувеној књизи и постала је основа за дипломатске разговоре о Србији, особито ради њених разграничења с Турском; и по приложеном Копитаровом и Вуковом ручном примерку Вајнгартенове карте Србије с њиховим исправкама види се да нису имали много поправљати; најважније су исправке, што је на планинском ланцу који иде југозападно од Јабланика записано »Medvednik«; тај ланац на карти нема имена, изнад планине »Uragnianska« записано је »Golija«; река »Telinia» (Ћетиња) цела је испревлачена; исто тако испревлачена је и једна притока Колубаре која би одговарала Градцу, само је нацртана много дужа; испревлачен је и горњи ток Груже и пут уз њу; уопште је испревлачено подоста путова у југозападној Србији; од места је унесена оловком само Топола.

По ономе што је Вук писао о Вајнгартенову опису Србије и што је говорио и писао о својим географским и историјским плановима, он није могао преводити Вајнгартена, мада би било врло добро да га је он превео, допунио и исправио. Тога се посла морао ко други примити, и латио га се родољубиви граничарски официр, Стеван Милошевић, који је живео у Новој Градишци.[91]) Способности су му за овакав посао биле веома мале, али је била велика љубав, којом је приступио своме послу. Међу тадашњим Србима аустријским официрима он није био једини који се одушевљавао моћним српским родољубљем. Поход модерног национализма из Европе и херојска борба Срба за ослобођење распалили су народно осећање међу српским граничарским официрима, од највиших до најнижих. Моћни аустријски политичар и један од најугледнијих аустријских официра, барон Петар Дука, био је пре свега Србин.[92]) Он је исто тако србовао као и чувени Никола Стаматовић, само је био опрезнији, али је са свог високог места чинио знамените услуге општој српској ствари.[93]) Милошевић се налазио у пријатељском кругу познатог српског родољуба, официра Василија Главаша. Њему је посветио и свој превод Вајнгартенова описа Србије, коме је дао натпис: „Штатістіческое описаніе Сербіе (со землеописаніемъ ове землѣ).“ Милошевић ни једним словом не спомиње писца, вели само да му је Описаније „на сербскій езыкъ преведено“, превод је изишао у Будиму 1822 год;

---

[91]) П. Ј. Шафарик је записао само ово о Милошевићу: ...nennt sich чиновникъ und sheint Officier in der Gränze (Neu-Gradiska) gewesen zu sein.“ *Šafarik P. J.*, Geshichte der südslawischen Literatur. III. Das serbische Schriftthum², 1865, 345.

[92]) *Радојчић Н.*, Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије, Летопис Матице Српске, 300 (1921), 356.

[93]) *Ђукић А.*, Ц. Кр. поручник Никола Стаматовић, Бранково Коло, XI (1905), 1051.

преводу приложену Вајнгартенову карту је транскрибирао ћирилицом Василије Николић, „ученик у Ц. К. политехническом Інстітуту у Бечу“; он ју је и у камен резао.

Милошевић је у свом предговору јако неспретним језиком и лошим стилом описао своје родољубиве осећаје, ради којих се латио превађања Вајнгартена. Па то је ипак један дирљив документ. Милошевић је знао веома мало српске прошлости, још мање су му биле познате Српске Земље, али је свеједно био поносит Србин и желео се показати својој нацији чим било захвалним и корисним. Он је осећао цели српски народ — само што не вели несрећом сједињен — као једну велику породицу, која се усталаса већ при спомену драгог имена српског. „Любовь и предпрочитанїе своего рода Сербину є наипаче свойствено“. Србину, вели, ништа није преће него да се упозна са српском прошлошћу и садашњошћу. „Расположенїе ово“, наставља Милошевић, „Сербскогъ духа и чувствованія мене є ободрило, книжицу ову на Сербскій єзыкъ превести и издати, коя све, что любопытство правогъ родолюбца искати може, у себи вократцѣ содержава. У землеописанію свакій є предметъ ове землѣ что точніе изображенъ, о коихъ топографіческомъ и штатістіческомъ описанію ова книжица далше дѣла, како ти и знаменита у Сербіи изъ древле до настоящегъ времена бывшаясе Історіческа приключенія накратко описуе, и служи за ключићъ ко второмъ за печатню опредѣленомъ — Зачатіе и конецъ Сербіянскогъ съ Турцы боя — повѣдающемъ моемъ преводу“. Он је, дакле, поред све своје невештине у књижевним пословима, замислио исто дело као и Вук — модерну српску историју с једним географским уводом — које би тако саставио што би издао прво превод Вајнгартена па онда барона Маретића. Зато у предговору даље и говори највише о историји и куће у звезде Рајића, као што је чинио и Никола Стаматовић. Њега је подједнако занимало знање о Српским Земљама као и о старинама у њима. Стога је потицао војвођанске Србе примером мисионарâ, који с највећим опасностима за живот обилазе дивље земље, и бодрио их да пређу Саву и Дунав и да свестрано проучавају Србију, обећану српску земљу, колевку славне прошлости и наду лепе будућности. Лепшег и достојнијег занимања за њих он не зна: „коя бы забава за нихъ сходнія быти могла, развѣ себе и умъ свой музамъ посвѣщаваюћи, о благопросвѣщенію націе бдити?“ Он сам није сигурно могао прећи у Србију, али је место себе испратио своју књижицу.

Поштене намере и лепе жеље нису могле помоћи Милошевићу да добро преведе Вајнгартенову студију о Србији. Он

је учио немачке школе. Знао се учено изражавти само немачки. Српски је знао једино говорни језик и онолико књижевног колико је примио из читања књига. Преводио је, дакле, са добро познатог језика на слабије познат, који је и за оног ко га је боље знао био неподесан преводни језик, особито из летерарно високо развијене књижевности, као што је била немачка. Милошевић је морао осећати незгоду свог положаја. Зато се слепо држао немачког текста и буквално га преводио, с често веома слабо погођеним или сасвим непогођеним изразима.[94]) Милошевићу је сметало, осим незнања тадашњег српског књижевног језика, и непознавање материје. Чак је и очевидне погрешке преписивао и писао: „Морака", „Нарента", „Перса Паланка", „Чіаславъ" и т. д. Уосталом можда је то и добро, јер где се мало удаљио од Вајнгартена, ту је још горе пролазио, када је н. пр. од Бориса направио Боришу; картограф Николић је био исто тако до педантности савестан; па ипак се усудио да од „Персе Паланке" начини „Брзу Паланку". Милошевићев превод Вајнгартена је због његова незнања српског књижевног језика и непознавања предмета студије био већ у оно време, када је изишао, и када је било код читалаца више знања славеносрпског језика, тешко разумљив. За већину данашњих читалаца он је готово нем. До књижице Милошевићеве није лако ни доћи, мада је имала леп број претплатника. Много се читала. Зато је данас веома мало добро сачуваних примерака; они с картом су највећа реткост.

VIII

Непосредни утицај Вајнгартенова описа и карте Србије на географске студије о Србији — Утицај на Вука — Момировићева историја и географија Србије — Да ли је била у Вајнгартеново време могућа боља географија Србије од његове?

Вајнгартенов географски опис Србије с картом био је одличан потицај за сличне радове. Није био тако добар, да би се с њим могло потпуно здовољити, али је имао врло добрих страна, да се на основу њега наставе научне студије. То је и

[94]) Немогуће је наводити све Милошевићеве погрешке и нејасности у превађању, тако их много има. Ја ћу навести неколико карактеристичних с првих страна његове књижице: „Entgegenstellen" преводи он „у косъ полажу" (2), „die wenigen Verbindungen" „малая союженія" (2), „das argwöhnische Auge" „злоревностно око" (2), „Lebensweise" „ужитак" (2), „die Obergewalt" „пресилствіе" (4) „erschien" „проникне" (4), „streifte bis Byzanz" „до самогъ Цариграда стреле бацаше" (7), „seine eigene Rettung im schlimmsten Falle zu sichern" „заунепогоди собственное свое спасеніе у безопасность ставити" (9) и т. д.

Вук признао и с тим се обавезао да сам напише опис Србије и да се побрине за њену добру географску карту.[95]) Ниједно ни друго није могао извести како је желео. Карте уопште није сачинио, а није написао ни пуну географију Србије као увод у модерну српску историју, мада је имао детаљан и мио план за тај посао.[96]) Задатак је био одвише тежак. Годинама се Вук мучио и распитивао, док је за своју Даницу 1827 год. остварио само део свог плана и написао знаменито „Географическо-статистическо Описаније Србије.[97]) Првим речима свога разборитога и отвореног предговора скопчава он своје географске студије за Вајнгартена: „Како су се планине разгранале, и како воде теку, то сам метнуо по Географији, наштампаној 1820. године у Аустријском војничком журналу; него сам ђешто поправио, што сам управо знао. Само не могу бити добар за имена планина на десној страни велике Мораве, н. п. Мосна, Голубињска планина, Ам; а остала (мислим, да) су поправљена као што треба."[98]) Вук је, дакле, прегледао орографију и хидрографију Србије из Вајнгартена. И композиција угађана је по Вајнгартену, из кога, уосталом, нису исписивани само одељци о планинама и водама, него и остали; наравно да је Вук унео у овај свој знаменити спис и грађу из своје оцене Вајнгартена. Он сам није био с њиме потпуно задовољан. И даље је скупљао грађу за географију и модерну историју Србије, коју није доспео написати.[99])

Вуком се много користио млади, интелигентни пруски официр О. Д. Пирх, кога је на његов занимљиви пут кроз Србију потакла Ранкеова и Вукова књига Српска Револуција (1829). Пирх је врло лепо описао своје путовање кроз Србију, али са својом књигом није много обогатио географско знање о

---

[95]) *Вукова Преписка,* IV (1909), 621.

[96]) *Ibid.*, III (1909) 562. Распоред географског дела је сасвим по Вајнгартену.

[97]) *Караџић Стеф. В.*, Даница. Забавник за годину 1827. II (1827), 25—120. Одељци: Предговор, 25—6. I Описаније земље 1. Границе 26—7; 2. Површје земаљско, 27—29; 3. Планине, 29—33; 4. Равнине, 33—34; 5. Воде, 34—41; 6. Градови и вароши, 41—52; 7. Путови, 52—53; 8. Раздјељеније земље, 54—58; 9. Имена села, 58—74; II Описаније народа. 1. Преглед старе историје, 74—78; 2. Турско господарство над Србима, 78—89; 3. Ајдуци, 89—96; 4. Кнезови и Кметови, 96—99; 5. Домаћи живот, 99—107; 6. Закон (вјера), 107—118; 7. Школе, 118—120. Код Вука су најбољи етнографски одељци. Они су и најопширнији. Најдужи одељак аустријских географија Србије, о путовима, код Вука је сасвим кратак.

[98]) *Караџић Стеф. В.*, а. с., 25.

[99]) То су пријатељи Вукови знали, и Јован Дољанац послао је Вуку 1830 год; некакву географију Србије из 1802 (?) год. *Вукова Преписка,* V (1910), 680.

њој. Он је путовао ради разоноде. Био је официр, а није израдио никакву нову карту, него је хвалио Вајнгартенову карту Србије, да је „врло употребљива.“ [100]) Нову карту Србије израдио је, ради разграничења с Турском, тек руски повереник Коцебу.[101]) И та карта је, међутим, зависна од Вајнгартенове односно од Вукове прераде Вајнгартена, која је приложена Ранкеовој Српској Револуцији.

Још више него О. Д. Пирх, користио се Вуком Ф. Посарт, али он је само посредник између Вукових српских радова и ученога света. Знаменитих оригиналних географских информација о Србији нема код њега. Њих су почели уносити у науку учени и савесни Ами Буе и Ђ. Ј. Хан и окретни Ф. Каниц. До њихових радова се учени свет морао служити Посартом, односно Вајнгартеном и Вуком, мада је знао научну вредност Посартових списа, јер су били написани у једном светском језику.

Тешко да је ико тако мрзио Посарта као Димитрије Момировић, пријатељ и дописник Вуков, који је радио око истог онаквог дела као Вук и Милошевић — историје Срба с географским уводом или додатком. [102]) Он га је још најбоље остварио у свом врло симпатичном делу „Краткая исторія и географія Сербіи.“[103]) На првом месту је историја, на другом географија, која је нешто краћа од историје. За њом је савесно израђен научни апарат, пун похвала Вука и оштрих речи о Посарту. Момировић је у својој географији Србије много примио из Вука, дакле и из Вајнгартена. По његовој карти Србије, која је приложена књизи, види се, да му је Вајнгартенова карта била позната; највише су с ње прегледане планине.

Тако се онда и још дуго за тим радило, када су најважнији извори за карте Балканског Полуострва уопште биле старије карте, путописи, итинерари, извештаји о радовима око путова и т. д.[104]) Грађа се очекивала више из туђих руку него што се сабирала аутопсијом, која је била јако отешчана због несигурности у варварским турским областима. И Вајнгартен

---

[100]) *Пирх О. Д.*, Путовање по Србији 1829. године. Превео д-р Драгиша Т. Мијушковић. 1899, 209.

[101]) Усп. Карта Србије скинута са Коцебувљевог и Саталсковог сочиненија 1830 Јованом Миленковићем. Прилог уз радњу: *Алексић А.*, Грађа за картографију и географију Србије, Годишњица, V (1883), 259—271.

[102]) Кореспонденција Димитрија Момировића Стојановића, Србина у руској служби, с Вуком: *Вукова Преписка,* VI (1912), 438—491.

[103]) Момировићева књига изашла је у Петрограду 1839. Посвећена је цару Николи I.

[104]) *Haardt von Hartenthurn V.*, Die militärisch wichtigsten Kartenwerke der europäischen Staaten, Mitt. des k. u. k. militärgeographischen Institutes, XXVII (1907), 170.

је био упућен на туђ материјал. И његови су напори око географског упознавања Србије били књишки и архивски. Друкчије онда, уосталом, он није могао у свом својству аустријског чиновника ни поступати. Био је за Србију странац, који није могао сам обилазити и проучавати ни мали, полуслободни, део Србије, а камо ли заробљене српске области, где је царевало турско самовољство. Урадио је што се год могло на основу савесног проучавања грађе сабране од других. У његову положају, с његовом грађом и поред тадашњег географског знања уопште, тешко би било икојем странцу дати бољи рад од Вајнгартенова списа о Србији. Његови су напори били успешни и лепо признати. То се најбоље види по утицају што га је имао Вајнгартенов рад на ширење знања о Србији код Срба и на страни.

ПРИЛОЗИ

I

ÜBER SERBIEN

MIT EINER KARTE*)

Von A. von Weingarten, Hauptmann im kaiserl. östreichischen Generalquartiermeisterstabe.

Das Land, welches mehrere Jahrhunderte hindurch den entscheidensten Antheil an den Ereignissen im Osten Europas genommen, mit dessen Geschischte der Verfall des byzantinischen Kaiserthums und die erobernden Fortschritte der osmanischen Waffen im nächsten Zusammenhange stehen; das Land, auf dessen Throne Selbstherrscher mit dem Königstitel in langer Reihe, und Kaiser, wenn schon in kürzerer Zeitfolge, doch (62)[1] anerkannt von den Fürsten und Völkern ihrer Zeit gesessen haben; das endlich, unterjocht und zinsbar, beraubt jeder Ausübung freyer Kraft durch die Eigenmacht rauher und kriegerischer Gewalthaber, herabgesunken bis zur leibeigenen Unterwürfigkeit, sich dennoch wieder selbstständig und kraftvoll zu einem kühnen und ungleichen Kampfe erhob, und ihn nach anstrengender Dauer mit nicht preiseslosem Erfolge endete: dieses Land ist es allerdings werth in seinen gegenwärtigen Gränzen näher gekannt, nach seiner topographischen und statistischen Lage genauer beschrieben, und die Mittel und Kräfte, welche eine nicht karge Natur und

*) Die diesem Aufsatze beigefügte Übersichtskarte ist nach den besten gestochenen Karten, mit Benützung vieler gezeichneten Plane, Rekognoszirungsaufnahmen und Reiseberichte entworten. Die geographischen Ephemeriden und alle sonst bekannten astronomischen Bestimmungen sind bei Eintragung der Hauptpunkte sorgfältigst zu Rathe gezogen worden. Die Entfernungen der Orte auf den bereisten Wegen sind nach den Berichten der Reisenden angemerkt, und zu diesem Ende die Entfernungsorte, die Dorfschaften, deren in ihren Wegebeschreibungen Erwähnung geschieht, und die Wege selbst, welche sie zurückgelegt, oder über welche sie von den Bewohnern sichere Kundschaft eingezogen, so wie die befestigten Märkte, Palanken oder Schlösser besonders bezeichnet. (62).[1]

[1]) Бројеви у заградама означују стране у првом издању.

der, wenn gleich weitzurückstehende, Grad seiner Bildung ihm geben, gründlicher erwogen und gewürdigt zu werden.

Die Hindernisse, welche sich jedoch, der nähern Kenntniss aller Länder entgegen stellen, die der Halbmond beherrscht, haben auch von diesem wissbegierige Reisende zurückgeschreckt, oder die Versuche ihrer Nachforschungen vereitelt. Der geringe Verkehr der Bewohner mit dem Auslande, und die wenigen Verbindungen auf grossen Theils unwegsamen Strassen, erschweren dem Belehrung suchenden Wanderer die Fortschritte auf einem Pfade, auf dem ihn das argwöhnische Auge der Regierung mit solcher Strenge verfolgt, dass der leiseste Verdacht ungewöhnlicher Absichten die rücksichtsloseste Misshandlung, oder selbst den Tod, zur Folge haben würde.

Nur jene Strecken, welche der Krieg durchzog, der in dem letzten Jahrhundert Östreich und die Pforte entzweite, sind durch die Bewegungen der Heere, durch die Berichte ausgesandter Offiziere, näher bekannt (63) worden. Nur die zerstreuten Angaben solcher Männer, die, vertraut mit der Gefahr und dem Ungemache, der Landessprache und der Lebensweise der Bewohner, auch jene entfernteren Gegenden zu betreten gewagt hatten, welche der tiefe Verfall der Bildung und oft wiederkehrende Verheerungen verödet, werfen ein karges Licht auf den Zustand der übrigen, beinahe ganz fremd und unbekannt gewordenen Theile des Landes, und dienen allein zur Richtschnur, ein ungefähres Bild von Serbiens Gränzen, von seinen Gebirgen und Gewässern, seinen Verbindungen und Anbau, seiner Bevölkerung und dem Zustande seiner Bewohner zu entwerfen.

Serbiens jetziger Umfang ist weit von jenem unterschieden, den es in früheren Zeiten unter den Benennung Serbiens und Rama begriff. In der noch entfernteren Periode des abendländischen Kaiserthums, ehe der Name des einwandernden Volkes seine ersten Benennungen verdrängte, gehörte der grösste Theil des Landes zu Moesien, und seine Bewohner hiessen Bessen zunächst dem Gebirge des Hoemus; Skordisker am Skordus, heute Kolteniaz Gebirge; Dardanier von den Quellen des weissen Drins bis zu seiner Vereinigung mit dem schwarzen, und in den Hochgebirgen an der Morake und Narente; Triballer endlich am Zusammenflusse der Donau und Save. In dem Zeitraume des letzten Jahrhunderts vor Chr. G. bezwangen die Römer mit den Waffen das Land, und verwalteten es gleich ihren übrigen unterworfenen Provinzen, die Wohnsitzte der kriegerischen Dardanier ausgenommen, dennen sie, als Bundesgenossen, freye eigene Verwaltung zugestanden. Mit den Einwanderungen der Hunnen, Ostgothen, Longobarden fiel Roms Oberherrschaft, (64) und nach der wechselnden Übermacht barbarischer Völkerstämme gewann 550 Jahr nach Chr. G. Kaiser Justinian diese Provinzen dem morgenländischen Reiche, das sie nach kurzem Besitze wieder an die Obergewalt der Avaren verlor. Als auch die Macht dieses Volkes gebrochen war, erschien ein slavischer Stamm, die Szerbier (Szerbli) von den weissen Sorben stammend, die im Lande der Boika (Streitbaren) zwischen Deutschland, Turkoman und Gross-Charwaten wohnten, an der Donau, und breitete sich nach und nach in seinen

gegenwärtigen Wohnsitzen aus. Früher hatte ein Theil von ihnen auch in Thessalien eine Stadt Serbicza gegründet; ein anderer Theil wandte sich nach dem heutigen Dalmatien, das sie unter dem Namen der weissen Serbier, Bieli Szerbli, bewohnten.

Von den sanfteren Sitten der benachbarten Griechen angezogen, nahmen die Eingewanderten deren Glauben und Gesetze an, rotteten die weiten Waldungen aus, die das Land bedeckten, und machten den Boden urbar. Städte und Dörfer erhoben sich in dem bisher menschenleeren Lande, und so wie die Bevölkerung sich schnell vermehrte, breiteten sie sich auch weiter aus über Bosnien, Zachulmenien, Narenta und Dioclea, entwandten sich der Oberherrschaft der schwachen Nachfolger des griechischen Heraclius, und so wie sie einem obersten Anführer gehorchten, den sie Schupan nannten, setzten sie Befehlshaber, Unter-Schupane, über die von ihnen unterworfenen Provinzen.

Die Nachbarschaft der wilden ungezügelten Bulgaren jenseits der skordischen Berge fachte blutige Kriege zwischen den beiden Völkern an, die im Jahre 924 mit der gänzlichen Verheerung und Unterjochung Serbiens (65) endeten. Auf kurze Zeit entriss Tziaslaw Klominirowitsch (der Wiederhersteller) sein Vaterland dem fremden Joche. Aber unter dem Schupan Wladimir aufs Neue von den Bulgaren unterworfen, blieb es bis zum Untergange ihres Reiches in deren Gewalt. Der Kaiser Basilius Bulgaroctonus, der diese gebrochen, und die eigene Macht bis an die Donau erweiterte, verwandelte auch Serbien im Jahre 1018 in eine byzantinische Provinz.

Stets zum Aufruhr und zur Abschüttlung des griechischen Joches geneigt, traten die Serbier, aufgeregt von kriegerischen Führern, wie Boistlav, Bodin, Vulcan und Urosch, der Stammvater der neemanischen Herrscherlinie, in Bündnisse mit den Hungarn, welche fortwährende Feindseligkeiten mit dem byzantinischen Throne entzweiten, und verwildert in rastloser Fehde, lebten sie als Wald-und Bergbewohner, dem Ackerbau entsagend, vom Ertrage ihrer Heerden, von der Bienenzucht, und von dem Raube benachbarter Länder. Die Spuren früherer Bildung gingen in den Gräueln des Zeitalters unter, und einzelne untergeordnete Landschaften wurden entrissen, oder machten sich unabhängig. So ward Bosnien (1153) ein eigenes Herzogthum, von Boris, dem Sohne Kolomans, des Königs von Hungarn beherrscht.

Mit dem Ende des vierzehnten Jahrhunderts begann für Serbien eine glänzendere Periode. Stephan, der Ur-Enkel des obengenannten Urosch, von dem Kaiser Emanuel zum Herrscher über Serbien ernannt, unterwarf sich Bosnien wieder, eroberte Nissa, Prisrendi und grosse Länderstrecken im Süden, und liess sich von Friedrich I. auf dessen Zuge nach Palästina (66) mit den eroberten Provinzen belehnen. Unter seinen Nachfolgern, unter welchen Enthronungen, Bruderfehden, Mord und Gewaltthätigkeit auf dem serbischen Throne wechselten, kam mit seinem Sohne Stephan der Königstitel an sein Haus, und neue Eroberungen vergrösserten das Reich. Aber die Oligarchie des an Empörung und Treubruch gewohnten Lehenadels; der

Vervolgungsgeist der Priesterschaft, und die Grausamkeit, mit der diese besonders die mächtige Sekte der Patarener bestritt, stürzten das kaum aufblühende Land in neue Verwilderung, und rastlose Kriege und Befehdungen wütheten bald im Innern selbst, bald gegen die angränzenden Bulgaren, Hungarn und Griechen, oder in Verbindung mit diesen, gegen die sich stets weiter ausbreitenden Türken. Glänzend hob sich jedoch in der Reihe des neemanischen Herrscherstammes Duschans Regierung hervor. Er nahm den Kaisertitel an, eroberte Macedonien unterwarf Euboea, Janina, Castorien, und streifte bis Byzanz. Aber die Theilung seines Reiches in Statthalterschaften, seine Kriege mit Kantakuzen, durch deren Mitwirkung die Türken stets festern Fuss in Europa gewannen, und die endlich den Fall Konstantinopels nach sich zogen, legten auch den Grund zum Untergang des serbischen Reiches. Zwölf Feldzüge gegen Byzanz, in welchen Kantakuzen mit türkischen Hilfsvölkern gegen die Serbier focht, entvölkerten das Land. Die kaum genommenen Provinzen gingen wieder verloren; Bosnien ward neuerdings unabhänging; die Herzogewina fiel an Bosnien, das Machower-Bannat an Hungarn; Urosch selbst, der Sohn Stephans, der so unglücklich geherrscht, verlor durch Meuchelmord das Leben. (67) Mit ihm erlosch der Kaisertitel und der Name seines Hauses, das 212 Jahre über Serbien gewaltet, und dessen Throne acht Könige und zwei Kaiser gegeben.

Uroschens Mörder, Wukaschin, der nach dessen Tode den Oberbefehl in Serbien führte, fiel in der Schlacht am Tanacus (1371) gegen den Eroberer Amurath. Des Reiches nördlichen Theil nahm jetzt Lazarus, Fürst von Syrmien, mit dem Titel eines Grossfürsten (Knees) in Besitz; der südliche, Macedonien und Akarnanien, ging an die Türken verloren. Mit Lazarus Herrschaft beginnt die dritte Periode in Serbiens Geschichte, die vom Jahre 1371 bis zum Jahre 1427 währt.

Lazarus, gegen die Obermacht der Türken kämpfend, denen er schon lehenspflichtig geworden war, unterlag in der bekannten Schlacht auf dem Kossover oder Amsel Felde (15. Juni 1389), in der auch Amurath den Tod gefunden hatte. Sein Sohn Stephan Lazarevitsch unterwarf sich dem Sultan Bajazeth, und leistete ihm die Heeresfolge gegen die Bulgaren, gegen Bosnien, die Wallachey und Hungarn, bis auch Bajazeth auf dem Schlachtfelde von Prusa (1401) der Untergang ereilte, und der Thronfolgestreit zwischen seinen Söhnen Suleyman und Musa, und Muhamet und Musa, Serbien, das im Innern Zwistigkeiten der Grossen und Glaubenswuth zerfleischten, in neue Kriege verwickelte. Mitten in den Gräueln seines Zeitalters herrschte Lazarevitsch mit strenger Treue in seinen Verträgen, weiser Mässigung, und eifrigem Streben zur Veredlung seines Volkes. Ihm folgte sein Neffe Georg Brancovics, und mit ihm die Brancovitschische Linie auf dem serbischen Throne. (68)

Von dem furchtbaren Eroberer Amurath II. hart gedrängt, beugte er sich dem Überwinder, und gab ihm seine Tochter Mara zur Ehe. Seine eigene Rettung im schlimmsten Falle zu sichern, tauschte er Belgrad gegen

reiche Güter in Hungarn, und floh dahin, als 1439 Amurath ihn von Neuem mit Krieg überzog, und Semendria eroberte.

Hunnyads siegreiche Waffen, und der zehnjährige Waffenstillstand nach dem glänzenden Siege auf dem Jalovetzerfelde führten Brancovics in sein Reich zurück. Aber kaum hatte der gefürchtete Amurath im Jahre 1451 die Augen geschlossen, als sein ein und zwanzigjähriger, von Leidenschaft und Ruhmgierde glühender Sohn, Mahomet II., die Laufbahn seiner kriegerischen Thaten mit Konstantinopels Eroberung begann, und dann zuerst schimphlichen Tribut von Serbiens Fürsten, endlich aber Serbiens Besitz selbst, als Maras, seiner Mutter, Erbe, gebietherisch heischte. Noch einmal retteten Hunyads Siege das Land vom Untergang, bis im Feldzuge vom Jahre 1456 der Held einer verderblichen Seuche unterlag, die in seinem Heere wüthete. Brancovics fiel im 91. Jahre als Opfer des Grolles, der ihn mit Michael Szilaghi, dem Befehlshaber von Belgrad, entzweite. Sein jüngster Sohn Lazar tödtete seine Mutter durch Gift, verjagte seine Brüder, und bemächtigte sich des Thrones. Aber von Gewissensbissen und von Mahomets drohenden Rüstungen gefoltert starb er schon nach zwei Jahren, das Reich seiner hilflosen Witwe Helene zurücklassend, die, Schutz und Rettung von Aussen zu finden, den Fehlschritt beging, es dem Papste als Lehen zu schenken. Der Religionshass der serbischen Woiwoden rief nun den türkischen Eroberer (69) selbst in das Land, und öffnete ihm ohne Widerstand die Thore seiner Städte. Muhamed ward Meister von ganz Serbien. Tausende seiner Bewohner wurden als Sklaven nach Asien fortgeschleppt; viele, welche den Fesseln zu entrinnen vermochten, flohen nach Hungarn, vorzüglich nach Syrmien, und gründeten dort Kolonien. Ihre Führer, unter welchen vor allen Brancovics, Kinis und Johann Georgevich in den Feldzügen gegen die Türken sich Rhum erworben, behielten den Titel Despoten bei, und leisteten Heeresfolge und Gehorsam den Königen von Hungarn. In spätern Jahrhunderten zog ein grosser Theil von ihnen auch nach Siebenbürgen und der Wallachey, und verbreitete rascische Abkömmlinge über die grösste Strecke des östlichen Hungarn.

Für Serbien selbst endete mit Muhameds Eroberung die Epoche der Unabhängikeit vom Jahre 1459 bis auf unsere Zeiten. Nur in den Gränzgebirgen von Bosnien und der Herzogewina, in der heutigen Gegend von Stari Vlah und Kliment, erhielten sich einige Fürsten selbstständig im Kampfe gegen die Türken, bis auch Bosnien und die Herzogewina, und ein Theil von Albanien (1467) von diesen bezwungen und ihre Herrscher vertrieben und getödtet wurden.

Serbiens Boden blieb in den nächsten Jahrhunderten der Schauplatz der Kriege zwischen den christlichen Mächten und der osmanischen Pforte. Der Feldherrngeist der beiden Corvine behauptete sich noch lange in den festen Plätzen von Belgrad und Szabacz, bis endlich auch diese im Jahre 1521, ersteres mit Vertrag, letzteres durch Sturm, verloren gingen. — Erst ein Jahrhundert später, nach dem das Kriegsglück der Osmanen (70) an den Wällen Wiens gebrochen worden, drangen wieder christliche Waffen

siegreich bis Serbien vor. Im Jahre 1688 eroberte der Churfürst von Baiern Belgrad und Semendria; der Markgraf von Baden schlug die entscheidende Schlacht von Nissa; die Serbier erhoben sich im allgemeinen Aufstande, und in Skopia und auf dem Kossover Felde wehte siegreich die Fahne der kaiserlichen Macht. Im nächsten Jahre gingen die Früchte dieser Siege wieder verloren, und der 1699 abgeschlossene Carlowitzer Friede sicherte, mit Bosniens Besitz, auch Serbien und das Temeswarer-Bannat der Pforte zu.

Achtzehn Jahre später zogen die Rakotzyschen Unruhen einen neuen Türken-Krieg nach sich, der im Frieden von Passarovits 1718 endete, und dem zu Folge Hungarn seine Ansprüche auf das Temeswarer und Machover-Bannat bis an den Timokfluss und das Gebirge von Rudnik oder Bujugdagh neuerdings geltend machte. — Unglückich schloss dagegen der Krieg von 1736 in dem drei Jahre später zu Belgrad geschlossenen Frieden. Mit ihm erweiterten sich die türkischen Landesmarken bis an die Donau, Drave und Unna; — Belgrad, Szabacz und Orsova wurden an die Pforte abgetreten. — Dem letzten, abwechselnd glücklich gegen die Pforte geführten Kriege, der sich am Schlusse des vorigen Jahrhunderts entspann, machte der Friede von Sistov im Jahre 1791 ein Ende, und setzte die noch bestehende Gränze Östreichs mit Serbien fest.

Aus eben diesem Kriege entspann sich die Quelle der letzten Ereignisse in Serbien, welche wichtig genug waren, die Blicke der Welt zwischen sie und die grossen Begebenheiten zu theilen, die gleichzeitig Europa (71) beschäftigten. Unter den Delis,*) welche im Verlaufe jenes Krieges durch Reichthum, und ihren Einfluss auf die bewaffnete Macht der Janitscharen, sich ein vorzügliches Übergewicht verschafft hatten, gaben besonders Deli Achmet und Kara Hassan das Beispiel des höchsten Übermuthes und zügelloser Unterdrückung der christlichen Bewohner. Ihr Benehmen, von manchen Geringeren aus ihrer Klasse nachgeahmt, erregte zuletzt die Aufmerksamkeit der Pforte, und der Pascha von Belgrad Ebn Bekir erhielt den geheimen Auftrag, sich der Übermüthigen zu entledigen. Deli Achmet ward auf diese Art durch Meuchelmord auf die Seite geschafft, und nach seinem Falle wurde es dem Pascha ein Leichtes, seiner Rotte Meister zu werden. Auch sein Nachfolger im Paschalik, Hadgi Mustapha, verfuhr mit gleicher Strenge gegen die Delis, und diese, des Druckes müde, flohen zu Pasman Oglu. Serbien athmete freier, und Hadgi gewann durch Güte und Gerechtigkeitsliebe die Herzen aller Bewohner. Allein die Pforte schloss Frieden mit Pasman Oglu, und die in demselben ausbedungene ahnungslose Rückehr der Belgrader Delis brachte neue Bestürzung

---

*) Unter dem Namen Delis werden gewöhnlich Freiwillige im türkischen Heere, die Bravos oder Waghälse der Reiterei verstanden, von welchen eine Abtheilung die berittene Garde des Chiaja Begh, des Ministers des Innern, bildet. — Hier haben die Delis eine andere Bedeutung. Diese sind Besitzer ausgedehnter Ländereien, die den nächsten Rang zwischen Begh und Sandschar einnehmen, und auch Dahi genannt werden.

und neue Schrecken über das Land. Vier von ihnen, Mula Jussuf, Fosca (72) Oglu, Kutsuk Aly, und Arganlia Bairactar, den wüthendsten Groll im Herzen, bildeten schnell sich einen Anhang, und heischten dann kühn die Theilung der Landeseinkünfte, ermordeten die Obervorsteher, die sich zu widersetzen wagten, und zwangen den Pascha selbst, Zuflucht in der Festung von Belgrad zu suchen. Bald gerieth auch diese durch List in ihre Hände, und Hadgi, anfangs ein machtloses Werkzeug ihrer Wuth, fiel kurz darauf unter ihren Dolchen, als ein Zufall ihnen verrieth, dass er selbst die Serbier aufgerufen hatte, sich in kleinen bewaffneten Haufen der Stadt zu nahen, sich derselben durch Überfall zu bemächtigen, und ihn aus den Händen der Delis zu befreien.

Jetzt erreichten die Grausamkeiten und Gewaltthaten, welche die christlichen Bewohner bisher gedrückt hatten, den höchsten Grad. Auf die Hinrichtung des allgemein verehrten Archimandriten Ruvim und des Ober-Kneesen Alexico Nenadovich erging durch alle Distrikte eine so empörende Verfolgung der Ortsvorsteher, und überhaupt jener Rersonen, welche des Schreibens und Lesens kündig waren, dass gränzenloses Entsetzen sich aller Gemüther bemeisterte, und Tausende der aufgeschreckten Bewohner von den Dorfschaften des Flachlandes nach den rauhesten Gebirgen und den undurchdringlichen Waldungen flohen, wo sie ihr Leben und ihre Habe in Sicherheit zu bringen hofften. Unter den Geächteten war auch Czerni Georg. Vorsteher in einem Dorfe, wo Kutschuk Ali Geld erpressen wollte, hatte er die von ihm ausgesandte Rotte mit den Seinen muthig angefallen, und zerstreut. Nun von der Rache der Delis bedroht, sammelte er im Distrikte von Valievo mehrere Hunderte der ohne Obdach und Nahrung (73), und mit dem wüthendsten Gefühl der Rache umherirrenden Serbier. Eine gegen die zu ihrer Verfolgung abgesandten Delis schnell und glücklich ausgeführte Waffenthat entflammte ihren Muth und die Zuversicht zu ihrem neuen Anführer, und verbreitete, mit dem Ruf des gelungenen Wagestücks, den Aufruhr mit Blitzesschnelle über die benachbarten Distrikte. — Die befestigten, aber grössten Theils schlecht verwahrten Orte wurden erstiegen, die Rotten der Delis vertrieben, Belgrad selbst von den Insurgenten genommen, und der anfangs kaum genährte Gedanke, sich des türkischen Joches ganz zu entschlagen, zum festen einstimmigen Vorsatz durch das Glück des ersten Erfolges. — Russland, zu jener Zeit im Kriege mit der Pforte verflochten, überzeugt von dem Vortheil, den ihm der Aufstand der Provinz, durch die Theilung feindlicher Macht und den Zuwachs an eigener Streitkraft, zu bringen vermochte, näherte die Flamme der Empörung. Die muthvolle Anstrengung und Ausdauer der Insurgenten selbst, als der nicht glückliche Feldzug im Jahre 1811 sie nach den Gefechten bei Rustschuk mit der vollen Rache der Sieger bedrohte, rechtfertigte vollkommen Russlands Erwartungen. — Allein der schwere Kampf, den dieses nun selbst gegen Frankreich zu bestehen hatte, und dessen Ausbruch den Frieden mit der Pforte zur Folge hatte, vereitelte mit einem Male Serbiens Hoffnungen. Zu schwach, ohne fremde Unterstützung sich gegen den Koloss

der türkischen Macht aufrecht zu erhalten, durch den Zwiespalt ihrer Häuptlinge zerrissen und entmuthigt, beugten sich die Serbier wieder unter die frühere Bothmässigkeit, doch mit Einschränkungen, die sie vor dem Drucke eigenwilliger Misshandlungen sichern. (74) Von einem Pascha verwaltet, der den dritten Platz im osmanischen Reiche einnimmt, wird die Leitung der innern Angelegenheiten strenge von einem serbischen Ober-Knees geführt, und Steuern und Gefälle von serbischen Beamten erhoben. Nur in den befestigten Orten liegen türkische Besatzungen, und jeder eigenmächtige Eingriff in die Rechte des Einzelnen ist ihren Befehlshabern auf das strengste verwehrt.

Die auf diese Weise wieder zum türkischen Paschalik gewordene Provinz, von der sich beinahe zwei Drittheile schon unabhängig gemacht hatten, beträgt dermalen in ihrem Umfange, den bekannten Angaben zur Folge, etwas über 900 Quadratmeilen. Sie liegt zwischen dem 42. und 46. Gr. der Breite, und dem 36. und 41. der Länge, nördlich von der östreichischen Militär-Grenze Syrmiens und des Bannats, westlich und südlich von Bosnien, der Herzogewina und Albanien, östlich von Macedonien, Bulgarien und der Wallachey begränzt.

Serbiens Nord-Gränze mit dem östreichischen Gebiethe bildet der Lauf der Donau und Sau. Von Bosnien und Herzogewina scheidet es die Drina bis in die Gegend des Fleckens Baczewicza, dann der Rücken des Macsain oder Vaszilinovoda-Gebirges bis zur dreifachen Gränze mit Albanien. Von hier bis an die Quellen der Tempesca bestimmt der Zug des Hauptgebirges, und der Rücken der Sucha-Berge bis an die Nissava, Serbiens Marken gegen Albanien und Macedonien. Jenseits der Nissava scheidet es das Mosna-Gebirg, und der Lauf des Timoks bis zu seinem Einfluss in die Donau, von Bulgarien und der Wallachey. Die südliche Gränze Serbiens ist, so wie (75) die ganze Landstrecke zwischen der Topliza, Ostmorava und Tempesca, seit Jahrhunderten dem gebildeten Europa fremd geworden, grössten Theiles öde und unbewohnt, und da weder nachbarliche Verhältnisse noch Friedensverträge, noch die Aufmerksamkeit der Regierung, die Scheidungslinie der Provinzen genauer bezeichneten, auch nur ungefähr den Erforschungen der Reisenden nach zu bestimmen, deren einige ihren Lauf von dem Hauptrücken ab, von den Quellen der Ostmorava nach den Ufern der Topliza, und von dort erst wieder nach dem Hauptgebirge zurückführen, wo es den Rücken der Sucha-Berge von sich abstösst. Während des letzten Empörungskrieges zog die südliche Gränze des frei gewordenen Landes von Kablau-Gebirge an die Quellen der Studeniza, sodann über die Kopaunegh-Berge an die Topliza, längs ihrem Laufe an die bulgarische Morava, und von dort, an dem Ursprung der Tempesca vorüber, der alten Gränze an die Nissava zu.

Serbien bis auf wenige Strecken dem Laufe der Hauptflüsse entlang, ist mit Bergen, die beinahe durchgängig zum Hochgebirge zu rechnen sind, und von dichten und unterbrochenen Waldungen bedeckt. Nur die letzten

Abfälle der Berge an den Ufern der Donau und Morava sind bebaut, ihre höchsten Gipfel gewöhnlich kahl, schroff und felsig.

Der Hauptrücken der serbischen Berge, der unter dem Namen des Zamora-Gebirges Bosnien verlässt, zieht als Shartagh und Szrebernicza zwischen Serbien und Albanien nach Macedonien über, und setzt dann als Hoemus oder Veliki Balkan seinen Zug nach dem schwarzen Meere fort. Dieser Rücken gehört durchaus zum Gebirge des ersten Ranges. (76) Seine Gipfel sind an vielen Strecken, eine kurze Zeit des Jahres ausgenommen, mit Schnee und Eis bedeckt. Die Gefahr und Beschwerde, zwischen ihren Klüften und Feldern durchzudringen, das tiefe Steingerölle, in welchem oft selbst heimische und eingewohnte Pferde nicht fortzukommen vermögen, und die Wirbelstürme in den Sommermonaten, die oft ganze Karavanen in die Abgründe schleudern, machen den Übergang über diesen Rücken oft unmöglich, für welchen nur zwei halb wegsame Verbindungen, der Karavanenweg von Pristina nach Prisrendi, und von Pristina über den Pass Kacsanik nach Uskiup oder Scopia gebahnt sind. Einen dritten Steig über den Shartag durch den Pass von Vrana ausgenommen, der nur höchst mühsam über Schnee und schroffes Gestein sich hinanzieht, kennen selbst nur wenige Arnauten und Bewohner der nächsten Orte halb gangbare Übersattlungen, die in der Sommerszeit bereiset werden können. Die Fälle des Hauptrückens sind rauh und steil, die Thäler dicht bewaldet und unbewohnt. Die höchsten Punkte sind der Perserindagh, der Borin, Karatagh oder Orbelus, — nach ihnen der Racsa und Czirzova. Die vorzüglichsten Flüsse, welche Serbien bewässern: die Drina, der Ibar, die Morava, Tempesca und Nissava entströmen seinen Höhen, und drei Hauptäste, welche ihre Thalgebiethe scheiden, sondern sich von ihm ab, und durchziehen Serbien in nördlicher Richtung bis an die Ufer der Save und Donau.

Der erste und westlichste dieser Äste tritt unter der Benennung des Krustina-Gebirges aus dem Hauptstamme, und führt sodann die Namen Macsain, Vaszilinovoda, Okruglaz, Szlatibor, Stolacz, bis er (77) sich an den Quellen der Kolubara wieder in zwei Hauptzweige theilt. Bis zu dieser Theilung lösen sich vorzüglich drey Nebenäste von dem Rücken ab:

1) Die Uragnianska-Berge — zwischen der Lepenacz und Tetynia, die am Marktflecken Ponore einen steilen Zusammenhang bilden, der den Namen der vordern und hintern Czermerno Gebirge führt, und gegen den Ibar und die Thetynia in die sanften Fälle der Selicze und Potomir-Berge sich verläuft. Der höchste Gipfel in dieser Kette ist der Tolicz-Berg.

2) Das Mucsain-Gebirg, ein kleiner Nebenast der an den Quellen der Lipowacza, Grabova und der Ersar's anfangs steil und hoch, dann sanfter gegen die Tetynia abfällt.

3) Die Sösicza-Berge am Theilungspunkte des Hauptastes selbst. Sie erheben sich Anfangs sanft und dann immer höher und steiler bis zu dem weit sichtbaren Gebirge von Kablau.

An der Stelle, wo der Hauptast sich in zwei sondert, nimmt das Gebirg die Benennung Medvednik an. Unter diesem Namen zieht der eine westliche Zweig, der die Flussgebiethe der Drina und Kolubara scheidet, in nördlicher Richtung gegen die Ufer der Save, heisst sodann Ezer oder Vlaszer oder Vlassich-Gebirbg, und endet in vielen sanften Fällen an der Sumpf-Ebene von Chitok oder Maczwa. Unter den Seitenästen, die er gegen die Kolubara abstösst, sind die Berge von Czernagora und Ivan die vorzüglichsten. Gegen die Drina verdient vor Allen das steile Szokoer-Gebirg, vom Markte und Schlosse Szoko so genannt, besondere (78) Erwähnung. Die ausgezeichnetesten Gipfel in dieser Bergreihe sind der Prislop, Voinacz und Brasik.

Der östliche Zweig aus dem Medwednik-Gebirg, anfangs Malen und Subor-Gebirg genannt, zieht in gleichfalls östlicher Richtung, in welcher er die Sovacz-Berge gegen Norden, und einige südliche Rücken gegen Maydan und Czaszak abstöst, bis er sich neuerdings in zwei Äste theilet, von welchen der Eine nördlich gegen die Sau der andere südlich gegen die Morawa sich wendet. Der Erstere erhält von dem Markte Rudnik die Benennung Rudniker-Gebirg, bildet zuerst eine hohe, wilde und schroffe Bergkette, die sich wieder in mehrere Füsse theilt, von welchen die Kotlenik, Ivor und Gledisczer-oder Gledevitscher-Berge die vorzüglichsten sind, die in steilen, oft sehr schroffen Abfällen an der Morawa enden. Der Tikwa, und der durch seine kegelförmige Gestalt weit bemerkbare Golubicza ragen im Rudniker-Gebirge am höchsten empor. Die Berge sind erzhaltig, und in dem Flecken Rudnik wurde einst auf Silber gebaut. Der zweite, nördlich ziehende Ast des Malen-Gebirges wird erst Kosmain, dann Avala genannt. Seine Füsse enden, besonders die Kleschnevicza-Berge, steil an der Kolubara und Jessava. Die Kette des Kosmain erhebt sich in schroff über einander aufsteigenden Höhen, deren mittlere Regionen hie und da mit Wein bebaut, übrigens aber, so wie das ganze Medwednik-Gebirg, mit dichtem Walde bedeckt sind. Die Avala-Berge gehören zum Mittelgebirg; auch sie sind stark bewaldet; ihre Abdachungen gegen die Save und Donau sind steil und wenig bebaut, der kegelförmige Avala-Berg, (79) mit den Trümmern eines alten Schlosses auf seinem Gipfel, ist der weit sichtbarste dieser Berge.

Der zweite Hauptast aus dem Stammgebirge Zamora sondert sich von diesem an den Quellen des Ibars und der Ostmorava ab, zieht unter dem Namen Glubotin, Jastrebicza und Plocsa nördlich gegen den Zusammen fluss der beiden Moravas, und bildet mehrere Abfussungen: das Kopaunegh und Scheliana oder Schilen-Gebirg gegen den Ibar und die Morava, den Sartagh, der das Thal der Kolubara von jenem der Ostmorava scheidet, als die vorzüglichsten. Der Gulkacz-Berg am Flecken Kruschevacz, der Mali Jastribovacz an der Schanze Deligrad, der Stol und Kovanicz-Berg im Schilen und Kopaunegh-Gebirg sind seine hervorspiringendsten Gipfel. Die ganze Gebirgskette ist rauh, wild unbewohnt. Nur an seinen letzten Fällen gegen den Ibar und die serbische Morava ist es nothdürftig bebaut

und näher bekannt. Die Berge um Novobrdo führen edle Metalle, und die Silbergruben, welche in früheren Zeiten dort bearbeitet wurden, lieferten reichliche Ausbeute. In der Umgegend von Kursumlia zeigen sich häufige Mineralquellen.

Der dritte Hauptast aus dem Stammgebirge tritt bei Sophia oder Triadrizza in Rumelien an den Quellen der Nissava aus dem Hauptzusammenhange, der sich um diese bildet, geht an den Ursprüngen des Mali Timoks nach Serbien über, ziehet von dessen Gränze mit der Benennung Mosna-Gebirg noch eine Strecke westlich gegen die Morava, und wendet sich dann nordöstlich. Von dieser Beugung an erhält er den Namen Golubinian, bis es an dem Zusammenhange bei Strmo Stena abermals in vier grosse Zweige (80) zerfällt. Das Mosna-Gebirg ist hoch und steil, gleich den übrigen serbischen Gebirgen stark bewaldet, und sehr wenig bewohnt. Der Golubinian, gleichfalls hoch und dicht bewaldet, bildet mehrere kleine Abfüssungen gegen die Donau, aus einem Nebenaste, dem Czerniverh, der an seinen Abfällen gegen die Flecken Ciupria und Parachyn in fortgesetzten Sandflächen sich herabsenkt. Der Ertain oder Herkania ist der höchste Gipfel dieser Kette.

Von den vier Zweigen die sich bei Strmo Stena trenen, heist der Erste westlichste das Hamgebirg, welches die Thäler der Mlava und Ressava theilt. Sein Rücken ist hoch und steil; seine Seiten sind kahl, nur seine Gipfel bewaldet. Er endet bei dem Flecken Passarovatz im Berge Kossar.

Der zweite, an Höhe noch bedeutendere Rücken zwischen der Mlava und dem Ipegh heisst, wo er sich vom Stamme trennt, Zlatova, dann Omolie. Er zieht gegen Nordwest, und fällt in mehreren theils steilen, theils sanfteren Abfüssungen gegen die Donau. Die Gipfel des Divan, Haiduzky Stol, Sisa und Wilkokavan, ragen hoch hervor, und sind, so wie die Abhänge des Rückens überhaupt, dicht mit Wald bewachsen.

Der dritte Zweig, das Pecska-oder Maydanska-Gebirg, senkt sich vom hohen Zeragum, anfangs nördlich, dann westlich gekrümmt, gegen die Donau, und steigt an ihren Ufern wieder um die Gipfel der Kruschevo-und Golich-Berge. Dieser Zweig scheidet das Ypech-und Poreczka-Thal; seine Fälle sind steil; seine Höhe ist aber minder beträchtlich als jene des Omolie. Die Berge sind felsigt, vor allen der Sokolevatz und der Kologlie bei Maydanpeck, dessen schroffe (81) Spitze auf eine grosse Entfernung unterschieden werden kann. In ihrem Schoosse führen sie reichhaltige Minen, vorzüglich an Kupfer, auf welches sonst in dennen jetzt eingegangenen Werken von Maydanpeck mit glücklichem Erfolge gearbeitet wurde. Mehrere zum Theil beträchtliche Höhlen bilden sich in diesem Gebirge.

Der vierte östliche Ast aus dem Zeragum-Gebirg sondert sich an den Quellen der Poreczka von der Verbindung der Berge Haiduczki und Trebucz ab, und zieht nördlich dem eisernen Thor-Pass an die Donau zu. Seine östlichen Fälle gegen diesen Strom sind anfangs steil und rauh, dann gemässigter und bebaut. Die steilen und kahlen Gipfel der Dehli

Jovan und Goliverh an dem Fusse, der gegen Plawna herabfällt, sind die merkwürdigsten unter diesen Bergen. Die westlichen Fälle gegen die Poreczka sind durchgehends schroff und felsigt. Von Golubacz bis Orsowa längs der Donau scheint die Gewalt des Stromes sich eine zerstörende Bahn zwischen der serbischen Kette, und jener des Temeswarer-Bannats gebrochen zu haben. Der grosse Stirbucz und die sogenannte trajanische Tafel am Ufer der Donau sind vor allem bemerkenswerth.

Der grösste Theil des Strma Stenas, des Golubinian und Haiduczky-Gebirges ist wenig bewohnt; seine Übergänge sind äusserst unwegsam, und daher die Verbindungen längs seines ganzen Zuges selbst für Saumrosse und Fussgeher äusserst beschwerlich.

Diese drei aufgeführten Hauptrücken ungerechnete welche Serbien auf solche Art durchziehen, und sein Gewässer scheiden, entspringen noch zwei andere aus dem Hauptgebirge, die in einem kürzeren Zuge die Thalgebiethe der Ostmorava Tempesca und Nissava (82) theilen. Beide gehören zu dem unbewohntesten und unbekanntesten Theile des Landes. Sie sind hoch, rauh und felsigt. Der zweite von ihnen, welcher zwischen der Tempesca und Nissava hinzieht, führt den Namen der Sucha-Felsen, oder des Sucha-Gebirges.

Bei der Menge dieser hohen Bergketten, welche das Land in allen Richtungen durchkreutzen gibt es auch nur wenige Strecken, welche eigentlich mit dem Namen der Ebenen belegt zu werden verdienen. Den grössten Anspruch auf diese Benennung haben die Fläche, welche durch die Krümmung der Save zwischen Sabacz und Racza gebildet wird, die Ebene am Timok-Ufer bei Bregova, die an der Morava bei Ciupria, und das Kossoverfeld.

Die Erste dieser genannten wird Chitok oder Maczwa geheissen. Sie unterliegt den häufigen Ergiessungen der Save und Drina, die sie bei anhaltenden Regen mit Sümpfen und Morästen bedecken, unter welchen der Schirma-Morast beinahe nie gänzlich vertrocknet. Die Zwischenräume zwischen diesen Morästen sind mit dichten, oft undurchdringlichen Waldungen angefüllt, und die ganze Ebene ist nur sehr nothdürftig bewohnt und bebaut.

Die Ebene an der Morava, die bei Ciupria anfängt, und in einer wechselnden Breite von $^3/_4$ bis zu zwei Stunden bis an die Donau fortläuft, bildet sich um den Zusammenfluss der Morava, Jessava und alten Ressava, und ist gleich der vorigen dem Überströmen der Gewässer ausgesetzt, und daher zwischen dem Dickicht, welches sie grössten Theils überdeckt, von Sumpf und Moor durchschnitten.

Die reichste, fruchtbarste und bevölkertste Fläche (83) ist die am linken Timok-Ufer von Negodin und Praova bis Bregova. Sie wird auch die Kraina genannt, und ist nur wenig bewaldet.

Merkwürdig durch die Schlachten, welche auf ihrem Boden geliefert wurden, ist die Ebene bei Pristina, bekannt unter der Benennung des Amsel-oder Kossoverfeldes (Kossovopolie, campus merularum). Sie war, ehe

die häufigen Kriege und die Verwilderung des Landes die Spuren höherer Bildung zerstörten, mit Dörfern und Flecken gefüllt, die sich vom reichen Ertrage des Bodens und der Viehzucht nährten. Jetzt ist sie nur an wenigen Stellen mit Obst und Wiesen-Anlagen bepflanzt. Grössten Theils ist sie mit Gebüsch und Farrenkraut überzogen, und tiefe schroffufrige Rinnsäle durchschneiden ihren Zug, der mehrere Stunden in der Breite und eine noch weit beträchtlichere Länge beträgt.

Serbien ist ein beinahe ununterbrochener Wald. Den nächsten Umfang um die Dorfschaften und Märkte, die Ebene am Timok, und eine Strecke um Belgrdad ausgenommen, ist der Boden durchaus mit Gehölz bedeckt, welches gemeiniglich aus hochstämmigen Eichen, mit Buchen, Linden und Haseln untermengt, besteht. Auf dem Bergrücken, welcher aus Bulgarien oberhalb Nissa nach Serbien zieht, dem Morava-Gebirge, wechseln auch Fichten und Tannenwaldungen ab. Die Waldungen am Ibar, an der Kolubara, Tetinia und Drina liefern vieles und gutes Schiffsbauholz.

Ein Land, dessen zahlreiche Höhen mit ihren waldigten Gipfeln eine stets feuchte, mit Nebel und Regen geschwängerte Atmosphäre um sich verbreiten, kann nicht anders als eine grosse Menge von Bächen und (84) Quellen erzeugen, die sich bald zu ansehnlichen Gewässern sammeln. So ist auch Serbien reich an Flüssen und Bächen, welche ihren Lauf mit den zwei grossen Strömen der Save und Donau vereinen, die schon mächtig und schiffbar aus den benachbarten Staaten ihm zuströmen.

Die Save wird, wo sie Serbiens Boden berührt, noch durch die Drina vergrössert. Ihre Ufer sind, so lange sie in der Ebene fortfliesst, nieder, und werden mit dem Wechsel der Jahreszeit oft von ihrem Wasser überstiegen, das in den Niederungen um dieselben weite Sümpfe bildet. Ihr Lauf krümmt sich bei Ostrusnizza und Uscia in weiten Bogen, und bildet oberhalb Belgrad eine grosse Insel, Ziganska-Adda, welche die Geschichte seiner Belagerungen berühmt werden liess. Sie wird mit Schiffen befahren, welche an ihren und den Ufern der Drina erbaut werden. Eine Art von Wasserräubern, welche man Chamgin nennt, haben früher die Schiffahrt auf diesem Flusse oft unsicher gemacht.

Die Donau nimmt die Save auf, wo sie von Belgrad angefangen als Serbiens Gränze in mehreren weiten Krümmungen bis Orsova östlich fortströmt, und sich dann südlich bis zum Einfluss des Timoks krümmt, wo sie Serbiens Boden wieder verlässt, um durch Bulgarien und die Walachey dem schwarzen Meere zuzueilen. Von Belgrad bis Racsa überhöht das rechte Ufer die jenseitige bis zum Einflusse der Karash mit Sumpf und Moorgrund durchschnittene Niederung. Von Orsova abwärts gegen Persa Palanka sind die linken Ufer beherrschend, und die Gegend von Negodin gegen die Mündung des Timoks zu, ihren Überschwemmungen ausgesetzt (85). Mehrere sehr ansehnliche Inseln treten auf dieser Strecke aus dem Strome hervor, der bei Orsova zu einer Breite von mehr als 500° anwächst. Die vorzüglichsten dieser Inseln sind, die bei Groczka, die bei 3000 Schritte lang, mit Wald bewachsen, und oft ganz vom Flusse über-

schwemt ist; die grosse Ostrova-Insel ober dem Orte Ram; die Insel Kizilievo; die Moldava-Insel dem Schlosse von Golubacz gegenüber; die Insel Porecs; die Orsover-Insel, und klein Ostrova unter dem Marktflecken Persa Palanka. — Die merkwürdigste Strecke für die Schifffahrt auf der Donau ist jene zwischen Golubacz und Orsova, der eiserne Thor-Pass, Demir Capi Tachtali, Kasan, Greben, Islas, Jutz genannt. Der Strom, zwischen die gewaltsam aus einander gerissenen Felsen-Ufer engeengt, drängt so ungestüm und reissend durch sein Klippenbett sich fort, dass nur die kündigsten Steuerleute, Kormanjos, die Fahrt zu unternehmen wagen. Aufwärts schifft man den Fluss mit Segeln, gewöhnlich den sogenannten lateinischen, an den tiefen Stellen; an den seichten wird das Schiff durch Menschen, oder vorausgeschickte Boote fortgezogen; am eisernen Thor-Pass wird das Schiff ganz mit Seilen umwunden, und durch eine oft ungeheure Menge von Menschen aufwärts geschleppt. Überfuhren über die Donau finden sich bei der Insel Ostrova, bei Mala Golubinia, Orsova, und Kladova.

Die Drina ist der westlichste von Serbiens Flüssen. Sie entspringt im Zamora Gebirge, durchströmt einen Theil von Bosnien, und scheidet es alsdann eine Stunde weit oberhalb des Marktflecken Baczevicza bis zu ihrem Einflusse in die Save vom serbischen (86) Gebiethe. Von jenen Flüssen angefangen fliesst die Drina in einer Breite von 24°, die sich nach und nach bis 45° und 50° erweitert. Ihr Bette ist tief und steinigt. Die serbischen Ufer, besonders von dem Marktflecken Losnicza bis Jania, werden von den bosnischen grössten Theils überhöht. Der Fluss wird mit Koraben, einer Art aus Baumstämmen ausgehölter Kähne, befahren. Pontons werden in der Gegend um Viszegrad, so auch bei Liubovich in Bosnien, erbaut. Bei Viszegrad führt eine steinerne Brücke über den Fluss. Die übrige Strecke bis zu seiner Mündung gibt es mehrere Überfuhren, theils auf Prahmen für Wägen, theils auch nur kleinere auf Kähnen. Zu den Ersteren gehört die Fähre bey Liubovich, dem bosnischen Markte Szrebeniza gegenüber, und die bei Zwornik; zu den Letztern die Überfuhren bei Jania, Czernabara, bei dem Markte Losnicza über die Smerdain Skella, bei Petrikovacz etc. Auch mehrere Furten über Untiefen, die bei dem festen Flussbette oft nicht mehr als 2 bis 2½ Schuh betragen, führen an mehreren Stellen, besonders auf der Strasse zwischen Lopadna und Lonya, durch den Fluss.

Die Morava enspringt in Serbien zwischen dem Vapilimovoda und Stolacz-Gebirge, nimmt zuerst die Tetinia und den Ibar nebst einer Menge kleinerer Gewässer auf ihrem westlichen Laufe bis zum Markte Kruschevacz auf, vereinigt sich dann mit der Ost-oder bulgarischen Morava, und fliesst dann nördlich der Donau zu, in welche sie sich in zwei Armen, der Jessava bei Semendria, und der Morava bei dem Schlosse Kulich, ergiesset. Mehrere grössere Gewässer und kleine Giessbäche aus dem Rudnik und Kosmai-Gebirge, die (87) Billicza, Lepenicza, Linovacz und Jasseniza, und die Ravanicza mit der alten und neuen Ressava aus dem Golubinian-Gebirge, strömen ihr zu. Bis zu dem Marktflecken Ciupria fliesst die Mo-

rava in einem engen Thale; ihr Lauf ist hier schnell, zuweilen auch reissend. Dann tritt sie in ein breiteres Thal; ihre Ufer werden nieder, und im Frühjahre und Herbste oft von ihren Fluthen überstiegen, die um Semendria nie vertrocknende Moräste bilden. Ihre Breite am Flecken Czaczak beträgt 30° bis 40°, die Höhe ihrer Ufer oft bis 4°. Gegen ihre Mündung erweitert sie sich zu einer Breite von 50°. Ihre Tiefe wechselt an den meisten Stellen zwischen zwei bis drei Klaftern. Von Ciupria aus könnte die Morava mit einer Last von sieben bis acht hundert Centnern befahren werden, wenn nicht die häufigen im Wasser verborgenen Bäume und Stöcke und die vielen zum Fischfange angelegten Rechen und Wehren, die man Supove nennt, die Schifffahrt gefahrvoll und zum Theil unmöglich machten. Die Fahrzeuge, deren man sich gewöhnlich an der untern Morava bedient, sind Koraben, so wie die auf der Drina, die nicht tiefer als 2½ Schuh gehen. Den Fluss zu übersetzen findet man auf der Hauptstrasse, die von Belgrad nach Nissa führt, bei dem Flecken Ciupria, eine Schiffbrücke. Bei dem Markte Czaczak ist eine hölzerne bei 30° lange Brücke über den Fluss erbaut. Wagen und Vieh werden auf Prahmen bei Dragovacz oder Dragovcze auf dem Wege von Semendria nach Passarovatz, bei Voiska, dem Markte Bagerdain gegenüber, bei Rakincze, Rascevicze, Schunich übergeführt. Furten ziehen oberhalb Ciupria häufig durch den Fluss. Über den Arm der Morava, der bei Semendria in die Donau mündet, (88) führte eine hölzerne Brücke nach Kulich. Jetzt kann er dort bei niederm Wasser, doch nur äusserst selten, durchritten werden, da seine Ufer steil sind, und der Grund sehr morastig ist. Die grosse Morava wird auch Racsa genannt. Von dieser Benennung haben die Bewohner um ihre Ufer den Namen Rascier, Raitzen, erhalten.

Die Ost-oder bulgarische Morava entspringt im Stammgebirge, Shartagh, südlich von Leskovacz, nimmt die Topliza, Tempesca und Nissava auf, und vereinigt sich dann mit der grossen Morava. Ihr Lauf ist schnell und reissend, ihr Bette steinigt und untief, und zur Schifffahrt auf keine Weise geeignet.

Die serbische Morava, kleine Morava, oder der Ibar, bildet um ihre Ursprünge im Szrebernicza-Gebirge kleine Seen, fliesst dann nordwärts zwischen dem Jastrebacz und Schiller-Gebirge, und verbindet sich bei dem Markte Karanovaz mit der grossen Morava. Ihre Ufer sind hoch und steil, ihr Bette seicht, ihr Gefäll jäh und reissend. Bei Karanovaz wird auf einer hölzernen Brücke übergesetzt.

Der Timok erhält sein Wasser aus zwei Ursprüngen, dem einem am Somena-Berge im Golubinian-Gebirge, dem andern, welcher Mali oder kleiner Timok genannt wird, in den Bergen von Isperlih oder Zverlik. Er eilt im raschen Lauf der Donau zu, in die er sich unterhalb des Dorfes Radojevaz ergiesst. Zuerst fliesst er in einem engen schroffen Felsenthale, und tritt sodann bei Bregova in die Ebene. Er schwillt schnell von Regengüssen an, verläuft sich aber eben so schnell wieder. Bei Gorguschevaz breitet er sich plötzlich aus, und sein durchgängig steinigtes Bette wird

seicht. Die Berge, die an seinem linken Ufer hart abstürzen, (89) weichen an dem rechten zurück. Aber bei Saicsar steigen seine Ufer wieder zu einer Höhe von 2 bis 2½ Klafter. Die Tiefe wechselt von 2½ bis 3 Schuhe, seine Breite von 18 bis 60 Schritten. Bei Gorguschevacz, Saicsar und Ternavacz, auf dem Wege von Orsova nach Widin, sind Furten zum Übergange; bei dem letztern Orte befindet sich auch eine Überfuhr. Bemerkenswerth ist noch am rechten Ufer des Timoks die Strecke von Vratainiza, wo die steilen Wände des Felsgebirges die Strasse von Widin nach Nissa so hart an den Timok drängen, dass sie zum beschwerlichsten Engpasse wird.

Die Kolubara entspringt südlich von dem Markte Valievo am Jablanik-Berge des Medvedniks. Sie eilt schnell vorwärts dem Sau-Strome zu, nimmt aus dem Czer-Gebirge die Rabacz. den Hub und die Tamlava, aus dem Mallen und Kosmain den Lieg und die Turia auf, und fällt bei Palesch in die Save. Ihr anfangs rascher Lauf, der bis unterhalb des Marktes Hub von den steilen Fällen des Malens beengt wird, beginnt von dort allmählich sanfter zu werden; ihre Ufer breiten sich aus, und ihre Wellen, während der Regenzeit des Früh-und Spätjahres von dem wachsenden Strome der Save zurückgedrängt, ergiessen sich in der Gegend um Hub und Pallesch, und bilden dort grosse Sumpfstrecken, welche alle Verbindungen durchschneiden. Bei dem letztgenannten Orte wird die Kolubara bis an 80 Schritte breit, und mit Koraben befahren, welche das Bauholz von Palesch nach der Save bringen. Bei Palesch ist auf dem Wege von Belgrad eine Überfuhr, bei Valievo sind mehrere hölzerne Brücken zur Verbindung erbaut.

Die Nissava entspringt in Bulgarien bei Zaribrod, (90) tritt am Fusse des Sucha-Gebirges nach Serbien über, und fällt unterhalb Nissa in die Ost-Morava. Ihr Lauf ist schnell und reissend, ihr Grund steinigt, ihre grösste Breite 25 Klafter bei einer Tiefe, welche häufig wechselt, und selten 3 übersteigt, wesshalb sie auch zur Schifffahrt nicht geeignet ist. Bei Regengüssen wächst sie schnell, und tritt dann in der Gegend von Alexincze in sumpfige Niederungen aus. Zu Nissa führt eine hölzerne Brücke auf die Strasse nach Sophia.

Nächst diesen grössern Flüssen verdienen noch bemerkt zu werden: die Zasavicza oder Savaniza, einst ein Arm der Save, dem Fort von Racza gegenüber, jetzt ein tiefer Morast, der von dem Dorfe Parasnicza angefangen, zwei Klafter hohe Ufer, und gegenüber von Mitrovitz wieder seinen Ausfluss nach der Save hat; — die Ressava, die aus dem Gebirge von Strmo Stena entspringt, und sich in die Morava ergiesst; ihr Grund ist tief und sumpfig, 15 bis 20 Schritte breit, und kann nur selten durchwatet werden, da das Wasser der angeschwollenen Morava, welches in ihre Ufer tritt, den Übergang unsicher und gefährlich macht. Die übrigen bedeutenderen Gewässer wie die Porezka, der Ypek, die Mlava, die aus dem Haiduczka-Gebirge in die Donau sich ergiessen, die Jaseniza, Linovacz, Lepenicza, welche aus dem Rudnik-Gebirge nach der Morava strömen, die

Turia, der Lieg, der Hub und die Tamlava, die in die Kolubara, der Jader, der in die Drina münden, der Ersar, der in die grosse Morava, und die Toplicza, die in die Ost-Morava fällt, sind durchgehends nicht schiffbar, und können, plötzliche Regengüsse, die sie anschwellen, ausgenommen, zu jeder Jahreszeit (91) durchwatet werden. Die kleinen Gebirgsflüse, die auf der Strecke zwischen Orsova und Porecs in die Donau fliessen, stürzen meistens in Wasserfällen die steilen Felsenwände herab. — Die bemerkenswerthesten Sumpfgegenden, wie der Schirma-Morast an der Save, die Moräste bei Hub, Semendria, Negodin, Alexincze, sind bereits bei der Beschreibung der Flüsse angedeutet worden. — (92)

So wie jedes Land um die Ufer seiner Hautströme zuerst angebaut wird, und sich dort die ersten grösseren Vereinigungen in Flecken und Städten bilden, so liegen auch in Serbien die namhaftesten Orte an den angeführten Flüssen, und zwar derselben Ordnung nach an der Save Schabacz, eine von Mahomet II. befestigte Stadt, an der Donau Belgrad (Griechisch-Weissenburg) der Sitz des Pascha, die Hauptstadt des Landes, mit einer Bevölkerung von beinahe 30.000 Einwohnern, und 3 bis 4000 Häusern, und eine durch mehrere geschichtliche Ereignisse berühmt gewordene Festung; Semendria, eine kleine befestigte Stadt von 220 bis 230 Feuerstellen; die Stadt Neu-Orsova mit dem Fort Elisabeth, und der ansehnliche mit einem festen Schlosse versehene und palankirte Flecken Kladova oder Fetislan.

Längs der Drina sind der ansehnliche früher befestigte Marktflecken Losniza, und der Flecken und das befestigte Schloss Sokol die bemerkenswerthesten Orte.

An der Morava verdient die Stadt Uxicza mit ihren drei Vorstädten Alt-Uxicza, Novi Varos und Tresia, Kruszevacz, die ehemalige Hauptstadt der serbischen Despoten, und der auch durch seine Lage am (153) Einflusse der Ravaniza bedeutende Flecken Ciupria besondere Erwähnung.

Am Ibar liegt Novi Bazar, einer der grössten Orte Serbiens, mit Gräben und Sturmpfählen umgeben, und von einem festen Schlosse in seiner Mitte vertheidiget. Einst war Novi Bazar die Hauptstadt Rasciens, und der Sitz des Despoten Georgs. Er zählte in seiner glänzenden Epoche mehr denn 3000 Wohngebäude. Näher dem Ursprunge des Ibars liegt Pristina, bekannt durch seine frühere Grösse unter dem Fürsten aus dem Nemanischen Hause, die in dieser Stadt ihren Herrschersitz aufgeschlagen hatten, und durch die kriegerischen Ereignisse auf dem benachbarten Amsel-Felde. Auch ward zu Pristina der Kaiser Justinian geboren. Auch diese Stadt zählte mehr als 3000 Häuser in ihren früheren Zeiten.

An der Kolubara ist das mit einer Palanka befestigte Palesch, und der grössere Flecken Valievo, an der Nissava aber vor allen die auch als Festung denkwürdige Stadt Nissa zu bemerken, die in Stadt und Vorstadt jetzt noch über 3000 Häuser zählen soll.

In geschichtlicher Hinsicht verdient noch der Friedens-Ort Passarovitz, so wie in statistischer Maydanypek am Peghflusse, und Rudnik am

Rudnikbach, um ihrer einst reichausbeutenden Silber-und Kupfer-Werke wegen Erwähnung.

Von diesen Orten gehen die Wege aus, welche für die Verbindung des Landes die wichtigsten sind, und die sich vorzüglich auf sechs zurückführen lassen:

1) Der Weg von Belgrad nach Nissa, (154) zugleich die Hauptstrasse durch Serbien über Sophia nach Konstantinopel.
2) Der Weg von Belgrad nach Semendria, Orsova, und von da nach Vidin in die Wallachey.
3) Der Weg von Belgrad über Schabacz und Losniza nach Bosnien.
4) Von Belgrad über Baniany, Valievo, Uxicza nach Viszegrad gleichfalls in Bosnien.
5) Der Weg von Belgrad über Palesch nach Czaczak, und von hier entweder über Pristina nach Prisrendi in Albanien, oder über Karanovaz nach Krushevacz.
6) Der Weg von Belgrad über Kragojevatz, Krushevacz und Urkiup nach Macedonien.

Von allen diesen Wegen ist keiner als durchgängig fahrbar anzusehn; die meisten derselben könnten nur mit grosser Anstrengung und Aufwande für Fuhrwerk bleibend hergestellt werden. Die Menge und Höhe der Berge, ihre meistens steil abfallenden Rücken, würden auch in einem Lande, wo die Aufsicht der Regierung, und der Kunstfleiss der Bewohner die Verbindung der gegenseitigen Thäler erleichtern wollte, die Anlegung und Erhaltung gut fahrbarer Strassen unendlich erschweren. In Serbien, wo von Seite der öffentlichen Verwaltung nichts für die Erleichterung des Verkehrs gethan wird; wo weite und wüste Waldstrecken von allen Seiten den schmalen urbaren Umfang, welcher die Dörfer umschliesst, begränzen; wo der angenommene Grundsatz der Verwaltung, kriegerische (155) Verwilderung, und tiefe Unwissenheit den Willen und die Kräfte des Einwohners zur Verbesserung seiner Verhältnisse lähmen, und der unbedeutende Umtrieb seines Handels sich mit nothdürftigen Steigen behilft, auf welchen selbst das einheimische Saumthier nur mit Beschwerde sich fortschleppt, da ist eben so wenig auf die Anlage neuer Strassen zu rechnen, als vielmehr die einst im bessern Zustande vorhandenen durch die Reihe unruhiger und kriegerischer Jahre, und durch gänzliche Verwahrlosung entweder ganz eingegangen waren, oder sich wenigstens unendlich verschlimmert hatten. Der Verfall der Brücken über die vielen Giessbäche und sumpfigen Stellen, die langen Strecken von Holz-oder Knüppelwegen in den Waldungen, und einige so steile Berg-Übergänge, dass die Pferde auf den stufenweise ausgetretenen Absätzen nur mit Gefahr fortzukommen vermögen, hat die einst bestandenen Fahrwege längst in schlechte Reitsteige verwandelt, und nur in dem Umkreiste der Dörfer, in den am reichlichsten bebauten Ebenen, und in den breiteren Thälern, wo der Landmann sich seiner unbehilflichen mit Ochsen bespannten Wagen bedient, sind streckenweise fahrbare Verbindungen anzutreffen. Auf grösseren Entfernungen gilt

dieses von keinem der obgenannten Hauptwege, selbst nicht von dem vorzüglichsten aus allen diesen, der Strasse von Belgrad nach Nissa.

Diese verlässt Belgrad in einer Ebene längs der Donau, deren lehmigter Boden bei anhaltendem Regen so sehr erweicht wird, dass man nur bei anhaltend trockener Jahreszeit ihrer Richtung nach dem Dorfe Visnicza zu folgen vermag. Gewöhnlich behält man den, wenn gleich schmäleren Weg bei, der über die letzten (156) Fälle des Avala-Berges, Vrachar genannt, durch die sogenannten Eugenischen Linien, den Überresten alter Verschanzungen, nach dem Dorfe Bulecs wieder an die Donau führt. Noch ehe man die Höhe des Vrachar-Berges erreicht, sondert sich der Weg nach Krushevacz aus dem Nissaer-Wege ab. Jenseits der Höhen wird dieser wieder breit, und geht in lehmigtem Grunde, abwechselnd zwischen Wald und Feld, dem Marktflecken Groczka zu. Ehe man diesen erreicht, gelangt man auf eine weit hervorragende Kuppe, von welcher man auf eine grosse Strecke den Lauf der Donau, und die Gegenden des Banats um Panczova übersiht; dann enget sich der Weg, von kahlen Hügeln zusammengedrängt, bis er an die steinerne Brücke der Kriszicza kömmt, an deren linken Ufer Groczka, türkisch Izargiek (sechs Stunden) liegt. Den übrigens unbedeutenden Ort macht der im Jahre 1739 von den Türken gegen die Kaiserlichen erfochtene Sieg bemerkungswerth. Von Groczka steigt der Weg nach dem breiten mit hochstämmiger Waldung bewachsenen Rücken des Woloders, eines Fusses des Avala-Berges, und theilet sich auf demselben gegen Semendria und Kolar. Die Strasse nach Nissa verfolgt die letztere Richtung, und führt durch eine offene angebaute Gegend nach dem letztgenannten Orte (drei Stunden), das am sumpfigen Ralja-Bache liegt. Hat man diesen Bach über eine hölzerne Brücke übersetzt, so tritt man in eine waldige Gegend, die eben bis zu dem Markte Hassan-Pascha Pallanka fortläuft, der an den beiden Ufern der Jasenicza durch eine steinerne Brücke verbunden wird (sechs Stunden). Nachdem sich früher in Weg nach Kragojevaz von dem Hauptwege getrennt hat, geht dieser eben (157) wie zuvor durch abwechselnden Wald und Feld, und mehrere Sumpfstellen, über welche hölzerne Brücken erbaut sind, nach dem Dorfe Racza an der Lipovacz oder Raczanska Reka (vier Stunden), übersteigt sodann eine sanfte Hügelreihe des Golubicza-Berges, und läuft von dem Dorfe Battuczina (drei Stunden) in ununterbrochenen Gehölze auf festem Boden, breit und wohlunterhalten, nach dem Dorfe Devibagardain (drei Stunden). Jenseits des Dorfes erheben sich einige Hügel der Gleditscher-Berge, und nachdem man diese überstiegen, zeigt sich an dem Hange der letzten Höhe, der mit Reben bepflanzt ist, der ansehnliche Flecken Jagodina (drei Stunden), der Hauptort des Distriktes, der Sitz eines Voyvods, an der Billiza gelegen, über die eine steinerne Brücke zieht, und mit Feldschanzen befestigt. Auch von Jagodina führt ein Weg nach Kragojevacz. Der Nissaer-Weg wendet sich nun der Morava zu, deren Ufer er in einer sumpfigen Waldung, dem Markte Ciupria gegenüber, erreicht. Der Fluss, der bei sehr trockener Jahreszeit durchwatet werden kann. ist auf der Stelle, wo man gewöhnlich

auf Prahmen überzusetzen pfleget, 50 bis 60° breit. Sonst führte auch eine Schiffbrücke nach dem Markte über, der am Einflusse der Ravanicza in die Morava erbaut, und von einer geschlossenen pallisadirten Schanze vertheidiget wird. Auch die Überreste eines Brückenkopfes zwischen der Ravanicza und Morava, und eines befestigten Lagers sind noch sichtbar, welches die kaiserlichen Truppen in der Ebene um Ciupria Ludovopolie bezogen hatten, während das türkische Heer auf dem Vezirovo Berdo, einem Fusse des Mosna-Gebirges lagerten, der die ganze Umgegend (158) beherrscht (2 St.). Ciupria ist zugleich der Sitz eines Disdars (Befehlshabers in einem befestigten Orte). Aus dem Markte ziehen mehrere Wege nach Semendria, Passarovitz, Strmo Stena, Maydanypek und Izvor; aber alle, besonders die über Kloster Teg und Ravanicza ins Gebirge führen, sind im schlechten Zustande, und kaum als Reitsteige zu gebrauchen.

Von Ciupria führt nun die Nissaer-Strasse am rechten Morava-Ufer, breit und eben, nach dem pallisadirten Marktflecken Parachyn an der Zrnitza (zwey Stunden), übersteigt dann einige sanfte Fälle des Mosna-Gebirges, und geht jenseits derselben in fruchtbaren Niederungen dem Flecken Raschnia (sechs Stunden) zu. Von diesem Orte angefangen treten mehrere Sumpfstellen ein, welche mit sanften waldigten Hügeln wechseln, und durch welche die Strasse streckenweise mit Steinen gepflastert ist. Nach vier Stunden gelangt man zu dem Markte Alexincze, nahe am Einschlusse der Panska Reka in die Morava, den eine fünfeckige Pallanke vertheidiget. Ehe die Strasse in den Flecken tritt, theilt sie sich in einen andern Weg, der ebenfalls, aber höher im Gebirge und in weiterm Umkreise, auch beschwerlicher als die gewöhnliche Strasse, über Grabovo und Juria ($7^1/_4$ Stunden) nach Nissa führt. Die eigentliche Strasse zieht über niedere Bergfüsse hin, zwischen welchen die Juria, Topolniza und Lipowitza der Morava zufliessen. Steinerne und breit gebaute Brücken sind über diese Bäche erbaut. Die Strasse selbst ist breit, der Boden fest, und breitet sich eine Stunde von Nissa in eine zum Theil öde Ebene aus, die bis an die Nissava hinzieht, an deren Ufern die Festung gelegen ist (6 St.). Der ganze Strassenzug von Belgrad nach Nissa beträgt demnach (159) 48 Stunden, von welchen doch der grössere Theil erträglich fahrbar genannt werden kann. — In Nissa theilen sich die Wege aufs Neue, die Fortsetzung der Belgrader-Strasse nach Konstantinopel setzt über die 120 Schritte lange auf steinernen Pfeilern ruhende Brücke der Nissava, steigt dann von dem Dorfe Kutinska zu einer Einsattlung des Sucha-Gebirges hinan, verlässt mit ihr das serbische Gebieth und erreicht nach acht Stunden das bulgarische Mustapha Pallanka. Ein zweiter wichtiger Verbindugsweg zieht fahrbar von Nissa ein mit Wein bebautes Gebirge hinan, nach dem Bergrücken von Mathievaz, wird dann schlechter, indem er zuerst an dem Schlosse Zverlik oder Ispalik vorüber nach dem Markte Gorgushevaz, und dann fort am rechten Timok-Ufer im Passe vor Vratarniza fortläuft. Erst dann wendet er sich westlich von dem Flusse ab, und führt durch Ebenen und Sumpfgegenden über Kula nach Widdin. Die Entfer-

nung Nissas von Widdin auf diesem Wege beträgt bei 23 Stunden. — Zwei gleich bemerkenswerthe Verbindungen führen von Nissa nach Pristina; die Erstere durch eine Furt der Morava, und über die kahlen Abfälle des Jastrebicza, durch öde, nur hie und da mit zerstreuten Hütten karg bevölkerte Strecken nach Urkiup (Prokopje) einem einst ansehnlichen Markte, von dessen damaliger Grösse und Befestigung die Trümmer der Kirchen und Moscheen und eines alten Schlosses auf dem daranliegenden Berge zeugen. Auch auf der fernen Strecke von Urkiup bis zu dem Dorfe Kursumlia am westlichen Ufer der Topliza deuten zerstreute Ruinen auf den vormaligen Wohlstand des jetzt verödeten Landes. Vor Kursumlia folgt der Weg dem Lauf der Topliza aufwärts, bis er (160) in einer Einsattlung des grossen Jastrebicza sich zum Kosssover-Felde, und nach Pristina herabzusenken vermag. Der Weg dessen Dauer von Nissa bis Pristina ohngefähr 25 Stunden beträgt, ist längs der Toplicza ihren Überschwemmungen ausgesetzt, und höher im Gebirge durch angeschwollene Giessbäche oft unterbrochen, über welche keine Brücken ziehen. Es wird gewöhnlich von Säumern betreten, welche auf ihren Thieren für Salz und Reis, albanesischen Tabak nach Nissa bringen. Der zweite Weg von Nissa nach Pristina über Leskovaz, an der Pallanke des Passes Golobaz vorbei, sodann über mehrere Füsse des Stamm-Gebirges an die Quellen der Morava, den Flecken Vrana, und durch die Glinkotyner-Berge nach Gyolhan, ist ein durchgehends schlechter Reitsteig, und die Zeiterforderniss auf seinem Zuge die doppelte des erstangeführten Weges.

Die zweite Hauptverbindung, welche von Belgrad nach Semendria, Orsova und Widdin fortläuft, geht mit der zuerst beschriebenen Strasse nach Groczka (sechs Stunden), trennt sich sodann eine halbe Stunde ausser des Ortes, und verfolgt dann das Ufer der Donau auf einem mit Morast umgebenen, oft selbs von Wasser bedeckten Damme, bis sie am Fusse einer mittelmässigen Höhe in einen lichtbewaldeten Hohlweg, und jenseits desselben in eine offene mit Wein bebaute Gegend tritt, die sich kurz vor Semendria wieder in Sumpfboden verwandelt. Die Strasse ist, jenen Dammweg ausgenomen, gut fahrbar, und die Bäche, über welche sie führt, mit hölzernen Brücken versehen. Zu Semendria ($4^3/_4$ St.) scheiden sich die Wege, und man wählt entweder den, der über Ram fahrbar bis an die Mündung des Ipek nach Gradistye, (161) und dann als Reitsteig über Golubacz nach Polietin und Ribniza (20 Stunden) führt, oder man wendet sich nach der Moravaer-Uberfuhr bei Dragoveze, und dem Marktflecken Passarovatz, übersetzt die Mlawa auf einer hölzernen Brücke, und tritt dann, nachdem man noch eine sumpfige, beinahe eine Stunde dauerende Ebene zurückgelegt hat, in die Höhen des kahlen Divan-Berges. Über seine jenseitigen Abfälle zieht die Strasse noch erträglich fahrbar über den durchwateten Ipek nach dem Dorfe Voluja, und wird von dort aus gleichfalls zum Reitsteig, der sich über den unwegsamen Rücken der Maydan-Gebirge mit dem früher beschriebenen bei Polietyn ($27^1/_2$ Stunden) vereinigt. Hart am Ufer der Donau geht dieser Reitsteig nun bis Golubinje (sechs Stunden) fort, wo jene merwürdige Strecke beginnt, die von den Römern zu Trajans Zeiten

in den Felsen gehauen, jetzt aber schon so sehr von den Wellen des Stromes untergraben, und so schmal und gefahrvoll geworden ist, dass selbst Saumpferde kaum mehr die furchtbare Bahn zu betreten vermögen. So erreicht der Steig nach sechs Stunden das Dorf, und die Pallanke Tekie, die nur einen geringen Zwischenraum von Orsova entfernt liegt. Von Orsova nach Widdin führt der Weg durch das Fort Elisabeth, grössten Theils in engen Hohlwegen nach Sip, Kladova und Fetislan (5½ Stunden). Durch die fruchtbare Gegend, welche diesen Flecken umgibt, fliessen mehrere Moorbäche, wie die Potosnizza, Tissachara, deren Übersetzung den Weg bis nach dem Orte Persa Pallanka beträchtlich erschwert. Von hier aus nöthigen die Reisenden beinache das ganze Jahr über währende Überschwemmungen der Donau, den Weg längs (162) der Donau zu verlassen, und sich seitwärts nach dem kahlen, hie und da mit Wein bebauten Gebirge zu wenden, über welches man dann in die Ebene von Negodin, und den Flecken des gleichen Namens herabsteigt (10½ Stunden). Eine und eine halbe Stunde von diesem Orte ist dann die Fähre, die bei Bregova über den an jener Stelle 18° breiten und bei 4' tiefen Timok führt, der jedoch bei oft seichterem Wasser auch durchritten wird. Am rechten Ufer des Timoks läuft sodann der Weg zwischen niederem Weingebirge, oder in der Ebene, nach Widdin fort, welches man nach fünf bis sechs Stunden erreicht. Die ganze Entfernung von Belgrad nach Widdin legt man auf diese Weise in ungefähr 70 Stunden auf dem kürzesten Wege zurück. Da aber das Misstrauen der türkischen Regierung fremden Reisenden nicht leicht gestattet, den Weg zu Lande zu machen, so wird die grössere Strecke gewöhnlich auf Donauschiffen hinabgefahren, die aus zwei schmalen und langen Fahrzeugen bestehen, welche mit darübergelegten Balken verbunden, und zwischen welchen so viel Raum gelassen wird, den heftigtreibenden Wellen freieres Spiel zu gewähren. Längs der ganzen Verbindung führen von Thal zu Thal, meistens aber nur sehr schlechte Reitsteige nach Ram, Kostolacz, Kisiljevo, Gradistie an die Donau, und anderer Seits über Izvor und Kloster Terg nach Strmo Stena an den Ursprung der Ressava; auch von Ribnicza am Ufer der Donau führt ein Weg die Porecka aufwärts ins Gebirge, der sich durch die Einsattlungen des Haiducky-und Trebucz-Berges nach Kaliak und Hergotina an die Ufer des Timoks herabsenkt. Auch diese Wege werden erst dann wieder stückweise fahrbar, wo sie sich dem (163) Timok nähern. Eine ganz fahrbare Verbindung, die über Kloster Buckov durch das Maydanpek-Gebirg nach Negodin in den früheren Kriegen zum Theil in den Felsen gesprengt war, ist gegenwärtig zerstört und unwegsam geworden.

Der dritte Verbindungsweg, welcher von Belgrad über Schabacz und Losniza nach Bosnien geht, theilt sich ausserhalb des Dorfes Ziganskamala am Bache Mokrilug, und durchziehet entweder die meistens überschwemmte Gegend von Ostrusniza, oder hält sich auf den mit Obstbäumen und dichtem Gehölze bedeckten Höhen, nach dem palankirten Flecken Palesch (8¼ St.). Auf einer Fähre übersetzt man dort die Kolubara, wendet sich am Scheidewege, der sich nach Baniany und Hub theilet, gegen die Save, und verfolgt

ihre steilen Ufer bis an die Fälle des Lasjiniks-Berges. Hat man den Rücken dieser Berge überstiegen, so kömmt man jenseits der Duboka, über die eine 20° lange hölzerne Brücke führt, durch hochstämmige Waldung nach Perovo (sechs Stunden), und von diesem Dorfe, mit vielen Umwegen um die häufig vorkommenden Sumpfstellen, über mehrere Bergfüsse nach Schabacz ((fünf Stunden). Aus der ganz mit morastigen Niederungen umgebenen Stadt führen mehrere Wege, aber alle des Sumpfbodens willen im schlechtesten Zustande, nach Valievo, Badana etc. Der Weg nach Losniza führt am Fusse des Jader-Gebirges in eben so schlechter Beschaffenheit über Perniavor nach Losniza, und zugleich an einen der Haupt-Ubergangspunkte nach Bosnien (9¼ Stunden), den ehemals eine feste Schanze am Fusse vertheidigte, die nun aber, so wie alle Befestigungen der Serbier am rechten Donau Ufer (164), im Jahre 1813. zerstöret wurde. Von Losniza führt ein Weg nach Badana, ein anderer die Drina aufwärts zur Zworniker-Überfuhr, wo er wieder mit dem zweiten Haupt-Verbindugswege von Belgrad nach Bosnien zusammenfällt. Beide, vorzüglich der letztere, sind in erträglichem Zustande. Die vielen Landwege, die sich in der Ebene von Chitok durchkreutzen, führen meistens nach der Überfuhr von Jania, oder nach Parasniza an die Mündung der Drina, und sind oft von den ausgetretenen Wässern überschwemmt.

Die zweite Strasse von Belgrad über Valievo und Uxicza nach Bosnien, oder die vierte Hauptverbindung des Landes, verlässt unter dem Dorfe Zselesnik die Strasse nach Schabacz, führt über mehrere zum Theil steile Abfälle des Avalas in engen Hohlwegen nach der Kolubara, und durch eine Furt des Flusses über das Dorf Stablina nach dem Flecken Baniany (elf Stunden), in dem sich andere Wege nach Palesch und Badana theilen. Bis hieher folgt der Hauptweg auf festem Grunde dem Plateau eines flachen Bergrückens; von Baniany aber fernerhin bis zu dem Markte Valievo (fünf Stunden) wird er zuerst durch das Austreten der unbebrückten Bäche Hub und Schabacz oft auf längere Zeit unterbrochen, und im Ivan-Gebirge durch die schroffen Fälle, die er übersteigt, gefahrvoll und beschwerlich. In dem ansehnlichen, mit einem Schlosse verwahrten Orte theilen sich viele Wege, die nach dem Flecken Toplica, oder sehr beschwerlich über das Czerna Gora-Gebirge nach Uxicza, ein noch schlimmerer über den Jader nach Krupain, oder nach dem Markte Szokol führen von denen man weiter an die Drina nach Senari, Radalia, oder an die (165) Lonyer-Überfuhr gelangt. Der eigentliche Hauptweg von Valievo nach Uxicza steigt ausserhalb des Fleckens über das Czerna-Gora, das Jublanik-Gebirg, und den Sösniza-Berg, hört zwischen den steilen Abfällen der Zahitza-Berge ganz auf fahrbar zu seyn, und kömmt als Reitsteig am Fusse des Kosutsch-Berges herab an die Ufer der Tetynia (zwölf Stunden), an welcher Uxicza liegt. Von diesem, einem der beträchtlichsten und festesten Orte Serbiens, nach Bosnien zu reisen, wählt man entweder den Weg über den Stolacz-Berg nach Viszegrad (10½ Stunden), oder durch das Slatibor-Gebirg nach Novivaros

($16^3/_4$ Stunden). Alle zwei sind gleich beschwerlich, und für Fuhrwerk unanwendbar, so wie die Wege, die von Uxicza nach Rudnik und Possega ausgehen. In dem letzten Kriege, welchen Östreich mit der Pforte führte, ward, um von Uxicza Geschütz nach Belgrad zu bringen, ein Fahrweg durch die Einsattlung angelegt, welche das Zselesniker mit dem Kablau-Gebirg verbindet, und über Duskowicza nach dem Stubliza-Berge geleitet, wo er wieder in die fahrbare Belgrader-Strasse fiel. Auch ihn hat Zeit und Vernachlässigung aufs neue unbrauchbar gemacht.

Eine der wichtigsten Verbindungen für Serbien, die fünfte der oben-aufgezählten, ist der Weg von Belgrad über Czaczak und Pristina nach Albanien. Er geht anfangs gemeinschaftlich mit dem vorigen bis Stublina, verfolgt dann die Kolubara bis zu dem Flecken Hub oder Szanasz ($14^1/_4$ Stunden), und steigt dann von dem Dorfe Vlaikowcze äusserst beschwerlich, und durch die Krümmungen des reissenden Paklesziza-Baches oft unterbrochen das Malen-Gebirg hinan. An den Quellen der Kamenicza auf (166) dem Rücken des Stubicza-Berges tritt er in einen Hochwald, den er eine Zeit lang durchzieht, und dann auf einem kahlen Bergfusse vom Dorfe Drusecz angefangen den Lauf der Kamenicza bis an die Morava zum Flecken Czaczak ($19^1/_2$ Stunden) begleitet. Eine Menge von Wegen von Maydan, Rudnik, Kragojevacz, Kruschevacz drängen sich bei Czaczak um die hölzerne Brücke zusammen, die dort 140 Schritte lang und 6 Schritte breit über die Morava führt. Auch der Belgrader Weg nach Pristina geht darüber hin, tritt dann in die Berge von Selicze, in welchem eine viertel Stunde von dem Dorfe Licza ein Reitsteig nach dem Flecken Ponore sich ablöset, wird dann selbst immer unwegsamer und schlechter, bis er an den Ursprüngen der Morava das Uragnianska-Gebirg übersteigt, und Novi Bazar erreicht ($22^3/_4$ Stunden). Von Novi Bazar bis nach dem Flecken Bainska (9 Stunden), einen reichlich bebauten und bewohnten Bergrücken entlang, ist diese Strasse wieder fahrbar. Jenseits derselben in dem Abfällen des Rascha und Bori-Berges, wo sie an einem alten verfallenen Fort und dem Orte Mitrovicza vorübergeht, verschlimmert sie sich wieder, bis sie in die Ebene des Amsel-Feldes tritt, und nach vier Stunden, die sie von dem Flecken Vusiternia oder Vuchedrin aus noch zurückgelegt, nach Pristina gelangt (12 Stunden). Von Pristina aus dauert die Ebene noch einige Stunden bis an den Fuss des Schartagh-Gebirges fort, über welches der Weg durch eine Einsattlung nach dem jenseitigen Thale von Prisrendi in Albanien sich herabsenkt, und dann bis nach Scutari, dem Hauptort Ober-Albaniens, fortgesetz wird. Die Entfernung der ganzen Strecke von Belgrad (167) bis Pristina kann in 60 bis 62 Stunden zurückgelegt werden, und da der Hauptverkehr mit Albanien über Pristina geht, so ist diese Strasse von der grössten Erheblichkeit für das Land. Dennoch nöthigen die schlechte Beschaffenheit des Weges, besonders von Czaczak bis Novi Bazar, und von Bainska bis Vusiternia, und die vielen Räuberhorden in den Gebirgen oft den weiten Umweg über Nissa einzuschlagen.

Der sechste Hauptweg endlich, der die Verbindung Serbiens mit Macedonien unterhält, und von Belgrad über Kragojevaz, Kruschevaz und Urkiup dahin führt, geht zugleich mit den Strassen, die nach Bosnien führen, bis Zselesnik, löst sich dort von jenem ab, und nimmt dann seine Richtung über Batievaz ins Kosmai-Gebirg, bis er über Ivancza und Ralinovicz bei Ovschistie an der Jasenitza mit dem eigentlichen Wege nach Kragojevacz zusammentrifft (19 Stunden). Dieser jetzt genannte Weg wird nämlich selten als Fahrweg gebraucht, obschon er die Strecke in Kosmai ausgenommen, auf ziemlich ebenem und festen Grunde fortläuft, und die Brücken der Turia, Kupersniza und andere Bäche, über welche er führt, grössten Theils im guten Stande, oft sogar von Mauerwerke aufgeführet sind. Gewöhnlich wird er nur von jenen Reisenden benützt, die zu Pferde von Ovschistie durch die sogenannte Swinia Clissura, einen sehr engen und äusserst festen Felsenpass, nach Rudnik, und von dort weiter an die Kameniczer-Überfuhr an die Morava und nach Karanovacz reisen. Der eigentliche Weg von Belgrad nach Kragojevacz geht mit der Nissaer-Hauptstrasse davon aus, trennt sich in den Eugenischen Linien, zieht um den Fuss des Avala-Berges (168) herum nach dem Dorfe Ripain, setzt über den Ralja und Ivancza-Bach, und die zwischen ihnen liegenden Abfälle, und erreicht Nemenekutje am Fusse des Kosmair (8$^3/_4$ Stunden). Der lehmigte Boden, und das Sumpfbette mehrerer Bäche, welche von der Ivanzka Reka bis zur Kupersniza den Weg durchschneiden, der zuletzt ganz in den Ebenen fortläuft, machen ihn zeitweise, besonders im Herbste, ganz unbenützbar. Nur über die Kupersniza und Jaseniza führen schlechte hölzerne Brücken; auch wird der Weg, der von der Kupersniza wieder in dichter Waldung die Berge hinanzieht, fester und besser. Nach sieben einer halben Stunde legt man die Strecke von Nemenekutje bis an das zerstreut liegende Dorf Schabari zurück; dann, nachdem noch ein Weg, der von Rudnik kommt, und eine Weile bis zu dem Dorfe Vlasisch parallel fortzieht, sich mit dem Hauptwege nach Kragojevacz vereinigt, erhebt sich dieser zu den Gipfel der Gerbicza-Berges, und lässt sich dann von diesem über die offene und sanft verlaufenden Plateaus seiner Abfüssungen in die einst fruchtbaren, jetzt verheerten Ebenen von Kragojevacz (5$^1/_2$ Stunden) herab. Ehe man den Ort erreicht, der ansehnlich bevölkert, und der Sitz eines Serdars und Voivodens ist, setzt man über die Dobracza und noch einen zweiten tiefen Bach auf hölzernen Brücken, und ein Weg, der von Semendria über Hassan Pascha Pallanka nach Kragojevacz zieht, fällt hier in den Hauptweg, so wie von diesem Markte selbst verbindungsweise nach Czaczak, Glavistje, an die Moravaer-Überfuhr und nach Jagodin ausgehen. Mit dieser Letztern zugleich verlässt die Strasse nach Kruschevacz den Ort, steigt anfangs einen hohen und steilen Berg hinan, wird dann nur (169) mehr zum Reitsteig bis zu dem Dorfe Sabanda, wo die beiden Wege sich trennen, erhebt sich neuerdings zu dem hohen, aber minder steilen Rücken, einer Fortsetzung der Gladistscher-Berge, und fällt dann allmällig an das Ufer des Lugomira-Baches zu dem Flecken Kavador

herab ($5^3/_4$ Stunden). Neue Bergfüsse, die sich immer sanfter gegen die Morava verlieren, wechseln immerfort bis zur Furt bei Jassika, die 60 bis 70 Schritte breit, und von anderthalb Klafter hohen Ufern herab, über steinigten Grund, nach einer Strecke sumpfiger Wiesenplätze zur Feste von Kruschevacz leitet ($7^3/_4$ Stunden). Der Ort, einst der Sitz serbischer Fürsten, jetzt eines Beghs, Serdars und Kadias, liegt, mit Erd-Werken umgeben, auf einer beherrschenden Höhe an der Rassinia. Mehrere Wege führen aus demselben durch eine Furt bei Bambari nach Ciupria, nach Alexincza und Nissa, nach Karanovacz, Czaczak, Uxicza. Die ganze Strasse von Belgrad nach Kruschevacz ist, die Strecke von Xabary bis Kragojevacz ausgenommen, die mit Vorbereitungen gut zu befahren seyn würde, besonders von dort aus bis Kruschevacz nichts mehr denn ein schlechter, ganz verwahrloster Reitsteig. Von seiner Fortsetzung nach Urkiup und bis an die Grenze ist aus Mangel an Nachrichten, von Reisenden, die beinahe nie in jene unbewohnte Gegenden dringen, nicht mehr bekannt, als dass der Weg über einen Rücken des Jastrebicza an der demolirten Schanze von Deligrad vorüberzieht, und sich mit der Strasse vereint, die von Pristina nach Urkiup geht.

Zudem, dass Gebirge und die schlechte Beschaffenheit der Wege das Forkommen in Serbien dem einzelnen (170) Wanderer beträchtlich erschweren, hat auch die Kunst in den verschiedenen kriegerischen Epochen das Ihre beigetragen, die Engwege vollends zu sperren, den grössern an den Hauptverbindungen liegenden Märkten dauerndere Haltbarkeit zu geben, und selbst durch einige Festungen vom höhern Range fremden Armeen den Zutritt zu erschweren. Zu den letztern gehört vorzüglich Belgrad, im Jahre 1343 von Stephan Duschan angelegt, im folgenden Jahrhunderte als die Hauptstadt des Machover-Banats an Hungarn abgetreten, und oft die Vormauer dieses Königreiches in den Kriegen mit den Türken. Im Jahre 1521 ward es das erste Mal von diesen, in 1688 wieder von den Kaiserlichen mit Sturm genommen. Zwei Jahre darauf ging es wieder an die Türken verloren, ward 1693 vergeblich belagert, und öffnete 1717 nach einer gewonnenen Schlacht dem Prinzen Eugen von Savoyen seine Thore. Nach der unglücklichen Schlacht bei Groczka 1739 war es von den Osmanen neuerdings berannt, und im folgenden Frieden von Passarovitz abgetreten. Seine Werke, die Ringmauern ausgenommen, wurden nun geschleift. Dennoch trotzte es 1789 bis nach der Erstürmung seiner Vorstädte, und ergab sich dann dem Marschall Loudon.

Der Sistover-Friede stellte es abermals der Pforte zurück, der es 1806 von den serbischen Insurgenten entrissen ward, bis es mit der allgemeinen Unterwerfung des Landes wieder türkische Besatzung annahm. Seine Lage im Winkel zweier grossen Flüsse gibt Belgrad bedeutende Festigkeit, und wenn gleich von den Höhen von Jemekluk und Kumodrasch eingesehen, wird es doch durch bombenfeste Gewölbe geschützt und (171) haltbar. Es ist in die Stadt, die Wasserstadt und Raitzenstadt, in die obere

und untere Festung getheilt. In jener befindet sich das Haus des Pascha, in dieser die Kaserne und Vorräthegebäude mit dem Zeughaus.

Semendria, Sinederov, die Donau abwärts, von dem Despoten Georg 1435 befestiget, 1438 und 1690 von den Türken, 1688 und 1717 von den Kaiserlichen erobert, liegt am Zusammenflusse der Jessava mit der Donau, in einer sumpfigen Niederung. Seine Festungswerke nach alter Bauart und in schlechtem Zustande, bilden ein ungleichseitiges Dreieck mit ein und zwanzig Thürmen, fünf gegen die Donau, vier gegen die Jessava, zwölf gegen die Landseite gekehrt, auf welcher ein vier Klafter breiter Wassergraben, der aus der Jessava in die Donau geleitet ist, die Stadt umschliesst.

Neu-Orsova auf einer Insel der Donau mit einer guten und regelmässigen Anlage, mit Bollwerken und Kasematten versehen, unterstützt von dem am rechten Ufer gelegenen, und gleichfalls im neueren Style erbauten Fort Elisabeth, erhielt seine Befestigungen durch die Kaiserlichen nach dem Passarowitzer-Frieden. Im Jahre 1738 wurde die Festung von den Türken erobert; 1789 ergab sie sich nach langer Einschliessung an die kaiserlichen Waffen, und ward mit dem Frieden der Pforte zurückgegeben.

Schabacz an der Save wurde von Mahomet dem Zweiten befestiget. Nach dem Frieden von 1739 wurden seine Werke geschleift. Die Türken umgaben es mit neuen, nur von Erde ohne Mauerwerk aufgeführten Befestigungen, die 1788 nach einer heftigen Beschiessung von den kaiserlichen Truppen erstürmet wurden. Durch die Überschwemmungen seiner Lage am Einflusse des Kamenicza oder Kamiczak-Baches gewinnt es an Festigkeit. (172) Die Stadt ist mit einem pallisadirten Graben umgeben, über welchen Aufzugbrücken aus den vier Thoren gegen Zwornik, Valievo, Belgrad und an die Save führen. Das Schloss an der Save gelegen ist ein Viereck mit Thürmen und mit einem vorliegenden Erdwall gegen die Landseite zu.

Nissa, an der Nissava, ward schon in den frühern Zeiten der serbischen Geschichte erbaut und befestiget. 1689 ward an seinen Mauern eine Schlacht geliefert, welche es, zugleich mit dem grössten Theile von Serbien, den Kaiserlichen gewann. Zwei Jahre später ward es wieder von den Türken erobert, wurde ihnen 1737 wieder entrissen, fiel aber in demselben Jahre neuerdings in ihre Gewalt. Es ist in die Stadt und Vorstadt getheilt; diese am linken Ufer der Nissava ist mit einem Graben und Sturmpfählen umgeben. Die eigentliche Festung am rechten Ufer des Flusses bildet ein Sechseck mit Bollwerken und ungleichen Courtinen. Die Wälle sind 6° hoch; die Gräben, bekleidet und mit einem bedeckten Wege versehen, sind 6° breit. Jenseits der 120° langen Brücke, die auf gemauerten Pfeilern ruht, ist eine Art von Brückenkopf mit starker Brustwehre und pallisadirten Gräben. Das Wein-Gebirge am linken Ufer bei dem Dorfe Mathevcze überhöht die Festung, und sieht sie ein.

Ausser diesen bedeutenderen festen Plätzen sind viele Orte palankirt, oder mit festen Schlössern nach alter Bau-Art vertheidiget. In der

ersten Linie längs der Save und Donau ist Losnitza an der Drina mit einer viereckigen geschlossenen Schanze bewehret, Pallesch palankirt, die jetzt verfallenen Donau-Schlösser Ram, Golubacz, und der palankirte Flecken Kladova (173) von einem Schlosse, mit Mauern und Thürmen und mit einem 2° breiten Graben umgeben, vertheidiget. In zweiter Linie Krupain, ein Flecken mit einigen Erd-Werken, Szokol mit einem befestigten und mit fünf Thürmen versehenen Schlosse auf einem Fusse des Szokoer-Gebirges erbaut, und von den am jenseitigen Ufer der Kraszanicza liegenden Höhen beherrscht,*) Valievo, Hassan-Pascha und Persa Pallanka palankirte Märkte, jener an der Morava, dieser an der Donau, der letztere auch mit Mauern und Thürmen in gutem Zustande vertheidiget, und nicht ohne Bedeutung. In dritter Linie Rudnik mit einem zum Theile schon verfallenen im Vierecke erbauten Schlosse, das palankirte Kragojevacz, der mit Erd-Werk umgebene Flecken Jagodin an der Morava, das schon früher mit den Uberresten seines Brückenkopfs erwähnte Çiupria, auf welches die Türken seit den serbischen Unruhen grössere Aufmerksamkeit wandten, und das alte unbedeutende Fort Zverlik oder Isperlik am Timok. Längs der Morava ist Uxicza, mit seinem festgebauten Schlosse, im länglichen Vierecke auf einem hohen und steilen Berge am linken Ufer der Tetynia, im Jahre 1737 von den Kaiserlichen erobert, im nächsten (174) Jahre mit Übergabe verloren; sodann die zwei palankirten Märkte Karanovatz und Kruschevacz, dieses mit einem alten Schlosse, jenes zugleich als Engpass zu bemerken, der durch die Höhen am Ufer des Ibars gebildet wird; unterhalb Kruschevacz im Jastrebicze liegt die Schanze von Deligrad, eine Art von befestigten Lager für 3 bis 4000 Mann, einst mit starken Durchschnitten erbaut, gegenwärtig seit 1813 von den Türken zerstört. Noch weiter Serbiens südlicher Gränze zu findet sich noch Novi Bazar mit seinem festen Schlosse, das Fort von Mitrowizza, und der befestigte Engpass von Golubacz.

Das Paschalik von Serbien (Serf Wilajeti oder Lass Wilajeti, Landschaft des Lazarus, zinspflichtigen Fürstens von Serbien), wird von dem Pascha von Belgrad verwaltet. Einst war es in vier Sandschakate getheilt, über welche Beghs oder Musselims mit ausgebreiteter Wilkür herrschten; diese Sandschakate waren das Belgrader, das Semendrov-Kratow und Novibazarsche. Den Umkreisen der Märkte, welche Distrikte von zwanzig, vierzig bis hundert und mehr Dorfschaften, z. B. der Belgrader, Nissaer von 100, der Ciuprianer von 60, der Krainer oder Negodiner von 47, der Fetislaner oder Kladover von 22 Dörfern bildeten, standen Ober-Knese, Beghs

---

*) Dieser Beherrschung ungeachtet ist dem Schlosse nur mit Mühe und Kraftaufwand beizukommen. So blieben die Türken, alle Bemühungen der Serbier vereitelnd, Meister desselben, und dadurch der ganzen Umgegend bis zur Drina, die ganze Zeit der Empörungs-Kriege hindurch. So erprobte auch der damalige Oberste Davidovich seinen Widerstand auf dem Zuge gegen dasselbe im letzten Kriege mit der Pforte.

oder Voyvoden vor. In jedem Dorfe war wieder ein Knese, Kadi, Richter oder Supascha, Polizeivogt, angestellt. In den grössern Orten, wo Haupt-Verbindungswege durchgehen, waren Agas zur Bedeckung der Karawanen und grossherrlichen Transporte, in den Orten, wo sich Palanken oder befestigte Schlösser befinden, waren Serdars mit dem Oberbefehle bekleidet. (175) Während des Empörungs-Krieges wurden die bisherigen Distriks-Eintheilungen beibehalten; sie wurden Nahias genannt, und serbische Vorsteher führten in den Hauptorten die Verwaltung. Alle diese Vorsteher waren dem Senate, und dem obersten Anführer untergeordnet, der den beständigen Vorsitz im Senate bekleidete. Diese Distrikte waren der von Belgrad, Grotzka, Semendrov, Passarovitz, Poresch, Schabacz, Valievo, Kragojevacz, Szoko, Possega, Ram, Banyany, Rudnik, Karanovacz, Czaczak, Ciupria, Alexincze, Gorguszevaz, Kladovo, Kratova, Praova, Lesniza, Badana, Krupain, Baszevicza, Hub, Raschnia, Passa-Palanka, Parachin, Kavador, Terstenik etc. Andere Distrikte wie Kruschevacz Nissa, Leskovaz etc. waren türkisch geblieben. Nach dem mit der Pforte geschlossenen Frieden wurde die Einrichtung des Senats unter dem Vorsitze eines Ober-Knes beibehalten, die Namen der Nahias währten fort, und sie blieben serbischen Oberhäuptern untergeordnet, die unter dem Senate stehen, die Abgaben in ihren Distrikten eintreiben, und sie dem Senate einliefern, der sie dann wieder dem Pascha übergibt. Nur die Distrikte der festen Plätze haben türkische Befehlshaber, Agas oder Serdars, und werden Rajen genannt; diese sind Belgrad, Uxicza, Kruschevacz, Leskovacz, Nissa, Semendria, Schabacz, und Ciupria.

Nach der in früheren Zeiten den Bischöfen entrichteten sogenannten Rauchfang-Steuer, Dymia, wurde sonst die Bewohnerzahl der geistlichen Gemeinden äusserst mangelhaft und abweichend bestimmt. In der Epoche der serbischen Unruhen mehrte sich die Bevölkerung um ein (176) Grosses durch die Menge der einwandernden Wallachen, Bulgaren, Macedonier, Erzogewiner, Albanier, besonders aber der Bosnier, die sich im Lande ansiedelten. Viele derselben nährten sich vom Raube; andere, besonders Unverheirathete, wurden zum Kriegsdienste angehalten, und Betyaren genannt. Damals gab der serbische Senat die Zahl der Bevölkerung auf beinahe eine Million, die bewaffnete Macht auf 100.000 Streiter an; dennoch mag das Land, selbst in dem glänzendsten Zeitraume seines Emporstrebens während der letzten Ereignisse, nie mehr als 500.000 Seelen, die im Lande gebliebenen türkischen Familien mitbegriffen, und nie mehr als 60.000 Streiter, unter diesen 2000 berittene, gezählet haben. — Juden wurden unter Todesstrafe in Serbien nicht geduldet. Zigeuner arbeiteten nur im Zeughause zu Belgrad, und ja ein Paar Guss-und Eisenwerken im Lande. Nach der Einrichtung, welche die Volks-Regierung während der Unruhen getroffen, bildete eine Nahia ein Regiment, und dieses wieder Unterabtheilungen, denen Buljuk Pashas oder Bimbaschas, Obersten oder Hauptleute, vorstanden. Nach der Grösse der Nahias waren sie verpflichtet, 2 bis 4000 Mann vollzählig auf den Beinen zu erhalten, über welche ein Ober-Knes den Befehl führte: die Un-

terabtheilungen der Obersten und Hauptleute waren wieder von 300 bis 1000 Mann stark. Über die Belehlshaber mehrerer Nahias ernannte der Vorsitzer des Senats einen Voyvoden, und diese Voyvoden unter sich mussten sich über jedes auszuführende Unternehmen gegenseitig verständigen und ins Einvernehmen setzen. Nach diesen Eintheilungen konnte im Falle plötzlicher Gefahr ein Aufgeboth von 60.000 Streitern sich vereinen. (177) Jeder Mann brachte dann seine Verpflegung, Rana, auf vierzehn Tage mit sich; im stehenden Lager wurde ihm sein Bedarf aus seinem Distrikte zugeführt. Der Serbier im Felde eignet sich besondres zum kleinen Kriege; er weiss sich besonders im Gebirge zu rechte zu finden, verachtet die Gefahr wenn er sie erwartet ist aber schnell entmuthiget, wenn sie ihn überrascht. Zum Reiterdienst, oder zum Dienste des Geschützes, besitzt er weniger Anlage. Im Allgemeinen ist er unternehmend, ausharrend, und stolz im Glücke, aber höchst abergläubisch, argwöhnisch und grausam. Diese Eigenschaften mit seiner Neigung zum Kriege, und die Einwanderung der räuberischen Arnauten und Albaneser, machen viele Gegenden Serbiens für Reisende höchst unsicher und gefährlich. Ganze Haufen von Räubern, die besonders mit den Türken im steten Kriege leben, halten sich in den Gebirgen und Schluchten auf, nennen sich selbst Räuber, Haiduczki oder Klephtes, und werden unter dieser Benennung in den Dörfern, wo man sie als Helden betrachtet, mit Furcht und Achtung aufgenommen. Dieses gilt auch von denen bereits obenerwähnten Wasserräubern Chamgia an der Drina. Die friedlichsten Bewohner Serbiens sind die eingewanderten Bosnier, die sich hauptsächlich an der Save auf der Ebene von Chitok angesiedelt haben.

Im Durchschnitte ist der serbische Landbauer freier, wohlhabender und glücklicher zu nennen, als jener in der Moldau und Wallachey; doch steht auch er noch auf den untersten Stufen der Bildung. Seine Wohnungen sind grossen Theils unter der Erde angelegt, oder aus Ruthen geflochten, und mit Lehm beworfen. Die Öffnung über dem Herde gibt zugleich der Luft und dem (178) Lichte den Zugang. Scheunen, ihr Getreide aufzubewahren, kennen sie nicht, und verschliessen es in Gruben, die sie trichterförmig in der Erde bereiten. Gewöhnlich findet sich an der Seite der Wohnung noch ein Stall für zwei Pferde, und beinahe in jedem Dorfe ein Ham oder Gasthaus, in welchem deren 12 bis 20 untergebracht werden können. Städte, Marktflecken und Dörfer unterscheiden sich übrigens wenig durch ihre Bauart; in jenem fand man noch, ehe der Hass der Bewohner sie zerstörte, manche Häuser der Türken, die ein Stockwerk über der Erde erhaben, aus zwei Gemächern bestanden, denen eine Decke von Stroh oder Rohr zum Dache diente. Nur wenige Kirchen, Moscheen oder Klöster sind aus Steinen oder Ziegeln erbaut, und haben einen steinernen Minaret, oder einen Glockenthurm an ihrer Seite. Überhaupt sind die Dorfschaften grossen Theils sehr zerstreut angelegt, zählen oft nur drei bis vier Häuser, und manche von ihnen sind während der letzten Kriege und Unruhen oft bis auf den Namen verschwunden, der zuweilen noch über kaum erkennbaren Trümmern sich erhält. Viele Dörfer stehen von Bewohnern verlassen, und andere

Stellen, auf welchen diese sich umgesiedelt haben, tragen jetzt ihre Benennung.

Serbiens Boden ist im Durchschnitte fruchtbar. Die Gegend um die Dörfer und Märkte, welche urbar gemacht, und mit Getreide bebaut ist, trägt reichliche Ausbeute. Türkischer Weitzen, das gewöhnlichste Nahrungsmittel der Serbier, die sich daraus ihre Proja bereiten, und Haidekorn, aus welchem eine Art Bier gebraut wird, werden häufig gebaut. Letzteres wird am meisten in der Gegend um Nissa und Valievo geerntet; (179) Ersterer gedeiht an der Morava und in den untern Thälern am Ypek, der Mlava und Poreczka Rieka, am Timok, und in den Gegenden um Schabacz. Nachdem das Getreide durch Pferde ausgetreten worden, wird das Stroh aufbewahrt, und dient zur Nahrung dieser Thiere in den Wintermonaten. Auch Hülsenfrüchte und Melonen werden in Serbien gebaut. An den sanfteren Abfällen der Berge, besonders gegen die Donau, und in einem Theile des Rudnik-Gebirges wird eine grosse Menge Obst, und Wein erzeugt, der jenen der Wallachey an Güte übertrifft, und vorzüglich in der Gegend um Semendria berühmt ist. Auch Wachs wird bei der Menge Futter und blumiger Wiesen, die zugleich in allen Districkten einen Uberfluss an Heu hervorbringen, und besonders in der Gegend von Rudnik, durch sorgfältige Bienen-Zucht gewonnen. Reichlicheren Ertrag noch als der Ackerbau liefert, bei dem Uberfluss an Triften, die Viehzucht, die in allen Districkten getrieben wird. Das Vieh, besonders das Rindvieh, ist klein und unansehnlich, aber äusserst zahlreich. Die grösste Rindviehzucht trifft man im Kladovaer, Jagodiner und Kragojevaczer Distrikte; der Semendrower Distrikt ist der reichste an Borstenvieh und Schafen. Die vorzüglichsten und besten Pferde werden im Distrikte von Poxega und um Nissa aufgezogen. Jeder Landbauer besitzt deren wenigstens zwei, deren er sich meistens als Tragpferde bedient. Die Wägen vor welchen sie gebraucht werden, sind gewöhnlich einspännig Tallige. Die zweispännigen Kocsia, die man jedoch ausser den Gegenden um die Donau und Sau selten findet, sind so wie die erstern ohne alles Eisen mit hölzernen Nägeln und Wieden zusammengefügt, und (180) ihr Geleise ganz ungleich. Meistens werden sie von Ochsen, oder Büffeln gezogen. Auf 18 bis 20 Zentner wird die Last für ein Paar der Letztern, auf 9 bis 10 für ein Paar gewöhnlicher Ochsen oder Pferde, auf $2^1/_4$ Zentner für ein Tragpferd gerechnet.

An Naturerzeugnissen aus dem Mineralreiche leidet Serbien Mangel an Salz, da die hier und da vorkommenden Salzquellen den allgemeinen Bedarf nicht decken. Auch seine sonst mit Erfolg bearbeiteten Erzwerke stehen jetzt, und die sonst reichhaltigen Kupfergruben von Maydan und die Silberwerke von Rudnik und Novobrdo werden nicht mehr bearbeitet. Mineralquellen und warme Bäder sprudeln bey Kursumlie, Alexincze und Hassan Pascha Pallanka.

Eben so arm ist Serbien an Kunsterzeugnissen. Einige Baumwollen-Manufakturen ausgenommen, liegt jede Art des Gewerbfleisses tief darnieder. Handel wird nur mit den natürlichen Produkten des Landes, mit Vieh,

Fellen, Obst, Honig, Wachs, besonders aber mit Borstenvieh getrieben. Die Kunstebedürfnisse des Landes, und andere mangelnde Naturerzeugnisse, wie z. B. Salz, Tabak, werden von den nachbarlichen Gebiethen dafür eingetauscht.

Für die Bildung der Nation ward erst mit der Entstehung des Senats zu Belgrad ein geringer Anfang gemacht, welcher Unterrichtsschulen für die Jugend in den Hauptorten der Nahias, und eine höhere Schule zu Belgrad errichtete, von deren günstiger Wirkung auf das Volk, wenn sie sich wirklich aufrecht erhalten sollten, die Erfolge freilich erst spät wahrnehmbar werden können. (181) —

Östreichische militärische Zeitschrift I (1820), 62—92, 153—181.

ВУКОВА ОЦЕНА ВАЈНГАРТЕНОВА ОПИСА СРБИЈЕ[1])

I

О почетку[2]) буне против данја говори готово боље него ико до данас (особито према Бандишу Каменскоме и осталим којекаквим новинарима и бијографима), и баш за то може бити да би нужно било још мало напоменути о том, као н. п.

1) Може бити да су *делије*, или по нашки *баше*, и за то прођеране из Србије; али се онамо говори да су због амнестије и т. д.

2) За што су они исјекли кнезове (а не само Алексу и Рувима).

3) Да Црни Ђорђије није могао скупити бјегунце око (1) Ваљева(!), него по Шумадији.

4) Послије толики фабула о Црном Ђорђију вриједно би било казати, шта је он био до 1804. — Он се родио у селу Вишњевици, и одрастао као и остали Србљи по селима. Пред Турски рат био је отишао у ајдуке, и кад су Нијемци послали своје прокламације у Србију, онда је и он са својим друштвом помогао бунити народ. Кад Турска војска стигне у Србију прије Њемачке, и народ се стане предавати, а (2) ајдуци побјегну у Њемачку, онда и он побјегне са својим друштвом,[3]) и подигне оца (Петра, а не Петровића, као што ђекоји мисле и говоре) и цијелу кућу да бјеже; а оцу будући жао оставити кућу и свој завичај, стане му говорити, да се врате и предаду Турцима, но он није ћео ни пошто; у путу припадне оцу на ум да се врати, и стане му говорити: „Не иди синко, тако ти проклета не била моја рана, него ајде да се вратимо, и да се предамо Турцима као и остали народ, Турци ће и нама опростити: ја нећу у Њемачку“: па се врати а (3) Ђорђије, пошто га немогбуде ријечима вратити и наговорити да бјеже рече: „Кад ћеш ићи да те Турци вјешају или на колац набијају, боље да те ја убијем,“ па потегне из пиштоља ,но не убије га на мјесто него га рани те падне, па пошље једнога

---

[1]) Бројеви у округлим заградама означују стране у Вукову рукопису.

[2]) [У рукопису стоји „печетку.“]

[3]) [У рукопису стоји „друштво.“]

од своји момака, те га убије на мјесто, да се не мучи, па онда у првом селу да сељацима све оно стоке,[4]) што су били пођерали, говорећи им: „Идите те укопајте (4) онога старца, и напијте му се за душу.“ — Кад Нијемци послије пређу у Србију, он постане стражмештер у фрајкору, и рани се на Шапцу, па некаквоме другом Србљину, који се онђе ранио, даду колајну, а њему не, и за то се расрди, и отиде опет у ајдуке, и од Мијаљевића (комендата фрајкорскога) изиђе заповијест, да га убију, ђе ко могбуде. Послије некаквим случајем опет се преда Мијаљевићу. — Кад Нијемци оставе Србију, и он, с млогим другим фрајкорима и народом, пређе (5) у Сријем, и, не ћећи ићи на Француза, изиђе из фрајкора, и постане у намастиру Крушедолу шумар. — Кад се већ у Србији поутиша, и види се, да Турци не чине ником ништа, врати се и он у Србију, и намјестивши се у селу Тополи, стане трговати са свињама, и тако је живио док није постао господар (1804). Црни (Карађорђије), прозвали су га Турци, зашто је био црномањаст ,као што они обично називају људе по телесним знацима, н. п. Кара Мустафа, Кучук Алија, Узун Мемед, Топал Амет, Чолак Ибиш и т. д. Зато су и њега још од прије прозвали Карађорђија, зашто је Ђорђија било у Србији Бог зна колико, а Петровића још више. Он се у првије година потписивао Карађорђије Петровић, а послије кад су се помијешали с Русима почео се потписивати *Черный;* да му је мати то име нађела, то је фабула.

II

Пошто је Ђорђије изишао из Србије (1813) подизала се буна у Србији још двапут (понајвише из узрока тога (6) што је у Бијограду био постао везир Сулеман паша Скопљак (из Босне), који се са Србљима, прије тога, једнако тукао, и рањавали га, и два пута им се предавао на вјеру (у Шапцу и у Ужицу 1807) па се с њим прикупили у Србију и други такови Бошњаци, па стали на Србљима ћерати пизму, и истраживати којешта, а Србљи већ били се одучили подносити такови зулум): прва буна (1814) може се назвати Аџи Проданова (војвода Старовлашки), за што се говори да је он био почео, (7) но Милош остане с Турцима, и тако народ сав не пристане, него се утиша, и Аџи Продан утече у Њемачку. По том, кад већ Турци већма и већма стану људе убијати и свакојаким начином губити и мучити (што су прије чинили из пизме и као кријући, сад почну јавно из узрока што су подигли буну, и тако неколике стотине људи исијеку и понабијају на коље), подигне буну (1815) Милош Обреновић, бивши војвода (8) Рудничке наије, и по том оборкнез од Србије (кад је Ђорђије прешао у Њемачку, он се десио са својом наијом на Шапцу, а кад оданде друге старјешине отиду за Ђорђијем у Њемачку, он не ћедбуде, него отиде са својом војском у наију, а послије се преда

[4]) [У рукопису стоји „скоке.“]

Турцима, и поставе га оборкнезом од Србије; но свак може себи ласно преставити, како је Сулеман паша морао гледати свога оборкнеза, који га је неколико пута разбијао, и по свој прилици руку му пребио! (9) Милош се са Сулеман пашом стане туђи, а с осталим пашама, које пођу на Србију, стане се договарати о миру; међу тим разбије бошњаке на *Дубљу* (у Мачви) и увати Маглајскога пашу жива, тако разбије и сина Сулеман пашина, који је с војском био изишао у Чачак. Милош се најприје о миру разговарао с Рушић пашом, који је прије био у Нишу, по том велики везир, а онда као везир Босански био до- (10) шао с војском на Дрину (Милош је ишао к њему на разговор), но с њим се не погоде (може бити за то, што је и он живио све на граници са Србљима); по том дође из Румелије садашњи Бијоградски везир, и с њим се погоде и пусте га у Бијоград, а Сулеман паша послије изиђе, и по том преко различни договора и Српски депутација у Цариград, учини се садашњи мир у Србији (или управо рећи у Бијоградском пашалуку) (11).

III

Србија није сва Бијоградски пашалук [75],[5]) н. п. горе поред Дрине од Лешнице готово до Сокола (*Јадар* и *Рађевина*, Лозничкн и Крупањски кадилук, између Дрине и Цера и Влашића) оно је наија Зворничка од Босанског пашалука, тако доље Бијоградски пашалук иде само до иза Поречке ријеке па оним планинама до испод Параћина, и онамо даље иза наије Карановачке и Ужичке; а Крајина и Кључ (Кладовска наија), то је од старине, само за себе (може да је било дато уз царицу, за што се и данас зове Султанајна земља, и кажу да (12) они новци од ње иду царици па Taschengeld — џепарашлк?); тако *Црна ријека* (између Тимока и планина) ваља да је видинско; а Параћин и Крушевац иде у Румелијски пашалук, као и Ниш и Лесковац и т. д., а Нови је пазар Босански.

Даклем кад ни ово што је на карти није све Бијоградски пашалук, не би требало изостављати ни *Метоије* (ђе је Призрен и Пећ и Ђаковица). па онда на цијелој карти старе Србије требало би назначити бо- (13) јом границе Бијоградскога пашалука, па онда другом бојом границе сваке наије ,па и наије опет имају своја раздјеленија различни имена н. п. *Јадар* (поред воде Јадра, између Цера и Гучева) и *Рађевина;* у Шабачкој наији *Мачва, Поцерина* (или *Поцерје*), *Тавнава;* тако се неколике наије између Мораве и Колубаре зову *Шумадија,* па и Шумадијнске наије може бити да се раздјељују на кнежине различни (14) имена, као у наији Јагодинској што се зове *Левач* и *Темнић,* тако онамо има мјеста која се зову *Гружа, Жупа,* још даље *Косово, Метоија* и т. д. а доље преко Мораве *Браничево, Омоље, Звижд, Ресава, Крајина, Кључ, Црна ријека* и т. д.

---

[5]) [Ови се бројеви односе на стране првог издања Вајнгартена, који су у овом издању у заградама, у тексту.]

Свију ти мјеста границе људи ондашњи знаду у длаку и по најпустијим планинама.

Тако што вриједно би било назначити границе, докле су били Србљи (15) завладали прошавши година: Зна се да су уздуж имали сву Србију, од Дрине до Тимока; горе даље уз Дрину имали су Ужице, и 1809 били су узели Сјеницу, и опколили нови пазар и варош му попалили, но послије, те исте године, кад су се вратили (због пропасти на Каменици и на Делиграду), остала је граница опет планинама некуд иза Ужица и Карановца на Студеницу, и даље иза планине Јастрепца (16) у Мораву к Делиграду (Делиград је на карти криво метнут: За Јастрепцем може бити да има какво друго мјесто, које се зове Делиград, али знатни шанац Делиград, који је закопао 1806 рабри капетан *Жикић,* који га је и смрти својом ознаменовао, тај је Делиград на *десном бријегу* Мораве између Ражња и Алексинца на путу Нишкоме, или Цариградскоме); од Делиграда били су се (1809) прикучили к Нишу на Каменицу, (17) ђе су и несретњи били за оно читаво љето, и граница на зиму остане између Делиграда и Ниша опет куд је и била (по свој прилици некаквом ријеком Топоницом); даље морала је бити граница некуд између Ниша и Сврличке на Гургусовац у Тимок. Свуда туда, осим погранични шанчева, морају се знати извијене границе рјечицама или планинама, на које су излазили одонуд Турци, а од овуд Србљи, те су се разговарали, кад су што имали. (18)

IV

Мачва се не зове *Китог* [83], него је Китог шума у Мачви. — *Ширма* нијесмо чули никад (премда смо пролазили неколико пута кроз Мачву) него може бити да се оно блато друкчије зове, а може бити да смо ми и заборавили. За чудо нам је, како каже, да је Мачва sehr nothdürftig bew(o)hnt und bebaut! а да је Крајина од Неготина до Праова и Брегова поред Тимока die reichste, fruchtbarste und bevölkerste Fläche! Мачва (19) док није била поарата прошавши година, била је готово најбогатија кнежина у Србији (као што се у пјеснама пјева *богата* Мачва), особито *свињама, говедима, коњма, челама, шеницом* (шеничан се љеб нигђе у Србији не једе тако у себицу, као у Мачви; за то се и пјева: Равна Мачва бијела погача). У њој је до овога рата било села, које би једно могло купити све богаство оније села између Неготина, Праова (20) Брегова и Тимока. — Међу равнине могао је узети и поред Дрине од Смрдана скела па испод Ковиљаче, Лознице, Клубаца, Руњана и преко Козјака у Јадар, и низ Јадар опет у Дрину; ни то није мање ни неродније од реченога комада Крајине; а равније је млого од њега.

V

Цер и *Влашић* није све једно [78]. Између наије Ваљевске и Рађевине зове се Влашић (као и горе даље к наији Ужичкој (21) *Мед-*

ведник), а између Јадра и Шабачке наије зове се *Цер* (и отуда *поцерина*, и *церац, поцерска, поцерски)*, а још ниже ђе се спушта к Дрини више Лешнице, зове се *Видојевица* (брдо као и Авала ,и зидине на њему). — Тако се и од Сокоски планина спушта једна нога поред Дрине до Смрдана, и горе се зове *Борања* (ђе има и велико брдо *Јагодња*, ђе се олово копа, а доље *Гучево* (22) (Борања и Гучево нијесу мање од Влашића и од Цера). — Тако и унутра у Србији спомињу се млога брда, којије овђе нема н. п. *Штурац* (у Рудничким планинама), *Повлен, Овчар* (негђе око Каблара), *Маковиште, Дрмановина* и т. д.

VI

Die große Morawa wird auch Racsa genannt, и од туда људи, који око ње живе Rascier, Raitzen. Мораве се не зове *Рача*, него се друга (23) ријека зове *Рашка*, која тече кроз Нови Пазар и утјече у Ибар.

VII

Гребен није у Дунаву, него је на дну горњега Ђердапа (више Пореча) брдо, или стијена, која се спустила у Дунаво; Гребен је по томе знатан, што је на њему закопана табла и намјештени топови (*били* у вријеме прошавшега Српског владања), да чувају Дунаво (Од оздо може се врло (24) ласно забранити лађама, зашто се морају с натегом вући уз воду, али од озго могу и проћи, зашто је вода неисказано брза и неравна: тако је Гушанц алија прошао и утекао [1807] премда су му неравна: тако је Гушанац Алија прошао и утекао (1807) премда су му пуцали на лађе, и убили неколика човека.)

Für die Schiffahrt auf der Donau није мање знаменит ни *доњи Ђердап* између Ршаве и Кладова (а горњи је између Пореча и Добре); а *Казани* су између Ршаве и Пореча, али они (25) нијесу страшни као Ђердапи.

VIII

О карти

1.) Имена су врло покварена, н. п. Battovincze (Бадовинци), Kamisak (Камичак), Rudovasniza (Радовашница), Tikerich (Текериш), Krupain (Крупањ), Radalia (Радаљ), Tersich (Тршић), Tetinia (Детиња, или Ђетиња), Kleschneviza (Клештевица), Herkania (Ртањ), (26) Palietin (Бољетин), Kablau (Каблар), Kursumlia (Куршумлија), Gorguschevacz (Гургусовац): тако у књизи Maraš мјесто мираз, Argamlia, мјесто Аганлија итд.

2.) Нема никакве ортографије, него се мора погађати н. п.Uxicza (Ужице), Zselesnik, Possega, Passarovacz (Пожаревац), Ressava; Racsa, Racza (!!). Csacsak, Czemerno, Schabacz, Krushevacz, Viszegrad, Zvornik, Semlin, Sienicza, Szokol. (27)

3.) Ђекоја су мјеста криво метнута, н. п. *Делиград* за Јастрепцем, мјесто на десном бријегу Мораве, између Ражња и Алексинца; *Текериш*

је и *Тробосиље* у Јадру, с друге стране Цера; *Јаребице* није намастир, него црква *Јаребичка,* у селу *Јаребицама* (а у Јадру је намастир *Троноша* (један сат од Тршића), којега овђе нема); тако и Seracsia (Сиротиљ!) у Крајини или је црква, или је ружно, или влашки написано: Зашто у Крајини имају само два намастира: *Вратна* и (28) *Букова;* из Рибнице у Брзу Паланку преко планине, која се онђе зове *Мироч,* а Stirbucz нијесмо чули, прем да смо онуд пролазили и живили, има Fahrweg а не Reitsteig.

4.) Ђекоја су *знатна* мјеста изостављена, н. п. планина *Гучево* између Јадра и Дрине; једно велико острво између Нове Ршаве и Кладова, које онуда зову *Остров гол,* или по турски *Чиплак ада:* на њему имају старе зидине, као и према њему на десном бријегу (29) Дунава; по том острву људи ору и сију. (30).[6])

*

* *

[Осим овог прилично чисто написаног концепта има још Вукових бележака, нешто преко шест страна четвртине табака, које нису у овом концепту употребљене, све се тичу другог дела Вајнгартенова чланка о Србији:]

„154 У Новом пазару сједио је Немања.

157 Vrachar (Врачар); до Гроцке нема 6 сати, него само 4, а 6 до Смедерева; а до Палежа 6 а не $8^1/_4$.

159 Disdar

161 Leskowaz

163 Турци не бране ићи никоме сувом, него људи (страни) воле водом.

164 Jadagebirge

165 Stablina (Стублина).

167 Musiternia oder Vuchedrin (Вучитрн).

172 Semendria, Smederov (Смедерево).

174 Турци су држали Соко, али су Србљи заповиједали наијом. (1)

175 Serf? oder Серп?

О (!)[7]) раздјељеније не ваља низашта: Србија се дијели на наије, а наије на кнежине; наија има и од преко 200 села; кадије су сједиле само по варошима, а не *у сваком селу.* Supasche није Polizeivogt.[8]) Кажите му шта је *Сердар.*

176 Banyany, Badana (Бадања), то су проста села, нити могу имати наије (а што су на карти написана већим словима, то је његова кри-

---

[6]) [На 27. стр. има незгодна Вукова примедба о начину писања Ђелије (Czellie). На 32. стр. има белешка:] „89 Chamgin (Чамџије, лађари), који су из Босне спуштали чамове у Бијоград, и наимали код даија и код капетан паше зворничкога као војници.)"

[7]) [Ваљда је хтео написати: „Ово."]

[8]) [Овде је Вук написао другу, нејасну, реч, а треба ова.]

вица), него су Бањани у Ваљевској наији, а Бадања у Зворничкој, у Лозничком кадилуку; тако је и Право у Неготинској наији, Лешница (2) у Шабачкој, Уб у Ваљевској; ни Асан-пашина Паланка нема наије, него је она у наији Кргујевачкој (или Смедеревској?). Крушевац није био Турски, него Српски. Сенат није задржат, него је послије нешто *налик* на сенат начињено. Rajen genannt. Крушевац, Лесковац и Ниш нијесу с Бијоградским пашалуком. Dymia (димница)

177 О числу житеља и о војницима (осим Турака, који није било 1000[9]), око 500.000) прилично је, а војника око 40.000—45.000, коњика је било око 10.000. Било је и Чивута у Бијогра[ду]; Цигани су и (3) *свога* војводу (Циганина) [имали], који је позиват на скупштину као и остале војводе.

177 Није у Србији било регименти, него су ишли сви на војску. Kuljuk-Pascha и Bimbascha није свеједно. Из почетка је свака наија имала свога комендата, а комендат је имао под собом по неколике бимбаше или (као што су се послије звали) *војводе*, а војвода је имао под собом по неколике *велике* буљубаше, или (као што су се послије звали) капетане, а капетани су имали над војницима свакога села по једнога *малог* буљубашу (4) као каплара. Из најприје су њекоји комендати имали и више наија под собом (н. п. Јаков се звао комендат од наије Ваљевске и Шабачке и Ужичке и Сокоске), а кад се мало поуредило, онда је свака наија добила свога комендата, а 1811. уређено је на скупштини, да ниједан комендат нема под собом војвода, него да су сви једнаки, сваки у својој кнежини војвода, а у вријеме рата да слушају онога, који се одреди од Совјета и од Верховног Вожда. Оборкнезови, који су се из почетка промијенили и скочили на (5) Турке и постали[10]) војводе, они су заповиједали војском, а они, које је послије постављао Верховни Вожд и Сенат, они се у војску нијесу мијешали ништа, него су били под војводама, и гледали су унутрашње послове.

178 По чему су Срби höchstabergläubisch? и шта је то Aberglaube? Ђе је он видео *списке* куће unter der[11]) Erde? има и камени кућа и млогі покривени шиндром, особито по брдима.

179 Ham (ан)

181 Tabak (дуван), у Србији може расти, и (6) расте ко га сије, и коме треба (7)."

* * *

[На осмој страни ових бележака писао је Вук ово Копитару:] „И ви треба то све да прочитате у њемачком језику. Гледајте поскоро да што начините, а знам да ће бити пред кума.

Пошљите- ми Сопикова и Аделунга (ако сте донијели из Библиотеке)".

---

[9]) [Вук је прво написао 1000 па је онда исправио 500.]

[10]) [У рукопису стоји „послали".]

[11]) [У рукопису стоји „Dem".]

КОПИТАРОВА ПРЕРАДА ВУКОВЕ ОЦЕНЕ ВАЈНГАРТЕНОВА ОПИСА СРБИЈЕ[1]).

Bemerkungen zu dem Aufsatze: über **Serbien** (österr. milit. Zeitschrift, Jahrgang 1820, Heft 1 und 2) übersetzt aus dem Briefe eines Serbiers an K. in Wien.

Der Verf. des mir mitgetheilten Aufsatzes spricht von dem Ausbruche des Aufstandes der Serben gegen die Daijen gründlicher als irgend Einer von denen, die bisher darüber geschrieben; besonders in Vergleich mit Bantisch-Kamenski, und den hierher gehörigen Artikeln der Tageblätter, Biographien, Conversations-Lexica etc. Und gerade desswegen dürfen ihm folgende von einem nationalen Augenzeugen herrührende Nachträge, und wenn man will, Berichtigungen nicht unwillkommen seyn.

1. Möglich, dass die Deli's, oder nach unsrem Ausdrucke, die Baschen von dem Sultan auch desswegen beseitigt wurden; aber, wir Serben, hielten dies immer für eine Folge der im Sistower-Frieden (1791) bedungenen Amnestie u. dgl.

2. Die Daijen haben alle Knesen, soviel sie deren habhaft wurden, niedergemacht, und nicht nur den Alexa und Ruwim [d. i. Alexander und Ruben].

3. Zerni-Georg sammelte nicht die Flüchtlinge um Waljewo, sondern die in der Schumadia, woher, und wo er selbst war.

4. Nach so viel Fabeln über Zerni Georg wäre es einmal Zeit zu sagen, was er vor 1804 war. Geboren im Dorfe Wischnjewiza, wuchs er auf, wie andere Serben in den Dörfern. Schon vor dem letzten Türkenkriege (1789) war er unter die Heiducken gegangen. Sie wissen, dass ein serbischer Heiduck, wie der griechische κλέφτης, bey weitem nicht so unehrlich ist, wie ein deutscher Räuber. Als damals die österreichischen Aufrufe nach Serbien gelangten, half auch er, mit seiner Truppe, das Volk gegen die Türken auf-

---

[1]) Бројеви у заградама означују стране у првом издању овога Копитарова чланка: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. № 80. Mittwoch, den 4. October 1820, 317—320; № 81. Samstag, den 7. October 1820, 322—324.

regen. Als aber die türkische Armee vor der deutschen in Serbien einrückte, und das Volk capitulirte, die Heiducken flohen, floh auch er, seinen Vater Peter [nicht Petrowitsch] und sein ganzes Haus mit sich führend. Aber dem Vater that es immer weher und weher, seinen Geburtsort zu verlassen, und er suchte es auch dem Georg auszureden: „Gehe nicht hin, mein Kind, so wahr dir meine Kost gedeihen möge; kehr um, lasst uns den Türken uns ergeben, wie das übrige Volk; sie werden uns verzeihen;... ich einmahl gehe nicht in's deutsche Land"! Und mit diesen Worten kehrte er um. Drauf Georg: »Wenn du denn schlechterdings hingehen willst, dass die Türken dich hängen oder spiessen, so ist's besser, dass ich dich erschiesse". Und die Pistole (317) kracht, der Alte fällt, und da er nicht sogleich todt blieb, so schickt Georg einen seiner Knappen hin, um ihm den Todesstoss zu geben, dass er nicht länger leide. Im nächsten Dorfe machte er der Gemeinde ein Geschenk mit allem Vieh, was er (wohl mehr vom Vater und des Vaters wegen) mit fortgetrieben hatte, sprechend: „Geht und begrabt den Alten dort draussen, und (für den Werth des Viehes) trinkt euch an für seine Seele." — Als später die Deutschen in Serbien einrückten, ward Georg Wachtmeister im Freycorps, und erhielt eine Wunde bey Schabatz. Als aber ein anderer Serbe, der dort auch verwundet worden war, die Medaille erhielt, und Georg keine, zürnte er, und ging von neuem „unter die Heiducken." Michaljewitsch aber, der Commandant des Freycorps, erklärte ihn vogelfrey. Doch söhnte sich Georg später wieder mit Michaljewitsch aus, und als die Deutschen Serbien verliessen, folgte ihnen auch Georg, mit vielen andern Freywilligen und sonstigem Volk nach Sirmien. Und, da er nicht gegen die Franzosen ziehen wollte, trat er aus dem Freycorps, und ward Waldhüter im Kloster Kruschedol. Drauf, nachdem es in Serbien ruhig geworden war, und man sah, dass die Türken keine Rache übten, kehrte auch Georg nach Serbien zurück, und liess sich in dem Dorfe Topola (Pappel) nieder, um vom dort aus mit Schweinen zu handeln. Und diese, in Serbien gewöhnliche und einträgliche Wirthschaft trieb er, bis er (1804) Gospodar (Δεσπότης, Herr) von Serbien wurde.

Zerni Georg [in der serbischen Sprache so viel als der schwarze Georg; das türkische Kara-Georg bedeutet das Nähmliche] nannten ihm die Türken, weil er braun war; denn sie benennen gern die Leute nach körperlichen Eigenschaften. Und diesen Beynahmen hatte er bereits vor dem Aufstande, eben weil es der Georgen überhaupt so viel, und der Petrovitsche noch mehr gibt. Auch unterschrieb er sich anfangs mit dem turcisirenden Nahmen Kará Georg, und erst später, als er mit Russen in Verbindung kam, war er ein slawischer Purist, und nannte sich Cerni [oder russisch Tscherni] Georg. Cerni und Kará ist selbst nach slawischen Wortforschern die nähmliche Radix, und ersteres, eine slawisirte Form. Dass ihm seine Mutter, seiner Wildheit und der schwarzen That an seinem Vater wegen, so zubenannt habe, ist eine Etymologie, die mehr picant, als wahr ist.

5. Nach Georgs Entweichung aus Serbien [1813] waren in Serbien noch zwey Aufstände; meist Reactionen gegen die Rachsucht der türkischen

Eroberer. Der türkische Hof ernannte nähmlich zum Pascha von Belgrad den Vezir von Skoplje [sonst Skupj] Suleyman-Pascha, der bereits früher gegen die Serbier gekriegt hatte, und von ihnen zweymahl [in Schabatz und in Ushice 1807] verwundet, und zur Übergabe gezwungen worden war. Mit ihm kamen andere Bosnier nach Belgrad, die gleichfalls alte Beleidigungen zu rächen hatten. So fing eine geheime Inquisition der Rache an, die die Serbier, die bereits die Selbständigkeit gekostet hatten, doppelt erbittern musste. Den ersten Aufstand kann man nach Hadschi-Prodan [Pilger-Prodan] benennen, dem Wojwoden von Stari Wlach [im Süden Serbiens], denn er war's der ihn 1814 begann, während Milosch auf türkischer Seite blieb; daher trat auch das Volk nicht ganz auf seine Seite, und Pilger-Prodan rettete sich nach Deutschland. Als aber die Türken durch diesen Erfolg nur in ihrem Rachesystem bestärkt wurden, und der Opfer kein Ende war, erhob sich 1815, auch Milosch Obrenowitsch, gewesener Wojwode der Rudniker Nahija [Gebieths], und nachher Oberknes von ganz Serbien. Als Georg nach Deutschland entwichen war, und andre Wojwoden ihm dahin folgten, stand Milosch mit seiner Truppe in Schabatz und wollte dem allgemeinen Beyspiele nicht folgen, sondern capitulirte mit den Türken, und diese bestellten ihn zum Oberknesen von ganz Serbien. Aber jedermann kann sich einbilden, mit welchen Augen Suleyman-Pascha seinen Oberknesen ansehen musste, der sich mit ihm so oft geschlagen, und ihm aller Wahrscheinlichkeit nach, selbst die Hand durchgehauen hatte! Wirklich kam es auch bald zum Schlagen zwischen Milosch und Suleyman-Pascha, während ersterer mit den andern gegen Serbien heranziehenden Paschen noch unterhandelte. Die Bosnier [Suleymans Armee] wurden am Dublje von den Serben geschlagen; der Pascha von Maglaj lebendig gefangen; auch Suleyman's Sohn, der mit seiner Truppe auf Csacsak gezogen war. Dadurch gewannen Miloschens Unterhandlungen ein schnellers Resultat; zwar nicht mit Rushitsch-Pascha, [früher Pascha von Nisch — Nissa], dann Gross-Vezir; endlich stand er als Vezier von Bosnien mit einer Armee gegen Serbien an der Drina; Milosch war vergeblich zu einer Unterredung zu ihm gegangen; auch ihm waren irae (318) et studii causae zu nahe: aber desto glücklicher mit dem Pascha von Rumelien, dem nunmehrigen Vezier von Belgrad; dieser war der billigste Mittler zwischen der Pforte und den Insurgenten; mit ihm verglichen sich die Serben, liessen ihn nach Belgrad, auf die Bedingung, dass Suleyman-Pascha daraus zog; und so kam nach dem Ab- und Zugang mehrerer Deputationen zwischen Belgrad und Konstantinopel der gegenwärtige Friede in Serbien, oder vielmehr in dem Belgrader Paschalik zu Stande.

6. Der Belgrader-Paschalik ist noch nicht ganz Serbien [p. 75]; z. B. längs der Drina hinauf von Leschnitza fast bis Soko [Gen. Sokola], das Gebieth von Jadar, und Radjewina, der District von Losnitza, und Krupanj, zwischen der Drina und dem [Gebirge] Zer und Vlaschitsch, gehört alles zur Nahija von Swornik, und dem Paschalik von Bosnien. Und so reicht auch tiefer unten der Paschalik von Belgrad nur bis hinter den

Poretsch-Fluss längs jenen Gebirgen bis unter Paratschin, und dort weiter hinter der Nahija von Karanowatz, und der von Ushitze; die Krajina [Grenze] aber, und der Kljutsch [Schlüssel], die die Nahija von Kladowo ausmachen, sind von jeher für sich [vielleicht Leibgedinge der Kaiserinn]. denn noch heute heissen sie der Sultanin Land, und man sagt, dass deren Einkünfte zum Taschengeld [dschep-Araschluk], der Kaiserinn gewidmet sind. So gehцrt die Zerna Rjeka [das Gebieth des schwarzen Flusses], zwischen dem Timok und den Gebirgen, zu Widin; Paratschin und Kruschewatz zu Rumelien, wie Nisch [Nissa] und Lesskowatz u. s. w.; Novi Pasar [Neumarkt] aber zu Bosnien.

Da also auf der Karte mehr ist, als der blosse Paschalik von Belgrad, so hätte auch die METOXIA, in der Prisren, Petsch und Djakowitza liegt, sollen aufgenommen werden. So wäre eine Karte vom ganzen alten Serbien da gewesen, auf der dann der Belgrader-Paschalik, so wie seine und andere Nahijen, vielleicht sogar Unterabtheilungen derselben, und bloss vom Volke ausgegangene Landesabtheilungen, die besondere Nahmen führen, durch Illumination oder andere Mittel ausgezeichnet werden konnten. Dergleichen populäre Gegend-Nahmen sind z. B. der Jadar, längs dem Bache Jadar, zwischen dem Zer und Gutschewo; die Radjewina; in der Nahija von Schabatz die Matschwa, [Engels vielgesuchter banatus Mashoviensist],[2] die Potzerina oder das Potzerje, die Tawnawa; so werden einige Nahijen zwischen der Morawa und der Kolubara beym Volke unter dem gemeinschaftlichen Nahmen der Schumadija [Waldland] begriffen, und wiederum haben diese Schumadijer-Nahijen eigene populare Unterabtheilungen, die von den politischen unabhängig sind; dergleichen sind: Lewatsch und Temnitsch in der Jagodiner-Nahija; Gruscha, Shupa, Kossowo, Metohija; weiter, jenseits der Morawa: Branitschewo [bekannt aus den Kreutzzügen, und in Krusens historischen Atlas noch immer nicht ganz richtig bestimmt], Omolje, Swischd, Ressawa, Krajina, Kljutsch, Zerna Rijeka u. s. w. Die Grenzen aller dieser populären Landestheile wissen die dortigen Einwohner auf ein Haar, selbst längs den unbewohntesten Gebirgen. So wäre es auch, besonders auf einer Karte zur Geschichte des letzten Aufstandes in Serbien, der Mühe werth gewesen, die Grenzen der Insurgenten-Eroberungen anzuzeigen; d. i. nach der Länge hatten sie ganz Serbien von der Drina bis zum Timok; höher [südlich] längs der Drina hatten sie Ushitze; 1809 hatten sie Sjenitza genommen, und Nowi-Pazar belagert: aber, als sie, nach der Niederlage ihrer

---

[2]) [Енгелова домишљања о Мачви: Č J K Z (Ljubljana), V (1926), 122—3. Копитар и Вук су чешће пута писали о Мачви; обично су при томе спомињали, како се Енгел осрамотио што није знао шта је Мачва; та сва места покупио је *Н. Петровскій*, Первые годы дѣятелности В. Копитаря, Казань 1906, 216. С нарочитом љубављу проучавао је Мачву честити *А. Алексић*, Мачванска блатишта, Годишњица IV (1882) 348—60 и Мачва, са нарочитим погледом на поплавне прилике, Гласник 72 (1891), 1—105; *Цвијић* је врло симпатично оценио поштене напоре Алексићеве: Говори и чланци, IV (1923), 30—35.]

Ost-Armee bey Kamenitza und Deligrad, sich auch hier zurückziehen mussten, blieb die Grenze abermahl jenseits der Gebirge hinter Ushitze und Karanowatz gegen die Studenitza, und weiter hinter dem Berge Jastrebatz in die Morawa nach Deligrad. [Deligrad ist auf der Karte falsch gestellt; kann seyn, dass hinter dem Jastrebatz ein Ort ist, der auch Deligrad heisst, aber die 1806 vom tapferen Hauptmann Shikitsch aufgeworfene, und durch seinen Tod berühmte Schanze Deligrad ist am rechten Ufer der Morawa, zwischen Rashnje und Aleksinatz, auf dem Wege nach Nisch, oder nach Konstantinopel]. Von Deligrad aus hatten sich 1809 die Insurgenten, über Kamenizta, Nisch genähert, wo sie jedoch jenes ganze Jahr unglücklich gewesen; daher die Grenze auf den folgenden Winter abermahl zwischen Deligrad und Nisch, wahrscheinlich am Bach Toponitza, blieb; von dort muss die Grenze zwischen Nisch und Swerlitschka, auf Gurgussowatz in den Timok gegangen seyn. Überall waren hier Bäche oder Berge die bestimmten Grenzen, und die Parlamänter-Plätze für die Türken wie für die Serben. (319)

7. Die Matschwa und der Kitog [S. 83] sind nicht synonym, sondern letzierer ein Wald in der Matschwa. Von Schirma-Morast habe' ich nie gehört, wiewohl ish mehr als einmahl durch die Matschwa gereiset bin; vielleicht heisst er anders, vielleicht aber auch hab' ich ihn vergessen. Wundern thut es mich, wie der sonst wohl unterrichtete Verfasser die Matschwa für „sehr nothdürftig bewohnt und bebaut", dafür aber die Gegend von Negotin bis Prahowo und Bregowo längs dem Timok für „die reichste, fruchtbarste und bevölkerteste Fläche" angeben konnte. Im Gegentheile war die Matschwa, bis auf die Plünderungen der letzten Jahre, schier das reichste Knesenthum Serbiens, [wie sie denn auch in Liedern das beständige Epitheton der Reichen hat]; es ist reich an Schweinen, Rindfleisch, Pferden, Bienen und Getreide; nirgends in ganz Serbien isst man so tagtäglich Weizenbrod, als in der Matschwa [daher in Liedern: ravna Matschwa, bijela pogatscha, d. i. eben ist ist die Matschwa, und weisses Weizenbrod isst sie]. In der Matschwa gab es vor dem Kriege Dörfer, deren eines den ganzen Reichthum aller Dörfer zwischen Negotin, Prahowo, Bregowo und dem Timok hätte bezahlen können! — Zu den Ebenen [Flächen] hätte der Verfasser auch rechnen können die Gegend längs der Drina von der Smerdaner Überfuhr bey Kowiljatscha, Losnitza, Klubatz, Runjan vorbey, und über den Kosjak nach Jadar, und den Jadar hinab abermahls zur Drina. Sie ist weder kleiner, noch unfruchtbarer als jener Theil der Krajina, wohl aber viel ebener.

8. Zer und Vlaschitsch [S. 78] ist nicht alles eins. Der Theil des Gebirges zwischen der Waljewer Nahija, und der Radjewina heisst Wlaschitsch, weiter hinauf gegen die Nahija von Ushitze heisst es Medwednik [Bärenberg], und zwischen dem Jadar und der Nahija von Schabatz heisst es Zer, und noch tiefer, wo es sich gegen die Drina verflächt, heisst es Widojewitza. Letzterer Berg ist nicht niedriger, als die Awala, [bey Belgrad] und hier, wie dort, stehen noch Ruinen einer ehemahligen Burg darauf. So senket sich auch von dem Soko [Falken-] Gebirge ein Arm längs der Drina bis Smerdan,

und heisst oben Boranja [wo auch der Berg Jagodnja, der Bley führt], unten aber Gutschewo. Boranja und Gutschewo sind nicht kleiner, als der Wlaschitsch und der Zer. So gibt es auch im Innern Serbiens mehrere Berge, deren hier keine Erwähnung geschieht, z. B. Schturatz [im Rudniker-Gebirge], Powlen, Owtschar [in der Gegend von Kablar], Makowischte, Dermanovina u. s. w.

9. [S. 89] „Die grosse Morawa wird auch Racsa genannt; von dieser Benennung haben die Bewohner um ihre Ufer den Nahmen Rascier, Raitzen, erhalten." Die Morawa heisst nicht Ratscha, sondern ein anderer Fluss heisst Raschka [nicht Ratscha]; er fliesst durch Nowi Pasar, und ergiesst sich in den Ibar. Ob der Spitznahme Raitzen —, [österreichische Schreibart für Rátzen, nach der Analogie von Kaiser, lies gemein Káser, weich lies wách etc.; damit man nicht Ratzen, [ein österreichischer Provinzialismus für Ratten lese; Grätz für Grátz von Gradecz, ist eine andere orthographische Vorkehrung zu gleichem Zwecke], von dieser Raschka her zu leiten sey, ist unseres Erachtens noch sehr zweifelhaft, wiewohl allgemeine Meinung. Fast wäre man versucht, hier mit Rousseau zu sagen: Wir wissen zwar nicht, woher der Nahme Raitzen komme, wohl aber, woher er nicht komme. (320)

10. Der Greben [Kamm] ist nicht in der Donau, (322) sondern am Fusse des oberen Djerdap [Klippe] ober Poretsch, eine Bergwand, die in die Donau sich senkt. Auf diesem Kamm war in dem Insurgenten-Kriege eine Batterie angebracht, um den Strom zu beherrschen; und zwar stromaufwärts mit Erfolg, nicht aber stromabwärts, wegen der Schnelligkeit der Donau. So rettete sich der Condottiere Guschanz-Ali 1807 stromabwärts, mit geringem Verluste, wiewohl die siegtrunkenen Serbier, capitulationswidrig, vom Greben, auf ihn scharf losfeurten. [Dafür tödteten sie ihm seine Truppe, die zu Lande abzog, desto leichter; für welche Wortbrüchigkeit sie der Grund der Reciprocität kaum in den Augen des Patrioten entschuldigt; denn der Mensch von grösserem Anspruch sollte auch grösser handeln, und der Christ nicht treulos seyn, weil es der Ungläubige ist].

„Für die Schifffahrt auf der Donau" ist der untere Djerdap, zwischen Orschowa und Kladowo [der obere ist zwischen Poretsch und der Dobra], nicht minder merkwürdig, »als der eiserne Pass«. [Zwischen Orschowa und Poretsch sind auch die Kasani [Kessel], die aber weniger gefährlich sind, als die Djerdape [Klippen].

10. Auf der, dem Aufsatze beygegebenen Karte sind die Nahmen sehr verdorben; z. B. Battovincze statt Badovinci, Kamisak statt Kamicsak, Rudovasniza statt Radowaschnicza, Tikerich statt Tekerich, Krupain statt Krupanj, Radalia statt Radalj, Tersich statt Terschics, Tetinia statt Detinja, Kleschneviza statt Kleschtevicza, Herkania stat Rtanj, Palietin statt Boljetin, Kablau statt Kablar, Kursumlia statt Kurschumlija, Gorgushevacz statt Gurgusovacz [und so auch im Texte: Maras statt Miras, Arganlia statt Aganlija u. s. w.]. Überhaupt sieht man, dass der oder vielmehr die, die dem Verfasser die Ortsnahmen geschrieben haben, gar kein System

hatten, um die serbischen Nahmen mit lateinischen Buchstaben zu schreiben. Und doch gibt es solcher, durch die ganze Sprache durchgeführten Systeme zwey, [das ungrische und das slawonische], deren jedes, so häslich es auch dem einfachen serbischen gegenüber aussieht, doch ungleich besser gewesen wäre, als das so gar keine, welches hier befolgt ist: z. B. Uxicza soll Ushitze sein; davon ist das x slawonische, das cz ungrische Orthograpfie, das End — a ein Fehler; so in Zselesnik das zs ungrisch, das les deutsch; so das ss in Bossega keinerley, für Poshega; so Bassarovacz, für Posharewatz, Ressava für Ressawa; Racza und Racsa für Ratscha etc., etc. Popowitsch, der vor 60 Jahren über diesen Theil unserer Landkarten seufzte, würde hier Stoff zu einer endlosen grammatischen Jeremiade finden.[3]) Und in Wien wär's doch so leicht, hierin correct zu seyn. Es kämme nur auf ein gutes Wort an einen der vielen in Wien anwesenden slawischen und serbischen Gelehrten an! — Wir haben schon oben bemerkt, dass Deligrad auf der Karte am unrechten Orte steht; das nähmliche ist der Fall mit Tekerisch, und Trobosilje im Jadar jenseits des Zer; Jarebitze ist kein Kloster, sondern die Kirche vom Dorfe Jarebitze; wohl aber ist, im Jadar das Kloster Tronoscha, [eine Stunde von Terschitsch], das hier fehlt. So auch Serascia [Sirotinj!] in der Krajina, ist entweder eine Kirche, oder falsch geschrieben; denn in der Krajina gibt's nur zwey Klöster Vratna, und Bukowa. Von Ribniza nach Bersa-Palanka ist ein Fahrweg, nicht aber ein Reitsteg, über den Berg, der auf der Karte Stirbucz heisst, wofür Mirotsch zu corrigieren. — An andern Orten fehlen merkwürdige Nahmen, z. B. der Berg Gutschewo zwischen dem Jadar und der Drina, eine grosse Donau-Insel zwischen Orschowa und Kladowa, die dort Ostrov gol [kahle Insel] oder gleichbedeutend türkisch Csiplak ada heisst. Darauf stehen noch Ruinen eines alten Schlosses, wie auf dem rechten Donau-Ufer. Diese Insel ist gebaut [geackert und besäet].

11. Die Chamgin sind die Tschamdschije [Schiffer], die, von Bosnien aus, auf der Save gegen die Insurgenten kriegsrechtliche Kaperey trieben.

12. Noch einige kleinere Berichtigungen!

S. 154. In Novi-Pazar residierte Nemanja.

S. 157. Vrachar, lies Wratschar, bis Grotska sind nicht 6, sondern nur 4 Stunden, und 6 bis Smederewo, und abermahl 6 bis Palesch.

S. 161. Leskovacz 8 1/4.

S. 163. Die Türken verwehren Niemanden den Landweg, aber Fremde ziehen den Wasserweg vor.

S. 164. Jada-Gebirges.

S. 165. Für Stablena lies Stublina.

---

[3]) [Копитар је без сумње мислио на ово место из Поповића: P. v. J. S., Untersuchungen vom Meere. . . ., Frankfurt, 1750, 264—74. Исп. Levačić J., Die Schreibung der geographischen Namen auf der Balkanhalbinsel, Mitt. des k. u. k. militärgeogr. Inst. XVII (1897), 67—74.]

S. 167. Vusiternia oder Vuchedrin lies Wutschitern [Wolfsdorn], berühmt in den Volksliedern.

S. 172. Semendria, Sinederov, lies Smederewo. (323)

S. 174. Die Türken behaupteten Soko, aber das Land umher besassen die Serben.

S. 175. Serf oder Serb-Vilajeti? Die ganze Eintheilung Serbiens ist unbrauchbar. Das Land ist in Nahijen getheilt, und diese in Knesthümer; eine Nahija hat etwa 200 Dörfer; die Kadi's sassen bloss in Städten, nicht aber im jeden Dorfe einer. Die Subaschen waren keine Polizeyvogte; eher Verwalter oder Pächter der in den Städten lebenden Herrschaften. Ein Serdar ist etwa unser Grossprofoss.

S. 176. Banyany, Badana [lies Banjani, Badanja] sind simle Dörfer. jenes zu der Waljewer, dieses zu der Sworniker Nahija gehörig; so auch Prahowo in der Negotiner Nahija, Lechnitz, in der Schabazer, Ub in der Waljewer, Hassan-Pascha-Palanka in der Kragujewzer [oder Smederewer?]. Kruschewatz, hatten nicht die Türken inne, sondern die Serben. Der Senat ward nicht beybehalten, sondern ein Analogon davon. Die Raja nennt der Türke seine christlichen Unterthanen überhaupt. Kruschewatz, Leskowatz und Nisch gehören nicht zum Belgrader-Paschalik. Statt Dymia lies Dimniza [Dimnitza, Rauchfangsteuer].

S. 177. Die Einwoherzahl 100.000, ausser den Türken, ist wahrscheinlich; der Türken waren aber nicht einmahl 500; die Armee war 40 bis 45.000 Mann, worunter aber 10.000 Cavallerie. Auch gab es Juden und Bulgaren. Die Zigeuner hatten ihren Nationalhauptman, der, wie die andern Wojwoden, in die Nationalversammlung geladen wurde.

S. 178. Es gab keine Regimenter in Serbien, sondern alles zog ins Feld. Buluk-Baschi [Hauptmann] [Χιλίαρχος] nicht all eins. Anfangs hatte jede Nahija ihren Commandanten, und der Commandant hatte unter sich einige Bimbaschen, oder wie sie nachher heissen, Wojwoden [Heerführer]; und der Wojwode hatte einige grosse Bulukbaschen, oder wie sie später hiessen, Capitäne [Hauptleute], und diese über die Krieger jedes Dorfes einen hleinen Buluk-Baschi, gleichsam einen Korporal. Anfangs hatten manche Commandanten wohl auch mehrere Nahijen unter sich: aber sobald sich die Insurrection etwas organisirt hatte, bekam jede Nahija ihren eigenen Commandanten, und 1811 ward in der Versammlung ausgemacht, dass kein Commandant Wojwoden unter sich haben sollte, sondern sie sollten alle gleich seyn, jeder Wojwode in seinem Knesthume; und in Kriegszeiten sollten sie dem von Senate oder vom Oberanführer ernannten Commandanten gehorchen. Die Knesen der vorigen [türkischen] Regierung, die es mit den Insurgenten hielten, wurden Wojwoden: aber die neuen von den Insurgenten eingeführten Knesen waren eine blosse administrative Civil-Behörde [Präfecten, Kreishauptleute u dgl.].

S. 179. Worin sind die Serben höchst abergläubisch, und was ist Aberglaube? Der Verfasser ist doch zu gut für einen jener seuchten Auf-

klärer, die zum Glücke die menschliche Natur gegen sich haben. — Wo sah der Verf. serbische Häuser unter der Erde? Gibt es doch auch Häuser von Stein, mit Schindeln gedeckt, besonders in den Städten.

S. 180. Ham lies: Han. Wer kennt nicht die türkischen Han's aus Reisebeschreibungen oder Romanen?

S. 181. Tabak kann Serbien wohl erzeugen; und mancher baut ihn auch: aber zur vollen Benutzung der Anlagen des Landes gehört Sicherheit. Ordnung, Freiheit etc.

den 2. May 1820.

B. C. (324)

DAS GEOGRAPHISCHE WISSEN ÜBER SERBIEN AM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS.

Die Kenntnis der Geographie Serbiens war im Mittelalter recht gering, wie man überhaupt damals, was die Geographie anbelangt, schlecht bewandert war; die serbischen Krieger des XIV. Jahrh. wussten nicht, wo Thrakien lag; einer der gelehrtesten serbischen Historiker des XV. Jahrh. hatte durchaus falsche Vorstellungen vom Laufe der Donau. Mit der türkischen Eroberung verfielen in Serbien alle Wissenszweige mit Ausnahme des geographischen. Die geographischen Kenntnisse erweiterten sich infolge der zahlreichen und umfangreichen Wanderungen, die teils freiwillig, teils von den Türken erzwungen, in manchen Gebieten oft zu einem vollständigen Wechsel der Bevölkerung führten. Die Nachrichten der serbischen Kundschafter, Mönche und Kaufleute über die Türkei wurden überall hochgeschätzt wo Kriege gegen die Türkei geplant wurden, besonders in Österreich, wo sich in den Archiven hervorragendes geographisches Material anhäufte, doch war dasselbe nur den militärischen und politischen Kreisen zugänglich. Weitere gebildete Kreise erhielten erst Gelegenheit sich mit den serbischen Ländern vertraut zu machen durch die Reisebeschreibungen christlicher Gesandter bei der Hohen Pforte, die vom XVI. Jahrh. an immer häufiger erscheinen. Aber aus diesen konnte man nur einen schmalen Landstreifen kennen lernen und zwar längs der Meeresküste, der Strasse Belgrad — Konstantinopel und längs der Donau. Das übrige Serbien blieb gänzlich unbekannt, soweit man sich nicht mit Nachrichten und Karten antiker Autoren behalf. In den Kämpfen nach der zweiten Belagerung Wiens (1683), die den Kriegsschauplatz tief nach Serbien hineinverlegten, fühlte man die Unzulänglichkeit der bisherigen geographischen Kenntnisse über Serbien und melt, das für Österreich eine immer grössere politische Be-

deutung gewann. Damals erschien eine Menge von Kriegskarten, die oft sehr schön, aber niemals gut waren.

In der Orientfrage waren Österreich und Russland offiziell zwar Verbündete, im Grunde jedoch Gegner. So fühlte auch Russland, dass Serbien in der Lösung des Orientproblems eine wichtige Rolle zugedacht war, und bemühte sich sehr, Kenntnisse von diesem Lande zu erlangen. In dieser Hinsicht stand es schlechter als das näher gelegene Österreich; seine ersten Informationen über die serbischen Länder waren oft arge politische Mystifikationen. Erst als Russland während des Türkenkrieges 1768—1774 an die Adria gelangt war, erhielt es verlässlichere Nachrichten über Serbien. Die ersten stammen von dem gewesenen serbischen Patriarchen Vasilije Brkić (1771). Seine Geographie ist stark durchsetzt mit antiker geographischer Auffassung wie auch jene des Johann Tomka Szászky, der vergeblich nach authentischen geographischen Nachrichten über Serbien suchte. Sein »Atlas Regni Hungariae« (1750—1) wurde gleichwohl zur wichtigsten Quelle für die Geographie der serbischen Länder. Auch Jovan Raić, der grosse serbische Historiker, schöpfte für seine voluminöse Geschichte der Südslaven (1794—5) die geographischen Kenntnisse aus Szászky.

Die Geographie Serbiens konnte damals nur durch Autopsie gelernt werden. Daher war sie am besten den Bettelmönchen bekannt, die das Land kreuz und quer durchwanderten. Ihre Nachrichten zeichnete der Karlowitzer Metropolit Stefan Stratimirović mit grossem Eifer auf. Zufriedenstellen konnten sie ihn nicht, da sie doch einseitig waren, er aber ein klares Bild von dem Lande gewinnen wollte, welches seit dem grossen Aufstande des Karagjorgje ein immer grösseres und allgemeineres Interesse erweckte, welches zu befriedigen damals jedoch nicht möglich war. Wenn dies möglich gewesen wäre, so hätten es sicher die serbischen Gelehrten D. Obradović und P. Solarić getan, als letzterer die Geographie A. Chr. Gasparis für die Serben umarbeitete (1804). Seine Beschreibung Serbiens ist jedoch sehr dürftig. Auch S. Tököly tat, wie hier zum erstenmale festgestellt wird, nichts anderes, als dass er mit seiner berühmten Karte Serbiens eine cyrillische Transkription der Karte C. Schütz' (1788) bot. Ihnen war selbstverständlich das reiche Material vollständig unbekannt, welches damals (1807—12) auf Befehl Napoleons I. dessen Offiziere in der Türkei sammelten, wobei Serbien, als Gegnerin der Türkei, am schlechtesten davonkam, da sich die französischen Offiziere dorthin nicht getrauten.

Die Österreicher entschlossen sich erst allmählich zur Veröffentlichung des geographischen Materials über Serbien,

da sie es als militärisches Geheimnis betrachteten. Seit dem Karlowitzer Frieden (1699) vermehrte sich dieses immer mehr. Der österreichische Kommisär für die Festlegung der Grenze, Graf A. F. Marsigli, hatte eine glückliche Hand, als er sich zu seinem kartographischen Mitarbeiter J. Chr. Müller (1673—1721) erwählte, der nach der prächtigen Grenzkarte gleich eine Karte Ungarns (1709) ausarbeitete, die im Süden auch Serbien umfasste. Diese Karte gewann durch den Homannischen Atlas allgemeine Verbreitung. Graf Marsigli selbst bot in seinem wundervollem Werke »Danubius Pannonico — Mysicus« (1726) ausgezeichnetes Material für die Kenntnis Serbiens längs der Donau. Von seinen kleineren Karten ist die beste die Flusskarte Serbiens. Im übrigen riefen die damaligen Kriege Österreichs und Russlands gegen die Türkei eine Menge von geographischen Karten Serbiens hervor, in denen zwar einzelne Fehler in den Details verbessert worden waren, im Grossen und Ganzen aber doch eine durch und durch falsche Vorstellung des Landes geboten wurde, besonders hinsichtlich der Orographie und Nomenklatur.

Diese Karten konnten natürlich keineswegs das lebhafte Interesse befriedigen, das zu Beginn des XIX. Jahrh. für die serbischen Länder herrschte, noch weniger aber die Texte. B. Kopitar musste in Hormayrs Archiv (1811) eine bescheidene Schilderung des südöstlichen Europa aus Solarić übersetzen; was Besseres stand ihn nicht zur Verfügung! Während aber damals die geographische Wissenschaft im übrigen Europa grosse und rasche Fortschritte machte, lernte man Serbien erst allmählich kennen und zwar aus Reisebeschreibungen, die durchaus kein tiefes geographisches Verständnis zeigten. Eine zuverlässigere Kenntnis Serbiens mussten sich jene Kartographen beschaffen, deren Aufgabe es war, den Lauf der Donau darzustellen, um deren gewaltiges Inundationsgebiet in der schweren ökonomischen Krise der nachnapoleonischen Zeit meliorisieren zu können. Die ungarische Hofkanzlei hatte schon 1814 verlangt, dass mit dieser Arbeit sogleich begonnen werde, aber erst 1819 wurde sie in Angriff genommen.

Eine geographische Erforschung des südlichen Ungarn war unmöglich ohne eine gleichzeitige Erforschung wenigstens des nördlichen Serbien. Diese Arbeit übernahm der Hauptmann Adam Weingarten (1788—1831), der eine Karte Serbiens entwarf und darüber eine Abhandlung verfasste (Östreichische militärische Zeitschrift I (1820) 62—92 und 153—81). Weingarten wurde von den militärischen Behörden das reiche geographische Material über Serbien zur Verfügung gestellt, von dem Österreich noch immer hoffte, dass es, vielleicht doch friedli-

chen Weges werde erobern können. Deshalb wünschte es Serbien in der internationalen Wissenschaft zu vertreten. So veröffentlichten denn damals die österreichischen Militärbehörden zwei hervorragende Abhandlungen über Serbien, eine historische und eine geographische, die dem Baron Rothkirch zugeschrieben wurden, obwohl er sie nicht selbst verfasst hatte. Die historische Arbeit über das moderne Serbien stammt von Baron G. Maretić, die geographische von A. Weingarten. In dessen Studie, die vom militärischen Material abhängig ist, sind kurz gefasst die Abschnitte über die Geschichte und Lage Serbiens, über die Gebirge, Gewässer, Siedlungen, Verwaltung, Volk, Bodenbearbeitung, Viehzucht, Bergwerke, Gewerbe, Handel und Unterricht. Dagegen ist der Abschnitt über das Strassenwesen ausserordentlich umfangrech. Weingartens Abhandlung und Karte verursachten einen derartigen Umschwung in der geographischen Kenntnis Serbiens, dass auch die damals besten Kenner dieses Landes Vuk Stef. Karadžić und B. Kopitar, fühlten, wie sehr Weingarten eine feste Grundlage für die Geographie Serbiens geschaffen hatte. Vuk schrieb eine wichtige Rezension der Karte und der Abhandlung, die hier das erstemal im Original veröffentlicht wird. Eine mit vielen Fehlern, die in unserer Ausgabe verbessert sind, behaftete deutsche Übersetzung war von Kopitar gedruckt worden. (Erneuerte vaterländische Blätter, 1820, 317—20 und 322—4).

Weingartens Kenntnisse beruhten auf archivalischen Quellen, meist auf Itinerarien, daher ist es nicht zu verwundern, dass er über die Gebirge Serbiens recht wenig weiss. Allerdings war Serbien als Ganzes vor Weingarten noch viel schlechter bekannt. Die Abhandlung wurde daher ins Serbische übersetzt von einem Grenzeroffizier, S. Milošević (1820), dessen Patriotismus jedoch grösser war, als seine literarischen Fähigkeiten. Die Übersetzung ist schlecht, teilweise sogar unverständlich, daher wird hier Weingartens deutscher Text veröffentlicht. Die Milošević' Text begleitende Karte ist einfach von Vasilije Nikolić in die cyrillische Schrift transskribiert.

Weingartens Abhandlung und Karte hatten bedeutenden Einfluss auf die spätere Entwicklung der geographischen Kenntnis über Serbien. Das Ausland hatte damit eine verlässliche geographische Grundlage zum Verständnis von L. v. Rankes »Serbischer Revolution« (1829). Die diesem Werke beigegebene Karte ist die Weingartensche; Vuk versuchte auf derselben nur die Nomenklatur zu verbessern. Im Übrigen betonte Vuk ausdrücklich, dass er in seiner bekannten Beschreibung Serbiens (1827) die Orographie aus Weingarten übernommen habe. Auch sonst war er, nametlich was die Disposition anbelangt,

sehr stark von Weingartens grundlegender Studie abhängig. Diese war überhaupt von grossem unmittelbarem wissenschaftlichem Einfluss, noch mehr aber mittelbar durch Vuk und F. Possart, der Vuk übersetzte. Nach Russland gelangten die Weingarten'schen Informationen durch D. Momirović—Stojanović, auf dessen Karte man die Elemente der Weingarten'schen leicht erkennen kann, ebenso im Texte.

So waren denn Weingartens Karte und Abhandlung über Serbien die wichtigste Quelle zur geographischen Kenntnis Serbiens in den zwanziger Jahren des XIX. Jahrh. und sie blieben es noch lange, bis nicht Ami Boué, G. J. Hahn. und F. Kanitz durch neue wissenschaftliche Forschungen die Geographie Serbiens bereicherten. Der Ehrenplatz, den Weingartens Arbeit für lange Zeit in der Geographie Serbiens innehatte, wurde von ihm in dem ehrlichen Streben erobert, das damals zum grossen Teil noch unbekannte Land zu entdecken.

Nikola Radojčić.

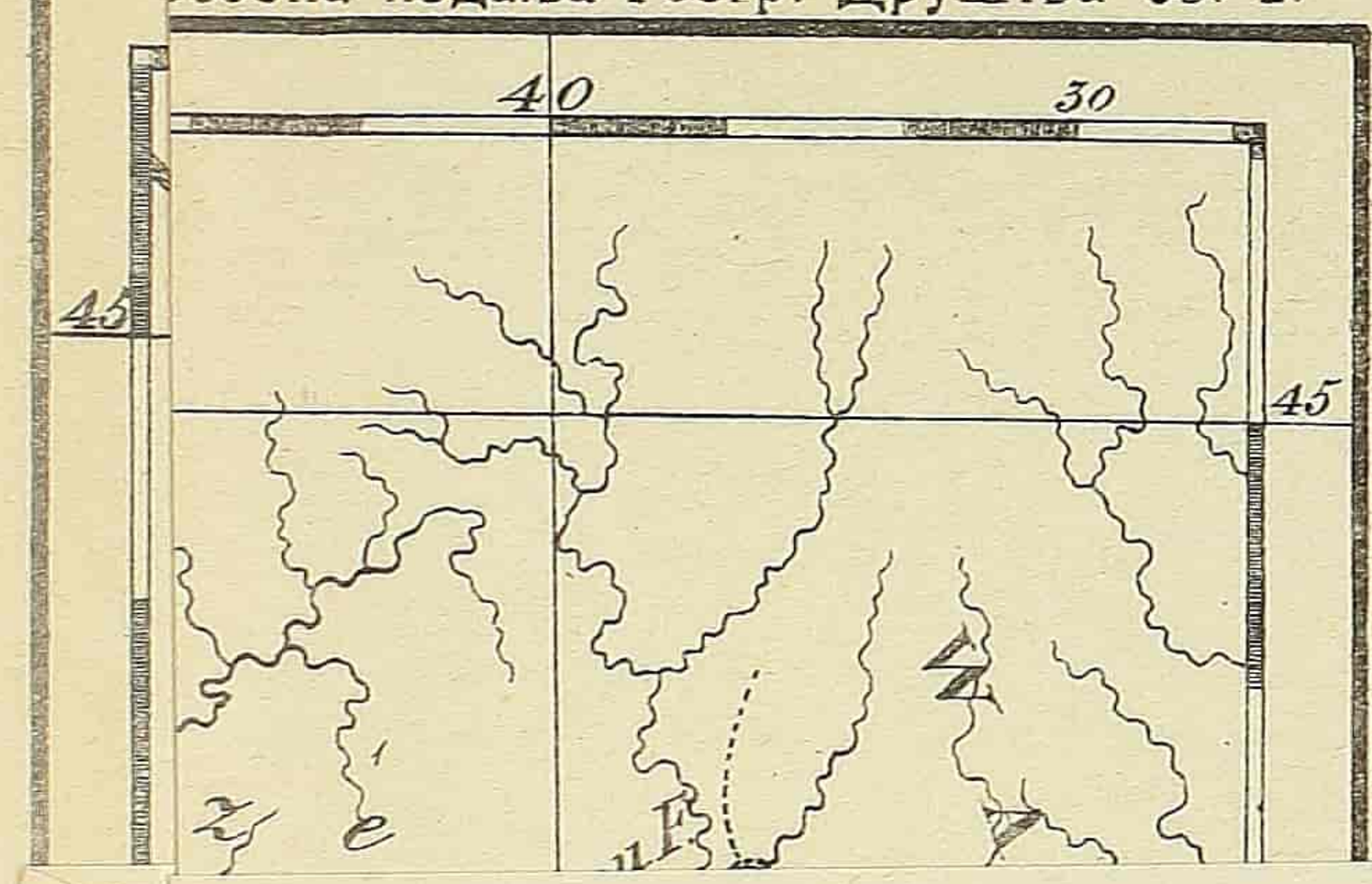
40
30
45
45

Офсет-штампа Државне Штампарије у Београду.

ОФСЕТ-ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ У БЕОГРАДУ.

ПОСЕБНА ИЗДАЊА ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА

СВЕСКА 1

Д-р ЈИРЖИ В. ДАНЕШ

ЈОВАН ЦВИЈИЋ

БЕОГРАД 1927.

ЦЕНА 20·— ДИНАРА.